JÖNKÖPINGS KOMMUN

Allmän bebyggelsehistoria

1950-2000

- med lokala exempel från Jönköpings kommun

Allmän bebyggelsehistoria

- med lokala exempel från Jönköpings kommun

Text: Per Jernevad och referensgruppen
Layout och Redigering: Per Jernevad, Kerstin Olsson och Greger Forsell
Foto: Stadsbyggnadskontoret om inget annat anges
Omslagsbild: Jönköpings läns museum
Baksidesbild: Radhus på Norrängen i Huskvarna

Stadsbyggnadskontoret, november 2007
ISBN 978-91-633-1840-5
© Copyright
Tryck: Tabergs Tryckeri AB

av Per Jernevad

Förord

Under de senaste 10 åren har exploateringstakten ökat allt mer och förändringstrycket på befintlig bebyggelse ökar därmed. Samtidigt börjar den moderna bebyggelsen (då främst 1950-1980) kräva större underhållsinsatser, vilket till stor del redan genomförts och då inte alltid med PBL:s varsamhetskrav som ledstjärna. Härav har behovet av en inventering och utvärdering av den moderna bebyggelsen (1950-2000) vuxit fram.

Sedan hösten 2005 har stadsbyggnadskontoret bedrivit ett projekt med inventering och utvärdering av den moderna bebyggelsen tillkommen från 1950 och fram till idag. Arbetet har utförts av bebyggelseantikvarie Per Jernevad. Till projektet har knutits en referensgrupp bestående av länsantikvarie Tomas Areslätt - länsstyrelsen i Jönköpings län, byggnadsantikvarien Anders Franzén - Jönköpings läns museum, chefen för allmän kultur Eva-Lotta Franzén - Kultur Jönköping, arkitekten Ingemar Thorsén och från stadsbyggnadskontoret bitr stadsbyggnadsdirektör Helena Agerman, bitr bygglovschef Ulf Mattsson och planarkitekt Nils-Erik Wetterbratt.

Inom projektet har inventeringar och värderingar gjorts i olika delområden, där både miljön som helhet samt enskilda byggnader eller kvarter redovisas. Delområdesrapporterna innehåller beskrivningar av exempelvis planstruktur och arkitektoniska karaktärsdrag samt motiveringar av kulturhistoriska värden och deras fysiska uttryck.

Allmän bebyggelsehistoria - med lokala exempel från Jönköpings kommun - är ett samlande dokument till de övriga delrapporterna, där de identifierade värdena ges en djupare bakgrund. Syftet med denna allmänna del är att ge en nationell samhällsbakgrund, decennium för decennium, i form av politiska beslut, ekono-

misk utveckling, bostadssituationen m.m., som påverkar stadens fysiska uttryck, t.ex. planstruktur, infrastruktur och arkitektur. Varje decennium avslutas med ett avsnitt som främst ska beskriva olika arkitektoniska ideal vad gäller utformning och material. Syftet har även varit att återknyta till den utvecklingen inom Jönköpings kommun, genom lokala exempel.

Vi hoppas att den här rapporten ska få flera användningsområden: För tjänstemän och politiker i arbetet med plan- och bygglovsärenden samt i olika utvecklings- och bevarandeprojekt. För allmänheten kan den ge en något bredare kunskap kring varför en byggnad eller miljö ser ut som den gör och därmed berättar vår historia. Fastighetsägare kan hämta inspiration, råd och riktlinjer inför underhåll, tillbyggnader och andra ändringar, särkilt i avsnittet - Utformning och material.

Ett viktigt syfte är också att sprida kunskap om vår ”moderna” kulturmiljö, som en viktig kvalitétsfaktor i vidareutvecklingen av vår region. I dagens globaliserade samhälle ökar konkurrensen mellan olika regioner och för att åstadkomma en positiv regional utveckling spelar väl bibehållna och levande kulturmiljöer en stor roll i tillskapandet av en attraktiv livsmiljö, vilket idag är en mycket viktig konkurrensfaktor för att nå regional tillväxt.

Katarina Bröms
stadsbyggnadsdirektör

Per Jernevad
bebyggelseantikvarie

Innehållsförteckning

50

1950-talets bebyggelsehistoria

s. 9

Folkhemmet och välfärden
Bostadsrågan i centrum
Nya stadsplaneideal
Arkitekturen präglas av ...
Modernism - Ìnternational style´ - Brutalism
Utformning och material

60

1960-talets bebyggelsehistoria

s. 23

Rationalism - de stora programmens tid
Miljonprogrammet
Omvandlingen av städernas centrum
Strukturfilosofin
Konstnärlig tillflyktsort
Utformning och material

70

1970-talets bebyggelsehistoria

s. 33

Utvecklingsoptimismens bakslag
Den svenska modellen
Postmodernism
Bostadshus
Utformning och material

s. 43

1980-talets bebyggelsehistoria

80

Den svenska modellen
Att bygga i det redan byggda
Postmodernism och byggboom
Utformning och material

s. 53

1990-talets bebyggelsehistoria

90

Individualitet ersätter folkhemmet
Bostaden - Politik - Ekonomi
Byggprojekt med stora satsningar på arkitekt ...
Ett hållbart välfärdssamhälle - det gröna ...
Arkitekturen på frammarsch
Utformning och material

s. 65

2000-talets bebyggelsehistoria

00

Samhällelig bakgrund
Byggandet tar åter fart
Arkitekturideologin och diskussionen - ...?
Stadsplanering och hållbar utveckling
Utformning och material

Bilagor

Kulturmiljö-begrepp
Källförteckning

50

1950-talets bebyggelsehistoria

1950-talet

Titeln på en svensk utställning i Zürich 1949 var ”Från stadsplan till bestick”. Utställningen utgjorde delvis både symbolen för och upptakten till 1950-talets dröm om att kunna överblicka och gestalta samhälle och vardag, från helhet till detalj. Till grund för denna dröm låg en värdegemenskap som rådde under 1950-talet. Samhället sågs som en överblickbar och planeringsbar enhet. Även decenniets arkitektur och brukskonst uttryckte homogenitet, behärskning och helhet, vad gäller allt från stadsplan till matbestick, allt följde samma kod.

Folkhemmet och välfärden

Folkhemmet blev ett välkänt begrepp bland annat i och med statsminister Per Albin Hanssons berömda tal 1928, då han liknade det svenska samhället med en stor familj, där de som hade det bättre ställt skulle ta hand om de som hade det sämre. Han och partiet arbetade in begreppet och gjorde det synonymt med det välfärdsbygge som påbörjades under mellankrigstiden, men folkhemmet förverkligades först efter andra världskriget. Samhällskriser inledde 1930-talet. Västvärldens ekonomier hade fått uppleva stora börskrascher. I Sverige hade detta bland annat medfört att var femte industriarbetare i landet var arbetslös och i städerna var den normala bostaden för arbetarfamiljen ett rum och kök. Bostadsfrågan och arbetslösheten stod i centrum när socialdemokraterna fick regeringsmakten 1932. Redan 1933 tillsattes den bostadssociala utredningen för att kartlägga bostadssituationen i landet och föreslå åtgärder. En systematisk kunskap kring bostadens funktioner, mått och ljusförhållanden byggdes delvis upp genom kommittén för standardisering av byggnadsmaterial, bl.a. via skriften ”*Köket och ekonomiavdelningarna i mindre bostadslägenheter under ledning av*” av Osvald Almqvist. 1945 och 1946 lades utredningens slutbetänkanden fram och nästkommande år fastslog regeringen den svenska bostadspolitikens sociala mål: att hela svenska folket skulle förses med goda och hygieniska bostäder till rimliga priser. Genom det uppsatta målet önskade man åstadkomma en hög och jämn bostadsstandard, där hyran inte skulle överstiga 20 % av en industriarbetares inkomst. Man tog därmed avstånd från mindre kostsamma lösningar som skulle innebära lägre standard för den del av befolkningen som hade låga inkomster. Exempelvis avskaffades speciallösningar som barnrikehus. Syftet var att inte urskilja speciella grupper och förse dem med ett subventionerat bostadsbestånd. Istället satsade man på en bred långivning med samma höga krav på samtliga bostäder. Detta tillvägagångssätt var då inte vanligt i andra länder.

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram utgjorde efterkrigspolitikens ideologiska utgångspunkt och togs fram av Ernst Wigforss och Gunnar och Alva Myrdal. Programmets mål var huvudsakligen full sysselsättning, rättvis fördelning och höjd levnadsstandard samt större effektivitet och demokrati inom näringslivet. Dessa mål bildade även utgångspunkten för samhällsplaneringen och statliga utredningar gällande exempelvis bostadsfrågan, lokaliseringsfrågor, samhällets makt över marken och styrmöjligheter över den fysiska miljön. Programmet genomfördes främst vad gällde bostadspolitiken, kommunernas stärkta ställning och deras utökade roll.

När den ideologiska grunden hade etablerats i samhället handlade det till stor del om att verkligen konkret bygga det nya samhället. Behovet av bostäder var mycket stort delvis på grund av den ökande inflyttningen till städer och tätorter. 1930 bodde 32 % av befolkningen i städer och 1950 hade det ökat till 47 %. Vidare bidrog det låga bostadsbyggandet under kriget starkt till det skriande behovet av bostäder.

Politiska beslut under början av 1950-talet ledde till reformer inom skolväsende, sjukvård och äldrevård, vilket fick omfattande byggnadsuppgifter till följd. Ljungarumsskolan och Norrängsskolan är exempel på skolor som byggdes under 1950-talet i Jönköpings kommun. I samband med sjukvårdsreformer uppförde Landstinget byggnader på Rosenlund samt i Västra centrum. Sammanläggningar av antalet kommuner genomfördes i och med Kommunreformen 1952. Dessa nya större kommunala enheter gav ett behov av nya administrativa byggnader, kommunalhus m.m. De gav även underlag för att bygga exempelvis skolor, bibliotek, idrottsanläggningar, sporthallar, bad och samlingslokaler m.m. Ytterligare byggnation genomfördes i form av centrumanläggningar, vägnät och andra anläggningar. Trots den omfattande byggverksamheten under efterkrigstiden var behovet mycket större än det man hade möjlighet att producera. En liknande centraliseringsprocess skedde i Jönköpingsregionen under 1960-talet, men den stora kommunsammanläggningen med Jönköping som centralort skedde först 1971.

Bostadsfrågan i centrum

För att nå det bostadspolitiska målet infördes statliga lån och räntesubventioner till bostadsbyggandet och även bostadsbidrag till pensionärer och barnfamiljer med låga inkomster.

Kommunerna kom att utgöra en viktig del i folkhemsbygget, inte minst i bostadsfrågan. Kommunernas roll förändrades genom att de fick både större rättigheter och skyldigheter, exempelvis genom byggnadslagen och byggnadsstadgan från 1947. De innebar bland annat att kommunerna ansvarade för att uppföra bostadsbyggnadsprogram i vilka det framtida behovet av bostäder skulle beräknas och anges var och när bostadsbebyggelsen skulle uppföras. Generalplanen blev instrumentet för att beräkna och styra den framtida utbyggnaden av kommunen. I dessa gjordes prognoser för näringslivets och hushållens utveckling och drogs slutsatser kring mark- och bebyggelsebehov. Den nya lagstiftningen hade även givit generalplanen laglig status. Jönköpings stads generalplan upprättades 1947-1949 och innehåller bland annat planer för ny bostadsbebyggelse, både egna hem och hyreshus. I stora drag kom generalplanens intentioner så småningom att genomföras.

Bostadspolitiken tjänade delvis som konjunkturinstrument, då staten kunde anpassa bostadsbyggandet efter arbetsmarknadssituationen. Efter kriget antog regeringen ett stort bostadsbyggnadsprogram för att råda bot på bostadsbristen och samtidigt även skapa arbetstillfällen. Programmet genomfördes delvis, men inte i den omfattning som var tänkt. Detta berodde till stor del på att den befarade arbetslösheten istället hade ersatts med brist på arbetskraft. Exportindustrin behövde arbetskraft och kapital för att kunna hävda sig på den internationella marknaden. Bostadsbyggandet minskades alltså till exportindustrins fördel och bostadsbristen kom att kvarstå de närmaste decennierna.

Trångboddheten var det största problemet. I städerna bestod 1945 44 % av bostäderna av ett rum och kök eller mindre och 30 % av två rum och

kök. Det konkreta bostadssociala mål som staten arbetade utifrån innebar att man inte skulle behöva bo mer en två personer per rum, utan köket inräknat. Familjebostäder fick alltså ett genomsnitt på 2-3 rum och kök. Det var det som man ansåg var rimligt att nå upp till. Genom att bostadens storlek var så begränsad bedömdes inte heller möjligheten att lösa bostadsproblemet genom småhus som rimligt. Flerfamiljshuset blev istället det mest förekommande. Hyresbostäder i flerfamiljshus ansågs vara den ekonomiskt mest rimliga bostadsformen för det stora flertalet. Småhus och bostadsrätter ansågs också som mycket bra bostadsformer och småhus egentligen som den absolut bästa för barnfamiljer och därför ökades stödet till egnahemsboende under efterkrigstiden. Som generell lösning på det stora bostadsbehovet ansågs inte markbostaden ekonomiskt hållbar under efterkrigstiden, särkilt inte i de större städerna. Från 1945-1960 ökade andelen flerbostadshus av det totala bostadsbeståndet i landet från knappt hälften till drygt hälften.

Bostäderna blev allt fler, rymligare och bättre utrustade, särskilt vad det gäller hygien och värme. Trångboddheten blev ett betydligt mindre problem under 1950-talet. Tre rum och kök hade blivit allt vanligare och de minsta lägenheterna var procentuellt mycket mindre till antalet. Men trots förbättringen så kvarstod en stor bostadsbrist samtidigt som efterfrågan på bättre bostäder ökade delvis till följd av att hushållens ekonomi förbättrades.

Statliga lån och normer

Bostadsstyrelsen inrättades 1948 och blev det statliga organ som ansvarade för de statliga normerna och godkännande av lån. Statliga lån skapade förutsättningar för byggandet och kvalitetskrav på utformning och konstruktion knöts även till lånen. Redan 1952 infördes en maskinlånefond för att påskynda den tekniska utvecklingen. Byggnormerna sammanställdes i skriften *”God bostad”* (1954). Redan 1942 då de statliga lånen infördes hade normerna sammanställts. De styrde exempelvis funktionskrav på möblerbarhet, rumssamband, funktionsmått och utrymmesstandard samt säkerhetskrav gällande brand och hållfasthet m.m. Dessa byggnormer har kommit att spela en viktig roll i svenskt bostadsbyggande ända fram till början av 1990-talet. De har bidragit till en hög bostadsstandard, även ur ett internationellt perspektiv.

De statliga lån som bostadspolitiken utformat prioriterade de kommunala bostadsföretagen, de så kallade allmännyttiga bostadsföretagen, genom att tilldela dem heltäckande topplån. Några enstaka allmännyttiga bostadsföretag fanns tidigare men merparten av dessa bildades under efterkrigstiden. Dessa företags syfte var att förse alla samhällsgrupper med bostäder genom att inte vara vinstdrivande. De kooperativa bostadsföretagen, som HSB och Svenska Riksbyggen, fick även de statliga lån, men något mindre fördelaktiga. De privata bostadsföretagen blev lägst prioriterade. Tidigare hade de stått för den största delen av bostadsproduktionen. Syftet med detta låneförfarande var från regeringens sida att föra över bostadsproduktionen till mer samhällskontrollerade företag för att de skulle bli prisbildande. Från början av 1950-talet kom antalet allmännyttiga bostäder att öka kraftigt. De allmännyttiga bostadsföretagen fungerade som styrinstrument för kommunerna genom att kommunerna hade inflytande i dessa bolag.

Innan lånetaket infördes 1955 var de statliga lånen baserade på produktionskostnaden, men i och med lånetakets införande utgick lånehanteringen ifrån ett schablonbelopp där byggherrarna själva fick stå för

överkostnaderna. De tidigare fördelaktiga lånen gav många gånger möjligheten till omsorgsfullt utformade detaljer och exklusiva material.

Syftet med lånetaket var att hålla nere produktionskostnaderna, men även att försäkra sig om att det byggdes bra bostäder för de pengar som lånades ut av staten. Många var dock skeptiska vid lånetakets införande, man ansåg att detta inte enbart skulle styra kostnader och kvalitén utan även påverka arkitekturen.

Inledningsvis styrde inte lånetaket arkitekturen mer än att det inte gick att bygga allt för påkostat. Följden blev dock mer och mer en jakt på kostnader vilket gav goda förutsättningar för ett industrialiserat och storskaligt byggande.

Nya stadsplaneideal

Före andra världskrigets slut dominerade lamellhusplanerna, som gav lägenheterna maximal tillgång till dagsljus. Öppna stadsplaner, ljus och grönska var tre nyckelord inom dessa områden. Men utförandet blev många gånger schematiskt med parallellställda lamellhus i återkommande rader. Det uppstod kritik mot denna, som man uppfattade det, monotoni. Som en reaktion mot detta blev istället rumslighet och variation grundstenar för de nya planerna. De raka bostadslängorna ersattes med kringbyggda gårdar. Men en strävan mot luftiga och grönskande gårdar fortsatte. I många av 1940- och 50-tals områdena har terrängen genom träd, klippor och andra naturinslag tagits tillvara och lummiga och generösa utomhusmiljöer utgör därmed ofta en stor kvalité i dessa områden. Denna terränganpassning var möjlig till stor del på grund av de hantverksmässiga byggmetoderna. Även funktionalismens krav på ärlighet i materialens, dvs. växternas och markens, behandling var en viktig utgångspunkt i utformandet av bostadsområdena. Att låta naturen framträda på ett sådant ärligt sätt gav områdena ofta en karaktär som kom att betraktas som typiskt svenskt.

I kv Kroatorpet och Vetekornet på Norrängen i Huskvarna uppfördes som ett samlat projekt 1950-51 innehållande sex flerbostadshus och sex radhuslängor. Byggnaderna ritades av Malmöarkitekten Eric Sigfrid Persson. Här syns mötet mellan den gamla trädgårdsstaden Huskvarna och de nya grannskapstankarna. De vinkelställda flerbostadshusen och radhusformationerna skapar en rumslighet i stadsbilden med flerbostadshusens gemensamma gårdar som öppnar sig mot Vättern. Byggnadernas vinklade och böjda formationer samt dess fasader skapar även den variation man eftersträvade. Den sluttande terrängen tillåts framträda och tas bland annat upp av radhusens förskjutna taknivåer och flerbostadshusens markplan.

Ökad biltrafik - nytt inslag i stadsplaner

Trafikseparering genom att skapa åtskilda vägsystem för bil- och gångtrafik är ett nytt inslag i 1950-talets stadsplanering. Denna trafikseparering hör samman med viljan att skapa grönytor avskärmade från biltrafik. Behovet av trafikseparering växte av naturliga skäl med den ökande biltrafiken. Österängen i Jönköping som byggdes under 1950-talet är ett exempel på detta, framför allt genom det centrala grönområdet med enbart gång- och cykeltrafik. Ingen biltrafik leds genom området. Istället leds biltrafiken till angöring och parkering via mindre gator från den yttre led som omger området, så kallad ”utifrånmatning”.

Grannskapstankens planideal framträder delvis i kv Kroatorpet och Vetekornet på Norrängen i Huskvarna 1950-51, ritat av Eric Sigfrid Persson. Bebyggelse som anpassats till terrängen och uppförts med rumslighet och variation som ledord. Kvarteren hade även en lokal matvaruaffär och precis söder om bostadsbebyggelsen byggdes även en skola 1954 i kv Läran 1, som ritades av Länsarkitektkontoret.

Gamla trädgårdsstaden Huskvarna möter grannskapstanken på Norrängen i kv Kroatorpet och Vetekornet, som visar en rumslighet bl.a. genom vinklade flerbostadshus. Terrängen och grönskan tillåts framträda i området.

Karta som visar Österängens huvudsakliga gatustruktur avsedd för biltrafik.

Radhus på Norrängen i kv Kroatorpet och Vetekornet, Huskvarna, 1950-51, ritade av Eric Sigfrid Persson.

De planerade stjärnhusen på Österängen uppfördes aldrig, men dessa vinkelhus som uppfördes 1952-54, ritade av HSB:s Riksförbunds arkitektkontor, Per Persson, är kanske de byggnader i kommunen som påminner mest om stjärnhus.

Punkthus på Österängen, Jönköping uppförda 1957-58 och innehållande elva våningar. De ritades av HSB:s Riksförbunds arkitektkontor genom Per Persson åt Stiftelsen Bostadshus.

Nya hustyper

Radhus: I generalplanen för Jönköping 1949 uttrycktes att den bästa bostadsformen för barnfamiljen är den friliggande småhusbebyggelsen. Behovet ansågs vara stort och trots planerna på tillkommande småhusbebyggelse skulle behovet långt ifrån kunna fyllas. Kommunens kostnader för vägar, vatten och avlopp blev betydligt större i områden med enbostadshus än flerbostadshus. För att göra det möjligt att uppföra mer ekonomiskt konkurrenskraftiga markbostäder i städerna blev rad- och kedjehus ett vanligare alternativ till flerbostadshus. Det moderna radhuset, som skiljer sig från tidigare arbetarbostäder, började förekomma kring första världskriget enligt engelska förebilder, men tilltog under 1930- och 40-talet, då ofta med mer modernistiska förtecken. Under 1950-talet ökade rad- och kedjehusen i popularitet. Radhusen blev aldrig som i England, ett stadsmässigt bostadshus, utan uppfördes istället i måttligt exploaterade förorter. Norrängens radhus i Huskvarna är ett tydligt exempel. Radhusen på Norrängen i kv Kroatorpet och Vetekornet har stora likheter med Friluftsstaden i Malmö. Ett område från 1940-talet, ritat av byggmästaren Eric Sigfrid Persson, med förskjutna huskroppar, små avskilda tomter och stora gemensamma grönytor.

Stjärnhus: Stjärnhuset blev kanske den mest välkända utvecklingen av lamellhuset. Sven Backström och Leif Reinius, två av Sveriges då ledande bostadsarkitekter, utvecklade stjärnhusen och berikade den svenska modernismens formspråk och rumsbildningar. Stjärnhusen fick tre lägenheter per plan. Smalhusets kvalitet med dagsljus ifrån två eller tre väderstreck var en kvalitet som man sökte behålla. I Gröndal i Stockholm uppfördes de första stjärnhusen mellan 1944-46. I Gröndal förekom även längre sammanhängande byggnader, lägre punkthus, terrasshus och radhus. Ett elva våningars punkthus mitt i området fick skulptural utformning och markerade bostadsenklaven som också innehöll en kombinerad anläggning med biograf, teater och butiker. Gröndal utgör en milstolpe i svenskt efterkrigsbyggande och stjärnhusplanen fick efterföljare både inom och utanför landets gränser.

Höga punkthus: var även det en ny företeelse under mitten av 1940-talet. Hustypen hade växt fram till följd av olika motiv. Lägenhetsplanerna kunde kombinera hög kvalitet med bra dagsljusförhållanden och bra utblickar. Punkthusen sparade även markyta och gav möjlighet till skulpturala effekter och variation i bostadsbebyggelsen. Danviksklippan i Stockholm var bland de första områden i Sverige som försågs med åttavånings punkthus och de ritades av Backström och Reinius. Bland de tidigaste exemplen på höga punkthus i Jönköpings kommun är punkthusen i elva våningar uppförda under 1950-talet på Österängen. Idag är dessa dock kraftigt förändrade genom tilläggsisolering och utbytta balkongfronter samt inglasning av balkonger m.m. Punkthusen på Tallhöjden i Norrahammar, ritade av Helmer Flensborn, bör även nämnas som tydliga exempel på punkthus från 1950-talet.

Grannskapstanken

Efter andra världskriget riktade svenska planerare och arkitekter sitt intresse mot Storbritannien. Grannskapstanken, community centers och satellitstäder, var idéer som svenska planerare hämtade inspiration från och delvis vidareutvecklade utifrån svenska förutsättningar.

Grannskapstanken innebar en utbyggnad av städer med mindre enheter, självförsörjande satellitstäder och community centers, som innehöll gemensamhetsanläggningar, handel och service. Dessa mindre och överblickbara enheter skulle utgöra en plattform för gemenskap

och demokrati och motverka solitära strömningar, idéer som av naturliga skäl fick genomslag efter kriget. De sociala aspekterna inom planeringen spelade en stor betydelse under efterkrigstiden och strävan att kunna genomföra ett socialt samhällsbyggande präglade många arkitekter och planerare.

En av Sveriges första grannskapsenheter var Norra Guldheden i Göteborg som stod klart 1945, som ett experimentområde i samband med utställningen ”Bo Bättre”. Den bostadssociala utredningens slutbetänkande presenterades även delvis i samband med utställningen 1945. Området blev något av ett mönsterområde för grannskapsenhetsidealet i Sverige.

En grannskapsenhet utgör en avskild sammanhållen enhet med variationer i form av olika typer av bostadshus samt anpassning av gator och byggnader till terrängen. Grundtanken var bland annat att skapa bostadsbebyggelse gruppvis kring lokala centra, där gemensamhetsanläggningar och olika typer av service var belägna. Centrum markeras vanligen med en högre byggnad. I Norra Guldheden utgjordes den högre markerande delen av ett kollektivhus med mindre lägenheter avsedda för ungkarlar. Bostadshusen dominerades av lamellhus och punkthus i varierat utförande, som grupperades efter slingrande vägar i terrängen. Förutom centrum fanns ofta viss service och gemensamhetsanläggningar utplacerade i området, som exempelvis mjölkbodar, daghem och samlingslokaler. Viktigt var även bra kommunikationer, via vägar och kollektivtrafik, till och från grannskapsenheten. Befolkningsunderlaget för skolor var ett mått som kunde dimensionera grannskapens storlek.

I Jönköpings kommun är Österängen en tydligt utformad grannskapsenhet. En tävling gällande områdets utformning utlystes 1947. HSB:s Riksförbund genom Per Persson vann och tilldelades uppdraget att projektera området. Området började planläggas 1951 och stod helt klart 1964.

ABC - planering

Problemen med lokala centra var att underlaget för butiker och annan verksamhet kom att vika när befolkningen i områdena minskade. I senare tillkomna förortscentra har handeln krävt ett större kundunderlag, vilket inneburit större anläggningar, stora varuhus, snabbköp och parkeringar enligt amerikansk modell.

Vällingby centrum i Stockholm var den förort som väckte störst uppmärksamhet, både internationellt och inom landet, under 1950-talet. Vällingby representerade det moderna konsumtionssamhällets genombrott. Ambitionerna gällande Vällingby var att det inte skulle bli en sovstad utan en levande stad med *arbetsplatser, bostäder* och *centrum* - en ABC-stad. Statliga och kommunalägda företag fördelade sina arbetsplatser i området och de goda tunnelbaneförbindelserna var en förutsättning för områdets placering i staden. Centrumanläggningen fick en tydligt sammanhållen karaktär genom torgets kraftfullt mönstrade stenläggning och den arkitektoniska utformningen av varuhusen, biografen, teatern, samlingslokalerna och kyrkan. Bostadsbebyggelsen var grupperad i storleksordning utifrån centrum med höghusbebyggelsen närmast och den lägre flerfamiljsbebyggelsen längre bort. Radhus och enfamiljshus hamnade i periferin, vilket gör att centrums läge kan lokaliseras på långt avstånd.

Stadsplanering enligt ABC-modellen i Jönköpings kommun under

Österängen uppfördes till stora delar under 1950-talet och innehöll totalt 1 900 lägenheter i form av olika lamellhus och punkthus. Även skolor, daghem, kyrka, fritidsgård, bibliotek och lokalt centrum m.m fanns i området.
Helt enligt grannskapsidealet ugjorde Österängen en avskild sammanhållen enhet med variationer i form av olika typer av bostadshus samt byggnadernas och gatornas anpassning till terrängen.
Vidare markeras det lokala centrumet med ett högre hus helt enligt stadsplaneidealet, grannskapsenheten.

Karta över Österängen från 2006, där industridelen markerats med grått. ABC-planeringens huvudsyfte innebar att ett område skulle innehålla funktionerna Arbete, Bostäder och Centrum, för att undvika 1930- och 40-talens sovstäder.

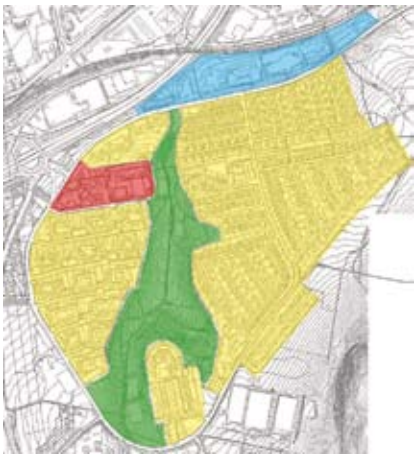

Karta över Ekhagen från 2006, där ABC-planering enligt 1950- och 1960-talets planeringsideal illustreras. ABC-planeringens huvudsyfte var att undvika 1930- och 40-talens sovstäder, genom att ett område skulle innehålla funktionerna Arbete (blått), Bostäder (gult) och Centrum (rött). Det gröna fältet utgör ett grönområde, som även det var ett mer eller mindre obligatoriskt inslag enligt Grannskapsenhetens och ABC-planeringens ideal.

Karaktäristiskt 1950-tal som präglas av tradition, 1930-talets funktionalism och 40-talets nyrealism. Det tegelklädda sadeltaket och fasadteglet uttrycker tradition samtidigt som fasadens sparsmakade enkelhet med balkongfronter, fönsterindelning, bursrpåk och dörrar anknyter till tidigare funktionalism och nyrealism. Samtidigt framträder 50-talets modernism, framför allt genom burspråken och dess asymmetriska fönsterindelning. Ungdomen 22 uppförd 1951 av Byggmästare Karl G Käll i Vättersnäs.

Jönköpings läns museum är en typiskt modernistisk byggnad med stark horisontell prägel samt ljusa, avskalade och skarpt skurna fasader. Ritad av Gustaf Lettström, uppförd 1956 i Östra centrum.

Radhus som visar 1950-talets karaktäristiska sätt att skapa variation genom kraftiga färgkontraster och oregelbundna taklinjer. Sälgen 25-33 på Bymarken ritade av Åke Hallgren 1959.

1950-talet kan ses på Österängen, som förutom bostäder och centrumfunktion, innehåller ett industri-/verksamhetsområde i dess västra del. Samma princip användes för Ekhagen. Stadsplanen är från 1959 och innehåller en industri-/verksamhetsdel i områdets norra del, bostäder i olika former, en centrumanläggning och ett grönområde. Bostadsbebyggelsen har en indelning delvis med inspiration hämtad från Vällingby. Flerbostadshusen finns väster om dalen, där centrum är beläget, med de högsta intill centrumet och de lite lägre söder om detta. Småhusdelen placerades öster om dalen, det centrala grönområdet.

Arkitekturen präglas av tradition och modernism

Bland Jönköpings bebyggelse från 1950-talet kan vi se en parallell utveckling med både tradition och förnyelse.

Efterkrigstidens arkitektoniska uttryck, var både en reaktion mot och en vidareutveckling av 1930-talets funktionalism. Vidareutvecklingen gällde till stor del planlösningarna eftersom de systematiska funktionsstudierna, som påbörjats under 1920-talet, nu kom till uttryck och förbättrades ytterligare. Reaktionen riktade sig mot den renläriga modernismen med ett strikt geometriskt formspråk samt stränga intellektuella förhållningssätt som innebar ett totalt avståndstagande från alla traditionella och historiserande element i arkitekturen. Redan under slutet av 1930-talet hade denna motreaktion påbörjats och då även bland funktionalisterna själva.

Man ville undvika den ensidiga inskränkningen som funktionalismens formspråk gav, och istället ta fasta på den frihet som modernismen erövrat samt bredda det arkitektoniska uttrycket med personliga bidrag. I formdebatten under 1940-talet fick Apollon och Dionysos, enligt Eva Rudberg arkitekt och docent i arkitekturhistoria, symbolisera två poler. Apollon stod för det logiska och analytiska medan Dionysos stod för det sinnligt spontana. Det man borde eftersträva för att åstadkomma en lyckad arkitektur, var en lyckad symbios mellan Apollon och Dionysos.

Under 1950-talet kom alltså arkitekturen att utgöra ett brett spektrum med allt ifrån mer försynt traditionalistisk arkitektur till en mer strängt renodlad funktionalism. I denna spännvid förekom en mängd varianter, där man experimenterade med form, färg och material. Mitt bland olikheterna finns dock gemensamma nämnare i form av det lågmälda, lekfulla och odogmatiska. Ett stundtals frejdigt sätt att använda färg, form och material visade sig i kraftfulla mönster- och färgeffekter, fantasifull tegelmurning, oregelbundna taklinjer, sexkantiga fönster m.m.

Svensk arkitektur uppmärksammades även internationellt under 1940- och 1950-talet, The new Empiricism. Det var då bland annat arkitekter som Sven Markelius samt Backström och Reinius kom att lyftas fram i olika tidsskrifter och böcker. Svensk arkitektur fick inflytande i exempelvis England, Italien och Österrike.

H 55 - Svenska slöjdföreningens utställning i Helsingborg 1955 blev 1950-talets stora manifestation av bl.a. arkitektur. Utställningen utgjorde en sammanfattning av tidens ideal, och en redovisning av en epok, där helhet och detaljer speglar varandra i en stilfull och enkel elegans.

Modernism - ”International style” - Brutalism

Vid sidan av den ”idylliserande” arkitekturen hade en modernistisk arkitektur vuxit fram. En riktning var International style, ofta med lätta luftiga curtain wall-fasader, icke bärande ytterväggar, och oftast i form av ramverk med fyllda bröstnings- och fönsterpartier. Bröstningar bestod exempelvis av skivor i glas, stål, aluminium, sten etc. En annan riktning var Brutalismen. Den var en vidareutveckling av mellankrigstidens modernism, med en strävan efter den äkta och råa formen för varje material, en rationell hållning där arkitekturens roll inte var att skapa illusioner. Betongens egna uttryck, konstruktioner och installationer gjordes helt synliga för att åstadkomma ett ärligt resultat. Exempelvis läts nakna skelettkonstruktioner framstå i fasaderna. Material som stål, betong och tegel lämnades i princip obehandlade.

Modernistisk byggnad med curtain wall-fasad, plant tak och skarpt skurna fasader som stärker byggnadskropparnas kubiska karaktär. Astern 9 i Östra centrum ritad av Lars Löfstedt 1959.

1940-talets robusta och varierade traditionalism förekommer alltså parallellt med en mer enhetlig internationellt orienterad arkitektur under 1950-talet. Denna arkitekturutveckling hämtade sina former i avancerad teknik, redovisade konstruktion och material och tog avstånd från det traditionella formspråket. Den var en direkt följd av 1930-talets renodlade funktionalism, men fick även tillskott från 1950-talets nya internationella modernism. Internationellt var kanske de viktigaste förebilderna arkitekterna Mies van der Rohe (USA), Le Corbusier (Frankrike) och engelsmännen Peter och Alison Smithson.

Villa i Bymarken (Carl Nyrén 1951). Pulpettaket, horisontella fönsterband samt den skarpt skurna och sparsmakade fasaden ger byggnaden en modernistisk prägel. En blandning av svensk tradition och internationella influenser.

Karaktäristiskt för denna modernistiska arkitektur är dess grafiska skärpa i volymer och fasadmaterial. Ofta var byggnadskropparna låga och horisontellt präglade. Väggarna var vanligen lätta och skarpt skurna med stark kontrastverkan mellan färg och material, exempelvis tegel och mörka och ljusa aluminiumomfattade glaspartier.

Den fortsatta utvecklingen av modernismen kom att innehålla upprepningseffekter och storskalighet bland annat på grund av byggandets ökande industrialisering, handelns omstrukturering och en ökad bilism. Modernismen kom att ta över arkitektursynen allt mer i Sverige från slutet av 1950-talet, och folkhemmets mer lågmälda småskaliga bebyggelse övergick allt eftersom i 1960- och 70-talens något större skala.

Modernism med inspiration av tradition och ärlig materialverkan i f.d. Fokets hus ritat av arkitekt Gunnar Gräslund, 1957, Härolden 5 i Västra centrum. Horisontellt präglad arkitektur i mönstermurat tegel, ädelträ, koppar, natursten, formgjutet skärmtak i betong m.m.

Utformning och material

Det bör förtydligas i inledningen av detta stycke att renodlad traditionalism eller modernism sällan förekommer inom Jönköpings kommun under 1950-talet. Det är snarare oftast en sammanförd kombination av dessa två, men för det mesta kan det ena eller andra dominera i olika byggnader. Denna uppdelning avser att förtydliga dessa parallella arkitekturriktningar.

Tradition - allmänna karaktärsdrag

Efterkrigstidens arkitektur hade inte enbart en romantisk utgångspunkt till följd av kriget utan även en praktisk. Krigets brist på material medförde en realism i utformning och material, bl.a. var tillgången på armeringsjärn och stål knapp. Därför valde man ofta mer traditionella metoder och material, som tegel istället för armerad betong. Vidare ledde bristen på asfalt till att man frångick de flacka taken och återgick till de mer praktiska sadeltaken. Den grova spritputsen var mer motståndskraftig än 1930-talets slätputs, fönsterytorna blev mindre p.g.a. av bränslebrist under 1940-talets kristid, samt vad gäller isolering åter-

Tradition i form av tegelklätt sadeltak och gult fasadtegel. Villa i kv Repslagaren 5 på Bymarken ritat av arkitekten Helmer Flensborn 1951.

Tradition i form av ett utskjutande lätt sadeltak, det gula fasadteglet och burspråkspartierna. Kv Jupiter 6 i Västra centrum ritat av Paul Hedqvist 1950.

Det lätta sadeltaket med synligt regelverk och enkel mönstermurning i takfoten där inspiration hämtats från klassicismen. Fastighet: se ovan.

Karaktäristiskt 1950-tal med sadelttak och grov spritputs i kraftiga jordfärger (rött, grönt, ockra) i kontrast till de ljusa slätputsade partierna kring fönster och entréer samt markeringar av knutar och fasadens avslut mot sockeln med rötter i svensk träarkitektur. Kv Lärksången i Gränna ritat av stadsarkitekten Helmer Flensborn, Huskvarna på uppdrag av HSB. De stod färdigbyggda 1958.

Stark traditionell prägel enligt 1950-talet med spritputs i kraftig jordfärg, vita släta fönsteromfattningar och markerade knutar. Kopplingen är stark till en traditionell panelklädd timmerstiga. Kv Stocken 8 på Bymarken ritat av Bertil Thafvelin 1955.

gick man även där till beprövade material och metoder. Det arkitektoniska formspråk som formades under 1940-talet har kallats nyrealism.

Den praktiska aspekten var självklart inte den allena rådande. Som det nämnts tidigare påbörjades omprövningen av formen redan i slutet av 1930-talet. Inspiration hämtades från äldre tiders kvaliteter i arkitekturen och stadsplaneringen. Viktigt är dock att det inte tog sig historicerande uttryck och följde inte heller klart uttalade mönster eller förebilder. Det fanns utrymme för en relativt mångfacetterad arkitektur med lokala och regionala variationer inom svensk efterkrigstidsarkitektur fram till mitten av 1950-talet, då den internationella modernismen växte sig starkare.
Nyrealismen kännetecknas av ett mjukare formspråk med ett rikare material och färgval. De rena linjerna och de hela ytorna ersattes med ett robustare uttryck, där materialverkan var tydligare och färgerna kraftigare. Hantverksmässigheten hos dansk arkitektur blev en inspirationskälla.

Det blev åter vanligt att man använde sig av motiv från den traditionella arkitekturen: drag ifrån svenskt 1700-tal, bruksbebyggelse med mer traditionella tak samt markerade knutar och fönsteromfattningar. 1910-talets nationalromantik och 1920-talets klassicism framträder bl.a. i form av kraftigare materialverkan, burspråk, tegelornamentik och markerade takfötter och socklar m.m. Detta traditionella arv blandades med den utvecklade modernismens formspråk.

Generellt utmärks inte svensk 1950-talsarkitektur av det monumentala, storslagna och utpräglat individuella, utan karaktären utgörs snarare av det kollektivt åstadkomna, lågmälda, återhållsamma och vardagliga.

Sammanfattningsvis gav dessa nämnda karaktärsdrag huskropparna ett tyngre, kraftigare och sinnligare uttryck än 1930-talets ljusa, släta och lätta, nästan immateriella fasader.

Tak
De traditionella, osymmetriska, brutna och valmade sadeltaken, vilka kläddes med tegel, dominerade den traditionellt präglade 1950-talsbebyggelsen. Formgivningen av taken hade delvis praktiska skäl p.g.a. att dessa tak med kraftigare lutning klarade snö och regn betydligt bättre än de flacka. Takfoten markerades återigen, vilket man undvek under den renodlade funktionalismen. Skärmtak var vanligt förekommande och gav entréerna ett lätt intryck.

Fasad
Fasadmaterialen var vanligen tegel eller grov spritputs, som gav en tydligare och kraftfullare materialverkan. Spritputsen var även hållbarare än 1930-talets släta puts. Fasaderna färgsattes ofta i kraftiga jordfärger i rött, grönt och ockra. Det oputsade teglet var mycket vanligt och i dessa fasader förekommer vanligen enklare tegelornamentik i samband med portaler, fönster, takfot och även utkragat rutmönster längs hela fasader. Det mättade gula teglet var kanske mest dominerande, men även det mättade röda förekom. Traditionella drag som burspråk blev åter vanliga motiv och lätt pastischartade inslag som hörnmarkeringar, där de vita knutarna tjänade som förebild förekom. Även sockeln markerades återigen, vilket man undvek under den renodlade funktionalismen. Mönsterbildningar i fasaderna gav bebyggelsen en sinnligare och robustare karaktär jämfört med 1930-talets ljust slätputsade byggnader, som gav ett lätt och nästintill immateriellt uttryck.

Fönster och dörrar
1930-talets karaktkäristiska horisontella fönsterband och stora fönsterytor ersattes nu av mindre fönster. Varje enskilt fönster markerades ofta med en ljus fönsteromfattning i slätputs eller utkragat tegel, vilket även det för tankarna till träarkitekturens fönsterfoder. Fönstren var vanligen tvådelade eller osymmetriskt två- eller flerdelade, alternativt odelade. 1950-talets karaktäristiska fönsterutformning utgjordes även av nya tillskott som sex- eller åttakantiga fönster. Bågarna var ofta i trä och kopplade, men även pivothängda perspektivfönster förekom särkilt i samband med vardagsrum. Färgsättningen av träbågarna var till stor del vit men vanligt var även att man hade en färg på bågen och en annan på karmen. Skyltfönster i flerbostads-, handels- och kontorshus dominerades av blanka stålprofiler.

Dörrarna var oftast i bemålat eller fernissat träutförande med olika fönsterinfattningar. Dörrar i flerbostads-, handels- och kontorshus bestod till stor del av glas i blanka stålprofiler alternativt träram.

Upprepning och variation
I 1930-talets arkitektur arbetade man ofta med en strävan efter upprepning och enhetlighet både i den enskilda huskroppen och bebyggelseområden. Det var en estetisk hållning som gav uttryck för att ett område var medvetet och sammanhållet planerat, ett budskap om ordnade förhållanden. Detta tog man inte avstånd från under efterkrigstiden, men man försökte åstadkomma mer variation både i bebyggelsen och områden som helhet. Detta kunde komma till uttryck genom att man delade upp fasaden med olikfärgade mönster. Husen kunde även kopplas samman till långa slingor. Vidare varierades bebyggelsen med olika hushöjder och med burspråkspartier m.m.

Även balkonger blev ett motiv för variation av fasader. Det blev vanligt att man drog in balkongen en bit i fasaden och skapade på så sätt ett rum med skuggverkan. Dess räcken bestod ofta av ett smitt ramverk och finkorrugerad plåt. Balkongfronterna kunde även vara genombrutna med enkel järnsmidesdekor. Vanligt förekommande var även järnsmidesräcken, utan front, enligt tidens enkla lätta elegans. Balkongplattan gjöts i betong och täcktes exempelvis med cementmosaik eller klinkerplattor.

Modernism - allmänna karaktärsdrag

Byggnadskropparnas utformning var inom modernismen vanligen horisontellt präglade. Volymerna var skarpt skurna, vilket gav en kubisk verkan, som bidrog till en tydlig grafisk skärpa.

Tak
Taklandskapet bland den modernistiska bebyggelsen dominerades av flacka tak som inte var utskjutande, ofta med ett enkelt kopparplåtsavslut. Det förekom även flacka pulpettak, motfallstak och brutna flacka sadeltak i nydanade utförande och mörka markeringar av taket intill takfoten. Dessa pulpet- och motfallstak etc. kunde vara både utskjutande och inte utskjutande.

Fasad
Karaktäristiskt för de modernistiska fasaderna är en stark kontrastverkan mellan färg och material. Ljus puts mot mörka träpanelsytor, betong, plattor/skivor i sten eller asbestcement (eternit) m.m. Rött eller gult tegel m.m. mot färgsatta glaspartier, ofta i horisontella band, som även kan brytas av med smala återkommande aluminiumpilastrar eller

Karaktäristiskt utkragad enkel mönstermurning i den gula tegelfasaden som markerar fönstren och portalen. Färgsättningen med en färg på bågen och en annan på karmen är typisk. Även den bemålade dörren med fönsterinfattningar tillhör 1950-talet. Storken 6 på Bymarken ritat av K L Zachrisson 1953.

Järnsmide enligt 1950-talets enkla och eleganta formuttryck. Riddarhuset 8 på Bymarken, 1959.

1950-talets stävan efter variation i fasaderna uttrycks här via de halv indragna balkongpartierna med ljus slätputs i kontrast till det i övrigt karaktäristiska gula teglet. Kv Skåne 19, 1952.

Smitt ramverk med front i sinuskorrugerad plåt som är genombrutet och försett med enkelt och elegant järnsmide. Kv Vidöstern 6 på Österängen, 1952.

Starkt modernistiskt präglad villa genom skarpt skurna och avskalade fasader som ger grafisk skärpa och kubisk verkan. Den grafiska skärpan förstärks via färgsättningen. Kv Sälgen 22 på Bymarken, Reed Andersson, 1959.

Modernism med stor grafisk skärpa. Ljus slätputs/skivor i kontrast till mörkt färgsatt träpanel. Det flacka taket samt de enkla och skarpt skurna fasaderna ger en kubisk verkan. Kv Svalbo 4-6 på Bymarken, Rudolf Moeschlin och Ib Wibroe, 1959.

I denna modernistiska curtain wall-fasad skapas kontraster till stor del genom färgsatta glaspartier. Kv Astern 9 i Östra centrum, arkitekten Lars Löfstedt, 1959.

Här uttrycks modernismens horisontella strävan i fönstrens utformning och placering. Länsmuseet i kv Diplomaten 6 i Östra centrum, arkitekten Gustaf Lettström, 1956.

Ett exempel på en modernistiskt präglad dörr i enkelt återhållsamt bemålat träutförande (möjligen smal stående karosseripanel). Kv Sälgen 15-20 på Bymarken, AB Ytong i Stockholm, 1958.

Modernismen innehöll ofta upprepningseffekter, här genom återkommande byggnadskroppar i konsekvent förskjuten placering. Kv Urkedjan 19-22 i Vättersnäs, arkitekten Helmer Flensborn och byggmästaren Karl G Käll, 1958.

tegel i kontrast mot ljusa fasadytor i form av t.ex. träpanel, puts, asbestcement (eternit), masonit eller andra plattor/skivor. Denna kontrastverkan förstärker bygnadernas grafiska skärpa ytterligare.

Till skillnad från tidigare kunde en mängd material användas och deras olika egenskaper användes ofta för att skapa variation i fasaderna.

Fönster och dörrar
Fönstren var vanligen odelade och placerade enligt en horisontell strävan i fasaden. Utformningen varierade stort. De kunde vara rektangulärt stående eller liggande, men även näst intill kvadratiska. Mycket vanligt var även asymmetriskt två- eller flerdelade fönster, som kunde vara både osymmetriskt och symmetriskt placerade. Fönsterbågarna dominerades av vitmålade träbågar alternativt fernissade ädelträbågar. Även stålprofiler förekom i större fönsterpartier.

Dörrarna hade ofta ett sparsmakat utförande i fernissat trä som t.ex. teak. Trädörrarna kunde även vara bemålade. Dörrarna kunde beklädas med karosseripanel eller fasspontpanel i olika profilering, smal eller bred samt liggande eller stående. Även blanka stålprofiler förekom i t.ex. affärs- eller flerbostadshus. Fönsterinfattningar och sidoljus var även vanligt förekommande.

Upprepningseffekter
Radhus, kedjehus, flerbostadshus eller grupphuslängor m.m. innehöll även den nya estetikens upprepningseffekter, vilka blev tydliga och effektfulla genom att fasaderna var relativt varierade bl.a. med olika material i kontrastverkan.

Upprepningseffekterna kunde komma till uttryck exempelvis genom konsekvent placering och utformning av byggnadskropparna, återkommande material- och färgverkan i fasaderna, varierande taknivåer, fönsterutformningar och fönsterplaceringar, dörrar och balkongpartier m.m. i upprepade formationer.

Villatyper

Det länge kvardröjande nationalromantiska formspråket i småhusen hade under 1940-talet övergått i en mycket återhållsam och enkel arkitektur. Till grund för denna utveckling låg både kristider och funktionalismens rationella och praktiska förhållningssätt till bostaden. Detta enkla och rationella egnahemsbyggande slog igenom under 1940-talet och fortsatte ända till slutet av 1950-talet. De mest förekommande typerna under denna period har enligt Leif Jonssons doktorsavhandling, *Från egna hem till villa Enfamiljshuset i Sverige1950-1980* (1985), delats in i 1 1/2-planshuset och 1-planshuset.

Under 1950-talets senare hälft utvecklades nya tekniska lösningar och en mer rationell produktion, vilket medförde att en större grupp av befolkningen fick möjlighet att låta uppföra ett eget hus. Det experimenterades med nya hustyper och två av dessa har valts ut inom Leif Jonssons ovan nämnda doktorsavhandling, som representativa för denna period, folkvillan och tjänstemannavillan.

Souterränghuset är vanligt i Jönköpings kommun på grund av de kraftiga sluttningarna öster och väster om Vättern.

1 1/2-planshuset har näst intill kvadratisk grundform. Bostadsytan är på drygt 100 kvm fördelat på 4-5 rok, utöver detta har merparten av hu-

sen även källare. Taket utgörs av ett 45 gradigt sadeltak. Träkonstruktion i form av plank- eller regelväggar dominerar, men även lättbetong förekommer. Källarsockeln är hög och klart markerad. Trä och puts är det vanligaste fasadmaterialet under 1950-talets första hälft för att sedan allt mer övergå till fasadtegel. Fönstren är vanligen 2-delade, har stående proportioner och är ofta symmetriskt placerade.

1-planshuset är istället rektangulärt i grundformen och sadeltakets lutning är något mindre, runt 30 grader. Bostadsytan var normalt mellan 70 och 80 kvm fördelat på 3-4 rok, utöver detta har merparten av husen även källare. I övrigt är konstruktion och fasadmaterial de samma och fönstren har samma utförande som 1 1/2-planshuset.

Folkvillan ingår oftast i en mindre grupphusbebyggelse och har rektangulär form i ett plan med flackt sadeltak. Byggnadens grund utgörs av en ”platta på mark”, följaktligen utan källare. Det är först på 1950-talet som denna grundkonstruktion började bli färdigutvecklad. Ytterväggarna är konstruerade som regelväggar eller i lättbetong. Fasadmaterialen domineras av asbestcement (eternit), puts eller slamning. Planlösningen karaktäriseras som helhet av en enkel rationalitet med genomstuderade mått och funktioner med tydlig och rationell funktionsindelning. Fönstren har stående proportioner och är tvådelade och vid vardagsrummet är de sammanförda i en grupp. Bostaden omfattar vanligen 4 rok på 80-85 kvm. Till bostadsytan tillkommer en förrådsdel i vinkel med kallförråd, matkällare, pannrum och garage. Dessa villor uppfördes av förtillverkade element och förkapat virke.

Tjänstemannavillan är uppförd i ett plan med källare och nedgrävt garage. Byggnadsformen är uppdelad i form av två lätt förskjutna delar. Dessa två delar manifesterar interiörens representativa prägel med en tydlig uppdelning mellan sov- och en umgängesdel på ett mycket karaktäristiskt sätt i byggnadens yttre. Ytterligare markeringar av vardagsrummet eller köket exteriört är vanligen perspektivfönster och/eller vitputsat / träpanelsförsett / kopparklätt burspråk. Sadeltaket med en 30-gradig lutning är klätt med lertegel. Fasaden är i tegel eller putsad lättbetong. Lättbetongen blev ett vanligare material i småhusbyggandet p.g.a. stigande träpriser. Fönstren har stående proportioner och är tvådelade förutom perspektivfönstret vid vardagsrummet eller köket. Bostaden omfattar vanligen 4-5 rok på 85-90 kvm.

Tjänstemannavillans förskjutna byggnadsdelar skapar en exteriör som tydligt skiljer sig från den övriga egnahemsbebyggelsen. Denna typ blev något av ett mönster för hur det lite mer exklusiva enfamiljshuset skulle se ut. Dessa villor är ofta arkitektritade och uppförda styckevis. De förekommer även i mer sammanhängande bebyggelse, de uppfördes då vid samma tidpunkt, men vanligen av olika byggherrar och med individuell utformning.

Här uttrycks modernismens upprepningseffekter genom material- och färgverkan och varierande taknivåer i återkommande formation. Kv Sälgen 25-33 på Bymarken av Åke Hallgren 1959.

Tjänstemannavilla i souterrängutförande. Ritad av Nils Snygg -59, kv Storken 12 på Bymarken.

1-planshus i Vätternäs kv Ungraren 27, byggt 1954 av Myresjöhus AB. Sadeltak och karaktäristiskt gult fasadtegel.

Tjänstemannavilla uppförd av Egna hem AB Myresjöhus AB, 1959, kv Stjärnan 24 på Bymarken.

60

1960-talets bebyggelsehistoria

1960-talet

Rationalism - de stora programmens tid

Moderniseringen av Sverige var under 1960-talet och en bit in på 1970-talet utomordentligt snabb, både ekonomiskt och socialt. Motorn till den ekonomiska tillväxten var till stor del exportindustrin och verkstadsindustrin. Det rådde arbetskraftsbrist och välfärden mätt i antal bilar, TV-apparater och charterresor växte snabbt. Under 1960-talet växte den offentliga sektorn till hälften av bruttonationalprodukten. Konsumtionssamhället växte parallellt med välfärdssamhället och den svenska modellen skiftade från den starka staten till det starka samhället. Denna rationalitet som växte fram hade socialdemokratin strävat mot sedan 1930-talet. Stora samhällsreformer genomfördes med hjälp av systemanalytisk planeringsteknik. Löpandebandsprincipen var lämplig för ett litet land med en storskalig industri som ekonomisk bas. Stordrift var den svenska strukturomvandlingens slagord och samma ord styrde husbyggandets utveckling. Målet var att minska arbetskraftsbehovet och öka utbyggnadstakten genom att överföra industrins löpandebandsprincip till byggsektorn.

Byggsektorn kom planenligt att präglas av stora program. 1950-talet hade lämnat efter sig en bostadsbrist, då Sverige ännu hade en låg bostadsstandard i europeisk jämförelse. Detta tillsammans med den snabba urbaniseringen gav ett stort bostadsbyggnadsbehov.

På flera olika sätt sökte regeringen stötta en modernisering av byggsektorn. Exempelvis skapade 1959 års byggnadsstadga nationella regler och 1960 startades statens råd för byggnadsforskning, som främst hade en teknisk inriktning med syfte att rationalisera byggandet. Bostadsstyrelsens och Planverkets låneregler och normer samt Byggnadsstyrelsens projekteringsanvisningar under 1960-talet var ett stort genombrott för ett nytt tänkande som varit förberett länge. Ett 50-tal statliga utredningar med inriktning mot bostadsbyggande startades mellan 1960 och 1975. 1962 blev kommunerna skyldiga att utarbeta ett bostadsbyggnadsprogram varje år. För att undvika att markbrist inte hindrade utbyggnadstakten gavs kommunerna statliga lån för markköp.

Miljonprogrammet som innebar ett politiskt beslut med huvudmålsättningen att bygga en miljon bostäder under tio år mellan 1965 och 1975 var alltså väl förberett. Detta politiska mål innebar ingen drastisk höjning av produktionen, men det behövdes framför allt för att sammanföra bostadsbyggandet med samhällsekonomin. Det fick inte leda till överhettning av ekonomin eller konkurrera om arbetskraft. Detta förutsatte en rationalisering av byggindustrin.

Rationaliseringen av byggindustrin låg även i de stora byggföretagens intresse, vilket fick till följd att småbyggarnas tid var förbi.

Totalentreprenaden, de slutna tekniska systemen och den stora skalan hävdades av byggföretagen som förutsättningar för rationaliseringen. De fick gehör i statliga utredningar och totalentreprenader användes i 40 % av bostadsprojekten under miljonprogrammet.

Arkitektbranschen anpassade sig till de stora uppgifterna och de stora

byggföretagen genom de kollektivt organiserade kontoren som bildades under 1950-talet och växte sig stora under 1960-talet, exempelvis; FFNS, WAAB (nuvarande White), A4, ELLT.

Miljonprogrammet

Det största av de stora programmen var miljonprogrammet som innebar att man skulle bygga en miljon bostäder på tio år från 1965-1974. Regeringen sammanfattade de bostadspolitiska målen 1967: ”Samhällets mål för bostadsförsörjningen bör vara att hela befolkningen skall beredas sunda, rymliga, välplanerade och ändamålsenligt utrustade bostäder av god kvalitet till skäliga kostnader.” (Prop 1967:100)

Det rådde stor enighet kring behovet av ett omfattande bostadsbyggande, delvis p.g.a. låg bostadsstandard samt att befolkningstillväxten och inflyttningen till städerna var stor. Byggandet fick samtidigt inte ta arbetskraft från industrin p.g.a. arbetskraftsbristen. Industrialisering genom mekanisering och systematisering av byggandet blev lösningen.

Bilden av miljonprogrammets resultat är starkt etablerad i det svenska medvetandet; storskaliga bostadsområden med torftig arkitektur och sociala problem. Kritiken mot de nya förorterna var stor redan i inledningen av programmet. Det fanns delvis grund för kritiken, men den kräver ett större mått av nyanser för att bli mer rättvisande.

Det typiska miljonprogramsområdet är inte enbart en storstadsförort bestående av åttavånings skivhus. Det kan lika gärna vara bebyggelse inom områden i mindre eller medelstora samhällen bestående av trevånings lamellhus (totalt ca 1/3 av miljonprogrammets producerade lägenheter). Loftgångshuset slog igenom under 1960-talet, då hissarna utnyttjades ekonomiskt fördelaktigt genom att nå fler lägenheter per hiss och ett socialt liv vid bostadsentréerna eftersträvades. Till detta bör tilläggas att mer än en tredjedel av lägenheterna inom miljonprogrammet utgörs av småhusbebyggelse, och även bland flerbostadshusen finns goda exempel på småskalighet, arkitektonisk omsorg, terränganpassning, stadsrumsgestaltning och detaljutformning m.m. Till följd av den omfattande bostadsforskningen var lägenheterna nästan alltid välplanerade. I Jönköpings kommun kan exempelvis delar av Ekhagen, Dalvik, Råslätt, Grästorp och Öxnehaga nämnas som nyetablerad miljonprogramsbebyggelse.

Zonindelning
1950-talets strävan att variera bebyggelsen inom ett område fortsatte under 1960-talet, dock i en större skala. Inte genom variation i fasader och hustyper som under 1950-talet utan snarare mellan olika zoner. Inom zonerna var det snarare minimalistisk upprepningsarkitektur som dominerade. I bostadsområden uppförda under 1960-talet delar man ofta in området i zoner med högre flerbostadshusbebyggelse och andra zoner med lägre bebyggelse som t.ex. radhus, atriumhus, kedjehus och fristående enbostadshus.

Vanligt förekommande i dessa områden är även grönstråk genom området och ofta är allmänna funktioner som butiker, daghem, skolor och bollplaner m.m. angränsande till eller placerade i grönstråket. Trafikseparering och differentiering enligt SCAFT 1968: Riktlinjer för stadsplanering med hänsyn till trafiksäkerhet dominerade länge trafiknätets utformning. Dessa riktlinjer togs fram vid Institutionen för Stadsbyggnad på Chalmers Tekniska Högskola i Göteborg via forskargruppen Scaft, som hade arbetat med ökad trafiksäkerhet via samhällsplanering

Trevånings lamellhus på Ekhagen 1963-65, Mogens Herold, Svenska Riksbyggens arkitektkontor,

Småskalig miljonprogramsbebyggelse på Grästorp ritad 1967 av Carl-Ivar Ringmar, de så kallade ”Ringarna”.

Översiktskarta över Ekhagen 2006, som visar dess zonindelning; blått-flerbostadshus, gult-småhusbebyggelse, rött-industri/verksamhet, grönt- grönområde med gång och cykeltrafik.

Ekhagen - säckgator har gråmarkerats De leder in biltrafiken till de gråmarkerade parkeringarna från Ekhagsringen, som leder trafiken runt området. Detta ger gårdar som är separerade från biltrafiken.

Karta över Råslätt 2006, där bostadshusen är markerade med grönt och offentlig service i form av skola och butiker mm är markerade med gult. Under 1960-talet uttrycket man gärna tydligt det rationella tillvägagångssättet och här ser man hur planen till stor del formats efter byggtekniken med färdiga betongelement.

Den gruppbyggda villan
Grundform; rektangulär näst intill kvadratisk med ett flackt sadeltak, saknar ofta källare.
Garaget är ofta kopplat till huset.
Fasaden är i tegel ofta med gavelspets och utfackningar vid fönster klädda med träpanel.
Fönstren domineras av näst intill kvadratiska enluftsfönster ibland med vädringsruta. Vid vardagsrummet är fönstren ofta i en grupp med låg bröstning intill terrassdörren.
Entrédörren är ofta målad.
Vanligen 4-5 rok, på 90-100 kvm.
AB Fogelforshus, 1963.

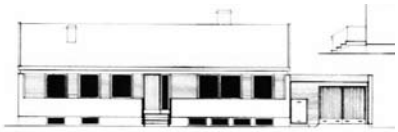

Den styckebyggda villan
Grundform; rektangulär och inte ovanligt i vinkel med ett flackt sadeltak och med källare.
Garage ofta fristående
Fasaden är i tegel, ibland med gavelspets i träpanel eller gaveln i tegel och långväggsfasaden i träpanel.
Fönstren domineras av näst intill kvadratiska enluftsfönster ibland med vädringsruta. Vid vardagsrummet är fönstren ofta i en grupp med låg bröstning intill terrassdörren.
Entrédörren var ofta i teak med sidoljus.
Vanligen 4-5 rok, på 100-110 kvm.
Borohus, 1961, G G Hemning.

sedan 1961. De allmänna principerna som man arbetade efter för att uppnå större trafiksäkerhet var att reducera konflikter och störningar mellan trafikant, fordon och väg bland annat genom separering av olika trafikslag och differentiering inom varje trafiknät för att skapa homogena trafikströmningar. Trafiknätet delades upp i olika leder, gator och vägar (fjärr-, primär-, sekundär- och matarleder, angörings- och entrégator, moped-, cykel- och gångväg). Biltrafik för sig och gång- och cykeltrafik för sig är karaktäristiskt för dessa områden. Biltrafiken leds ofta in via säckgator till parkeringsplatser och garage. Innergårdarna är i stor utsträckning bilfria och vanligen innehållande en lekplats. Trafikförsörjningen fick benämningen ”utifrånmatning”.

Produktionsanpassning
Målet att bygga en miljon bostäder på tio år förverkligades och lägenheterna uppfyllde de krav som Bostadsstyrelsen uttryckt i God Bostad 1964, som påtalade god möblerbarhet, god köks- och hygienutrustning och god tillgång till ljus och luft, med dagsljus i badrum och trapphus. Funktionalismens visioner om öppna och flexibla pelardäck kunde dock inte förverkligas inom de 15 % av miljonprogrammets bebyggelse som byggdes med prefabricerade element p.g.a. att dess konstruktion oftast bestod av bärande tvärväggar. Låsta planer och ingjutna ledningar gjorde husen svåra att bygga om, de har kallats engångshus.

Stadsplanerna var många gånger produktionsanpassade genom att de bl.a. följde kranbanorna, det vill säga de vägar som lyftkranarna behövde för att hantera de ofta våningshöga betongelementen. Trafikplaneringen var starkt styrande och byggde på differentiering i en hierarki av matar-, bostads- och angöringsgator och separering av olika trafikslag till följd av både effektivitets- och trafiksäkerhetsskäl. Marken som avsågs för dessa områden var ofta svårtillgänglig och terrängen anpassades vid behov efter husen genom plansprängning.

Gårdsmiljöerna var ofta schematiskt planerade och husen gavs enkla geometriska former. Balkongerna var i stort de enda skulpturala element man hade att arbeta med.

Mot slutet av 1960-talet riktades kritik mot de stora programmens rationalistiska planering inte enbart av förorterna utan även stadsförnyelsen i de centrala delarna. Kritiken var en del i politiseringen av samhället kring 1968. Den sociala frigörelseprocessen och ifrågasättandet av överheten blev en del i rationalismens tillbakagång under 1970-talets inledning.

Råslätt i Jönköping är kanske ett av kommunens tydligaste exempel på en stadsplan och bebyggelse som till stor del utformats som en följd av produktionsformen, elementbyggandet samt de statliga lånens regler och normer. Mellan 1968-1972 uppfördes 2600 lgh. Sven Hallervik, stadens dåvarande byggnadsinspektör kommenterar att det var ett väldigt rationellt byggande med hög kvalitet både material- och utrymmesmässigt.

Från stor- till småskalighet...
Denna kritik mot de stora programmen kring slutet av 1960-talet sammanföll med en mättad marknad för hyresbostäder. Kulmen för uppförande av hyreslägenheter var 1968-69 med över 70 000 lgh/år, därefter började flerbostadshusen minska drastiskt och i slutet av 1970-talet hade produktionen minskat till mindre än 20 000 lgh/år. I slutet av miljonprogrammet, 1974, passerades flerbostadshusen av småhus som fortsatte på en nivå av 40 000 per år under hela 1970-talet. Småhusen

är av olika typer - friliggande villor, rad- och kedjehus, atrium- och parhus - och de byggdes såväl i större som mindre grupper eller som ett och ett, med individuell utformning eller i form av typhus från olika fabrikanter.

Runt 1960 ändrade småhusbyggandet karaktär, från egna hem till villa. Denna utveckling avsåg både arkitektonisk gestaltning och byggnadstekniska detaljer samt bostadspolitiska och idémässiga förändringar. Villabyggandet i Kanada och USA tjänade många gånger som förebild. Ytorna blev större och fördelningen i småhusen övergick till 4 rok eller mer. Enplanshuset med fasadtegel ersatte 1 1/2 planshuset med träpanel. I landet byggdes 90% av enfamiljshusen i ett plan och även källaren försvann. Småhusproduktionen rationaliserades genom att byggnadstakten drevs upp och tomterna blev mindre, för att anpassas till kraven på högre exploatering i ytterområdena. Husen och gatorna blev därmed vanligen stramare. Intresset för småhus ökade under 1960-talet, då särskilt dess senare del. De vanligaste hustyperna var enligt Leif Jonssons doktorsavhandling, Från egna hem till villa Enfamiljshuset i Sverige1950-1980 (1985) den gruppbyggda och den styckebyggda villan. I samband med småskalig grupphusbebyggelse bör de så kallade Ringarna på Norra Grästorp nämnas. De uppfördes som ett komplement till Råslätts gård 1968-1972. Området är orginellt utformat och består av fem ringar med 36 hus i varje ring och både planen och husen ritades av Carl-Ivar Ringmar. Andra exempel på småhusbyggande i Jönköpings kommun under 1960-talet kan ses på Norrängen, Söder, Egna Hem, Petersberg och Jöransberg i Huskvarna, Bankeryd, Kaxholmen, Ljungarum, Skänkeberg, Bymarken, Ekhagen m.fl.

Omvandlingen i städernas centrum

Stora samhällsproblem och utvecklingsskeden som 1960-talet stod inför var bland annat förslummade bostäder, trafikutvecklingen, strukturrationaliseringen inom handeln samt arbetsmiljöerna och kontoriseringen. Dessa problem och utvecklingsfaktorer drev delvis fram stora förändringar inom städernas äldre stadskärnor i form av utomordentligt omfattande rivningar och förnyelse. Mer än 40 procent av de svenska städernas bostadsbestånd revs under 1960- och 1970-talen, däribland 30 000 - 40 000 1800-talsbyggnader till stor del i städernas centrum. I Jönköping har mer än 60 procent av den äldre bostadsbebyggelsen rivits. Kvarteren kring Östra Torget utgör ett tidigt saneringsköp. Kommunen köpte marken för framtida allmänna ändamål enligt generalplanens intentioner, som förutspådde ökat markbehov i centrum. Bebyggelsen inom kvarteren läts förfalla och dess skick blev till sist avgörande vid rivningsbeslut. Äldre schematiska stadsplaner från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal sågs många gånger som hinder för denna utveckling, men reformeringar av expropriationsrätten inom byggnadslagen genomfördes för att underlätta planmässig stadsförnyelse och kommuners markförvärv kopplade till centrumförnyelse.

Stadsförnyelsen genomfördes kvartersvis i stora enheter. Därmed rationaliserades bebyggelsestrukturen genom att antalet fastigheter minskade till en tiondel av vad som förekom innan saneringarna. Det som till stor del uppfördes var varuhus (t ex Domus, KF och EPA m.m.), parkeringshus, banker, hotell, folketshus, bostäder m.m. Till bilden hör att minst två stora varuhus skulle beredas i cityområdena, ett tillhörande kooperationen och det andra privatägt.

Exempel på kvartersomfattande och storskaliga exploateingar, enligt 1960-talets stadsomvandling, i Jönköpings kommun är kv Rosengår-

Karta från 2007 över Norra Grästorp och de så kallade Ringarna. Planen är orginell och området ritades av Carl-Ivar Ringmar som komplement till Råslätt och uppfördes 1968-1972.

Kv Hotellet 8 i Västra centrum ritades av Reed Anderssons kontor och uppfördes 1963. Ett exempel på 1960-talets stadsomvandling med kvartersomfattande bebyggelse i större skala med underjordisk parkering. Komplexet innehöll t.ex. hotell, restaurang, butiker, kontor m.m.

Kv Hoven 1 uppfördes 1968 som ett storskaligt kvartersomfattande kontorskomplex avsett för kommunal administration med butiker och verksamhet i markplanet. Även detta med samma underjordiska parkering som Hotellet 8 och ritat av Reed Anderssons arkitektkontor.

Svenska Frälsningsarmén uppförde 1962 ett kvartersomfattande komplex i Västra centrum som innehöll tempel, hotell, kontor, bostäder, butiker, verksamhet, bensinmack mm. Ritat av Hans Ancker Holst arkitektkontor AB Stockholm.

Österängskyrkan ritades av den framgångsrike kyrkoarkitekten Johannes Olivegren. Kyrkan uppfördes 1961 i en skulptural betongarkitektur som för tankarna till Brutalismen och Le Corbusiers kapell i Ronchamp.

Stadsbiblioteket i Östra centrum byggdes 1967 och är starkt modernistiskt med flacka tak, skarpt skurna fasader, tydlig kubisk verkan och horisontella fönsterband som ger en horisontell strävan i fasaden. Arkitekter var Jan Wallinder och Johan Hedborg.

Miljonprogramsarkitektur, 1968-72, som uttrycker ett rationellt elementbyggande, modernistiskt formspråk och en brutalistisk materialframställan. Fotot visar Råslätt, så som det såg ut innan några ändringar genomförts, med tydlig vertikal och horisontell verkan i fasaderna. Arkitekt: Lars Stalin. Foto: Jönköpings läns museum.

den 14 (Rosenhuset) i Huskvarna centrum ritat av Karl-Erik Lindell, kv Hotellet 8 ritat av Reed Anderssons kontor, kv Hoven 1 ritat av Reed Anderssons kontor samt Svenska Frälsningsarméns komplex i kv Järnet 3 ritat av Hans Ancker Holst arkitektkontor i Stockholm, i Västra centrum. I Östra centrum bör nämnas det f.d. Domushuset i kv Andelen 3 ritat av Kooperativa förbundets arkitektkontor samt bostadskomplexet i kv Cigarren 19 som ritades av Tore Forsman och Ulf Snellman.

Betecknande är att förändringarna skedde under ledning av kommunernas förtroendevalda i samverkan med experter inom biltrafik, varudistribution och företrädare för nationella handelsföretag, försäkringsbolag och banker. Starka kommunala saneringsbolag tjänade ofta som viktiga motorer i processen. Dessa bolag hade kapacitet både att köpa upp mark, bygga och förvalta. De statliga bostadslånen blev instrument i saneringens linje, då bostadslånen gavs till nya byggnader om minst 50 procent av våningsytan tjänade som bostäder.

Den ekonomiska tillväxten var hög i Sverige under 1960-talet och BNP ökade med 4-5,4 procent per år. Expansionen hängde samman med stadstillväxten, ett ökat konsumtionsutrymme, nya distributionssystem samt en strävan mot stordrift. Exempelvis mångdubblades affärsverksamhetens omsättning och dess nya krav kunde inte längre tillgodoses inom befintlig bebyggelsestruktur. Den ökande konsumtionen gav även ökade kostnader i form av löner m.m., därmed sammanfördes olika typer av varor till samma försäljningsställe.

Modernismen, varuhuskedjorna och bilismen var några av de mest betydande aktörerna bakom denna kraftfulla förnyelseprosess. Modernismen innehöll tankar kring ett samhällsbyggande som kunde ordnas vetenskapligt rationellt, men människorna måste då befrias från historiens ok; för den moderna människan skulle det enbart finnas framtid ingen dåtid. Förekomsten av varuhus var inget nytt, men mängden och dominansen av varuhusen i stadskärnorna var helt nydanande. Att lägga samhället till rätta för bilen blev en stor planeringsuppgift och bilen kom snart att bli en av stadsplanerarnas mest betydande formgivande faktor.

Bakom förnyelsen låg även en stark ideologisk - politisk drivkraft vars strävan var att förbättra det svenska folkets bostadsförhållanden, som skapade en politisk glöd med vilken även den kommersiella cityförnyelsen bedrevs. Ofta var dock förnyelseplanerna något överdrivna och de ofta mycket långa genomförandetiderna gör att vi än idag kan se avrivna tomter från denna period i svenska städer som ofta tjänar som parkeringar.

Strukturfilosofin

Byggnadsstyrelsen fick under 60-talet ett nytt renodlat ansvar för statens lokalförsörjning och medeltilldelningen kontrollerades strängt p.g.a. tidigare misstag. Behovet av en rationell lokalproduktion och erfarna förvaltares insikt om ständiga ombyggnadsbehov gav en ny projekteringsmetodik.

Denna strukturalism hade några grundläggande teser som presenterades i en rapport 1966. Bland annat bröt man mot funktionalismens syn på formen som en följd av funktionen. Vidare visade dyrköpta erfarenheter att verksamheter förändras och byggnader byter funktion kanske redan under projekteringen. En mängd installationer hör till en modern

byggnad och de har olika livslängd, därför krävs det att de går att byta ut var och en för sig. Och i projekteringen utgick man från samhällsbyggnads- och verksamhetsknunta delar, som hade olika livslängd.

På utställningen Arkitektur Struktur 1968 presenterades tankarna bredare och centrala begrepp var då: generalitet, måttsamordning, uppdelning efter delarnas livslängd och dess möjlighet till förändring var centralt. Ett strukturalistiskt tänkande som innebar att man skulle kunna bygga om och enkelt ändra funktioner utifrån en given struktur. Arkitektur var inte längre enskilda solitärer utan stora strukturer som inom de givna ramarna eftersträvade individualism och improvisation.

Det speciella med svensk strukturalism var dess realistiska och resultatinriktade synsätt och dess breda tillämpning i ett relativt omfattande statligt byggande av hög kvalitet. Även landstingets sjukhus och sjukhem och kommunernas skolor kom att präglas av strukturtänkandet.

Konstnärlig tillflyktsort

Vid sidan om de stora programmen skedde ett byggande i mindre skala och med större konstnärlig frihet. Några arkitekter lyckades arbeta på båda sidor, men merparten av de storskaliga uppdragen gick till de stora kontoren. 1960-talet kom att delvis präglas av kluvenheten mellan den stora moderna skalan med produktionsanpassad projektering och den mindre skalan med större konstnärligt utrymme. Det var bland annat kyrkobyggandet som kom att bli ett viktigt arbetsfält för arkitekter med lust för mera konstnärlig frihet än i de stora programmen.

Den stora omflyttningen och utbyggnaden av förorter ledde till ett omfattande småkyrkobyggande. Över 350 kyrkor byggdes på några decennier bara inom svenska kyrkan. Celsing och Lewerentz blev stilbildande med sina mörka tegelkyrkor i hårdbränt helsingborgstegel och blocklika volymer. En bland de mest framgångsrika kyrkoarkitekterna, Johannes Olivegren, stod dock för en mer fritt skulptural, ljus och liturgiskt funktionell arkitektur. Han har bl.a. ritat Österängskyrkan i Jönköping. En byggnad med oregelbunden planstruktur som präglas starkt av skulptural betongarkitektur, näst intill brutalistisk. Den för tankarna till Le Corbusiers kapell Notre-Dame du Haut i Ronchamp. Till 1960-talets kyrkobyggande hör även Huskvarna missionskyrka. Den invigdes 1960 och ritades av arkitekten Helmer Flensborn. Vidare bör nämnas Gräshagskyrkan, som ritades av f.d. stadsarkitekten Gösta Planck 1962 samt Råslätts kyrka som ritades i början av 1970-talet av arkitekterna Per Rudenstam och Nils-Erik Wetterbratt.

Förutom kyrkor som konstnärlig uttrycksform måste stadsbiblioteket nämnas med sin tidlösa modernism i sandsten beläget i Jönköpings Östra centrum i kv Diplomaten 7. Stadsbiblioteket ritades av Jan Wallinder och Johan Hedborg 1967. Vidare bör två modernistiska skolor med internationella förtecken lyftas fram, Nya Idas skola ritad av Widéns arkitektkontor genom arkitekten Lars Löfstedt och Ljungarumsskolans andra etapp från 1967 ritad av arkitekterna Carl Grandisson och Gunnar Lené.

Utformning och material

Allmänna karaktärsdrag

Miljonprogrammets arkitektur var till stor del en produkt av funktionalismens strävan efter att gestalta processer och tekniska system snarare än enskilda hus. Det rationella elementbyggandet utvecklades allt mer

Kv Vattendelaren på Ekhagen innehåller två flerbostadshus i 7 och 8 våningar med parkeringar under jord och uppfördes 1968 enligt ritningar av Mogens Herold Svenska Riksbyggen. Fasaderna innehåller karaktäristisk slätputs samt en tydlig vertikal och horisontell linjeverkan vilket under 1960-talet avsågs upplevas ur bilistens perspektiv.

Flerbostadshus på Ekhagen från mitten av 1960-talet visar ett karaktäristiskt pulpettak och byggnadernas rätvinkliga placering kring en öppen gård.

Fristående grupphus på Ekhagen ritat av Lars Löfstedt och Rudolf Moeschlin och byggda mellan 1963-64. Taket är ett svagt sluttande pulpettak, ej utskjutande, med ett enkelt avslut i plåt som förstärker byggnadens strikta geometriska form med skarpt skurna fasader i ljus slätputs.

Villa på Bymarken (kv Rapphönan 5) byggdes 1963, Myresjöhus. Konstrastverkan mellan slutna och öppna partier var vanligt under 1960-talet. Här ser vi exempelvis det typiska röda teglet i konstrast till den ljusa slätputsade balkongförsedda delen av fasaden.

Villa på Bymarken (kv Stjärnan 10) byggdes 1962, Eksjö-Hus. Exemplet visar ett karaktäristiskt osymmetriskt indelat fönster i en bredare och två smalare delar.

Elegant utdragna skyltfönster i blanka stålprofiler i arkitekt Boo D:son Widéns byggnad, kv Gamen 6, som byggdes 1960 i Västra centrum.

En fernissad trädörr med mönster och sidoljus i form av blyinfattat färgat glas. Villa på Bymarken kv Stenbocken 10 ritad av ingenjör K L Zachrisson 1963.

En för 1960-talet mycket karaktäristisk dörr till stor del glasad i blank stålprofil i arkitekt Boo D:son Widéns byggnad, kv Gamen 6, som byggdes 1960 i Västra centrum.

och gav ofta en arkitektur med karaktäristiska upprepningar i fasaden. Brutalismens synsätt, som växte fram under 1950-talets senare del med sin ärliga framställan av material, konstruktion och ekonomiska förutsättningar, kom att påverka miljonprogrammets arkitektur. Även strukturalismen som nämnts ovan kom att påverka miljonprogrammets bebyggelse genom dess strävan mot att husen skulle vara enkla och öppna för förändring. Byggnaderna skulle tjäna som ram kring mänskligt liv, genom att ge möjligheter till utbyggnader och förändringar av lägenheternas planlösningar. Vid projekteringen av Råslätt, Jönköping, fanns tankar med kring möjligheten att variera lägenheternas utformning, något som senare kom att praktiseras på Öxnehaga.

Variationen var trots miljonprogrammets monotona rykte relativt stor. Fasadernas former och material var vanligen en följd av de konstruktiva systemen. Den rationella strävan, bland annat med en allt ökad användning av prefabricerade byggnadselement, gav en av tekniken präglad arkitektur. Ca hälften av flerbostadshusen byggdes med bärande tvärväggar, vilket lämnade relativt stor frihet i fasadutformningen i form av fönsterband och rumsbreda balkonger m.m. Vanligen uttrycker flerbostadshusens fasader ett mycket klart formspråk med utpräglad betoning av horisontella och/eller vertikala linjer anpassat till att upplevas ur bilistens perspektiv.

Flerbostadshusens huskroppar var vanligen parallellställda eller i rät vinkel kring öppna gårdar. Husen är sällan sammanbyggda över hörn och gavlarna är ofta slutna näst intill fönsterlösa. De uppfördes vanligen på plan eller plangjord mark. Byggnadskropparna utformades till stor del i strikta geometriska former.

Tak

Byggnadskropparnas många gånger strikta geometriska former förstärks av att taken ofta är plana eller svagt lutande pulpettak med lätt eller ej utskjutande takfot. Den småskaliga bebyggelsens tak är vanligen flacka, utskjutande eller icke utskjutande. De plana utskjutande taken har vanligen en kraftig omfattning som är mörkt eller ljust färgsatt i kontrast till fasaden. De icke utskjutande taken avslutas ofta med ett plåtbleck (ofta kopparplåt). Alternativet till de plana taken var pulpettaken och motfallstaken klädda med takpapp eller tegel. Även sadeltak förekommer i traditionellt eller osymmetriskt utförande.

Fasad

Fasadmaterialen domineras av rött eller gult tegel av maskinell karaktär och murat som halvstens skalmur. Även puts är vanligt förekommande och dess utförande var jämnare än tidigare sprit- och slät kalkputs. 15 procent av flerbostadshusen inom miljonprogrammet hade fasader av betongelement. Betongelementen hade varierat utförande t.ex. slät eller mönstrat grått utförande med räfflor eller avsiktliga spår av formens trästruktur. Betongelementen kunde även ha frilagd ballast och elementens färg och struktur kunde därmed varieras. Andra förekommande fasadmaterial var plåt- och asbestcementskivor (eternit), kalksandsten (mexisten), mosaik och även i de mindre husen träpanel. I fasaden förekom även fönsterbröstningar, gavelrösten m.m. i trä, glas eller olika skivmaterial.

I den småskaliga bebyggelsen var det under 1960-talet mycket vanligt med kontrastverkan mellan slutna och öppna partier. De slutna partierna var vanligen klädda med gult eller rött tegel och de öppna fasadpartierna med dörrar och fönster var vanligen ljust färgsatta och materialet var vanligen träpanel, puts eller olika skivor exempelvis asbestcement (eternit).

Fönster och dörrar
Fönstren under 1960-talet var vanligen odelade eller osymmetriskt två- eller flerdelade. Det förekom även fönster med en separat gallerförsedd ventilationsbåge under 60-talet. Det pivothängda fönstret hängde med sedan 1930-talet och förekom även under 1960-talet. Bågarna var vanligen vitmålade kopplade träbågar. I flerbostadshusens och affärskomplexens markplan var det vanligt förekommande med blanka stålprofiler kring de stora glasytorna.

Ytterdörrar var vanligen i bemålat eller fernissat träutförande. Dörrarna kunde har glasinfattningar och ett fönsterparti vid sidan om dörren (sidoljus). Det var inte ovanligt med färgat glas i och intill dörrarna. Dörrar i flerbostadshus eller offentliga byggnader kunde även har dörrar till stor del glasade i blanka stålprofiler

Balkonger och loftgångar
Balkongerna var vanligen uppförda mellan två betongskärmar utanpå fasaden eller mellan två tvärväggar av betong i ett indraget parti i fasaden. Räckena domineras av järnsmide och fronterna varierade mycket, exempelvis sinuskorrugerad plåt med öppna mycket enkla järnsmidespartier, liggande träpanel, olika skivor samt gjutna betongelement i varierat utförande, exempelvis släta, formgjutna med räfflor etc eller frilagd ballast mm.

Loftgångshus började göra sig gällande under 1960-talet och Svenska Riksbyggens bostadskomplex i kv Dvärgen 18 i Östra centrum från 1960 utgör ett tidigt exempel på detta. Loftgångshusen var ekonomiskt fördelaktiga. Hissarna utnyttjades mer effektivt genom att leda till fler lägenheter per plan. Det fanns även en social bakgrund genom att man sökte skapa ett socialt liv kring lägenhetsentréerna utmed loftgångarna ovanför stadens buller.

Indragna balkonger mellan två tvärväggar som dessutom delas av ett vertikalt genomgående betongelement. Räcken i järnsmide och fronter i korrugerad plåt. Kombinerat bostads-, kontors-, affärs- och verksamhetskomplex i Herden 6 i Västra centum från 1962, Svenska Riksbyggen.

Loftgångshus blev vanligare under 1960-talet. I denna hustyp utnyttjades hissarna mer effektivt och man sökte skapa socialt liv genom möte mellan grannar utmed loftgångarna. Kv Dvärgen 18 i Östra centrum, Svenska Riksbyggen 1960.

Loftgångshuset i kv Dvärgen 18 i Östra centrum, Svenska Riksbyggen 1960, har en utåtvinklad fasad med balkonger som löper längs hela fasaden. De avdelas i lägenhetsbredder av vertikalt genomgående betongelement som förlängningar av tvärväggarna. De bärande tvärväggarna som blev vanligt i flerbostadshusen under 1960-talet gav en större frihet i fasadutformningen här exempelvis rumsbreda balkonger. Räckena är i järnsmide med fronter av ljusa släta skivor i plåt eller liknande material.

70

1970-talets bebyggelsehistoria

1970-talet

Utvecklingsoptimismens bakslag

Kritik, överproduktion och ekonomisk nedgång
Under 1970-talets inledning började det föras en kritisk diskussion om folkhemmets ideal inkluderat miljonprogrammet samtidigt som överproduktion, industrinedläggningar och rationaliseringar gav den tidigare så starka utvecklingsoptimismen ett kraftigt bakslag.

När nyproducerade lägenheter inte längre per automatik fylldes med nya hyresgäster kom miljonprogrammets välfärdsbygge i gungning. Till följd av den överproduktion som skett infördes hyresförlustlån 1972. Det hade nu inträtt en konkurrenssituation på bostadsmarknaden och man tvingades därmed se till vad man hade åstadkommit för bostadsmiljöer. Trots det övergripande syftet att bygga för alla, såg man tendenser till bland annat social segregation. Befolkningen hade kommit i ett läge där de kunde välja mellan olika alternativ och man såg nu att hyresgäster hade egna önskemål och krav på bostadsområden och lägenheter.

Oljekrisen i början av 1970-talet utgjorde en internationell strukturkris och blev en avgörande vändpunkt och markerade slutet på efterkrigstidens långa ekonomiska expansion. Sverige drabbades hårt av strukturella skäl. Den tunga traditionella industrin hade länge varit drivande i svensk ekonomi, men fick nu konkurrens från andra länder. Stålindustrin var beroende av varvsindustrin som näst intill slogs ut helt av oljekrisen kombinerat med stark konkurrens av ny varvsindustri i Ostasien. Lån och bidrag till energisparande åtgärder, såsom tilläggsisoleringar, infördes 1973, vilket fick fysiska yttringar även i Jönköpings kommun t.ex. på Liljeholmen.

Den inhemska konsumtionsindustrin sökte nytt utrymme. Bilen, kylskåpet och teven var etablerade produkter i det svenska hushållet vid mitten av 1970-talet. För vidareutveckling behövde kapitalet både nya marknader, nya produkter och ny teknik. Produktionen grundades fram till runt 1975 till stor del på förbrännings- och elmotorer, men med elektronikens genombrott skapades nya möjligheter. Omvandlingen innebar att stora delar av den traditionella löpandebandsindustrin flyttades till låglöneländer och Sverige blev mer ett tjänstesamhälle. Nya branscher som etablerades byggdes oftast upp kring ny teknik eller specialisering och med en internationell marknad som bas för denna.

Politiska och sociala förändringar
Med strukturkris, produktionsförändringar och internationalisering följde andra förändringar. Det blev en borgerlig regering 1976 efter mer en 40 år av socialdemokratiskt styre. Energifrågan och kärnkraften var under valrörelsen 1976 en omdiskuterad fråga, vilket även påverkade bostadspolitiken genom ytterligare utökat stöd till energisparande åtgärder.

Runt 1975 försökte man ge byggherrarna en stabilare ekonomi genom att införa lån med räntebidrag. Mellan 1976 och 1982 steg statens kostnader för byggsektorn från 9,3 till 25,5 miljarder, vilket fick en hyreshusavgift till följd för att minska den tilltagande utgiftsökningen.
Under 1970-talet skedde en utlokalisering av statliga verk från Stock-

holm. Denna åtgärd kom att gynna Jönköpings kommun genom att Lantbruksstyrelsen, Skogsstyrelsen, Statens Jordbruksverk och Domstolsverket flyttades hit. 1975 byggdes ett omfattande kontorskomplex för de statliga verken på institutionsområdet öster om Kyrkogatan och småhusproduktionen stimulerades med nya områden, t ex Södra Grästorp.

Det genomplanerade industrisamhällets rationalistiska tillväxtmodell och den traditionella överhetskulturen ifrågasattes. Gröna vågen under 1970-talet förde med sig ett ökat intresse för det folkliga, lokala traditioner och vardagshistoria, men även för ökad ekologisk hänsyn. Samtidigt som den svenska enhetskulturen bröts upp öppnades Sverige mot omvärlden, både genom politiska solidaritetsrörelser, flyktingmottagande samt en snabb internationalisering av ekonomin. En tid som delvis präglats av självtillräcklighet bröts.

Den svenska modellen

Bostäder

I den svenska välfärdsmodellen har bostadsbyggandet varit en central del både socialpolitiskt, ekonomiskt och arkitektoniskt, men energikrisen 1974 ledde till en halvering av bostadsbyggandet i Sverige.

Även i Jönköpings kommun kunde man se en drastisk nedgång av flerbostadshusbyggandet mellan 1972 och 1978, från ca 1400 till 500 färdiga lägenheter/år. Råslätt var i stor sett färdigbyggt 1972, vilket till stor del uttrycks i nämnda siffror. Men småhusbyggandet hade en relativt konstant nivå under 1970-talet med mellan 400-500 färdiga lägenheter per år, dock med en svag nedgång under 70-talets senare hälft. Under decenniets två sista år ökade dock bostadsbyggandet till viss del igen, småhusbyggandet till den tidigare nivån och flerbostadshusbyggandet till ca 800 producerade lägenheter under 1979. Öxnehaga kom att bli den senaste uppförda nya stadsdelen på jungfrulig mark och avslutade miljonprogrammet i kommunen.

Arbete

Medinflytande genom förhandling mellan fack och arbetsgivare om bland annat arbetsmiljön har varit en del av den svenska modellen. Löpande bandets korta ensidiga arbetsmoment började under 1970-talet ersättas med längre och mer varierande arbetsmoment i arbetslag. Volvos fabrik i Kalmar var ett tidigt exempel på detta och uppmärksammades även internationellt. Arbetsmiljön blev viktig, man tänkte noggrant igenom t.ex. dagsljus, belysning, ventilation och ljuddämpning och bl.a. i Kalmar fick varje arbetslag egna pausrum och omklädningsrum.

Postmodernism

Även inom arkitekturen blev Sverige alltmer en del av en internationell utveckling. Postmodernismen växte på allvar fram under 1970-talet och innebar ett formspråk som till skillnad från modernismen inte hade något med byggnadens tekniska och funktionella sidor att göra. Med postmodernismen ville man uttrycka ett språk som kunde förstås av alla, genom att ta upp igenkännbara inslag från tidigare arkitekturstilar. Det genomfördes på en mängd olika sätt, allt ifrån renodlad historicism enligt 1700- och 1800-talens arkitektur till James Stirlings collagebetonade lek med modernismens och traditionalismens grundformer.

De statliga verken byggdes 1975 och ritades av Atrio arkitektkontor. Komplexet är indelat i tre delar med var sin gård och fasaden är klädd med karaktäristiskt mörkt rött tegel.

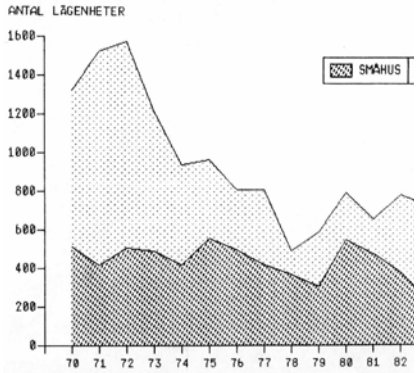

Antal lägenheter färdigställda / år under 1970-talet i Jönköpings kommun. Övre flerbostadshus, nedre småhus.

Flerbostadshus i bostadsområdet Råslätts gård 1968-72, ritat av Lars Stalin.

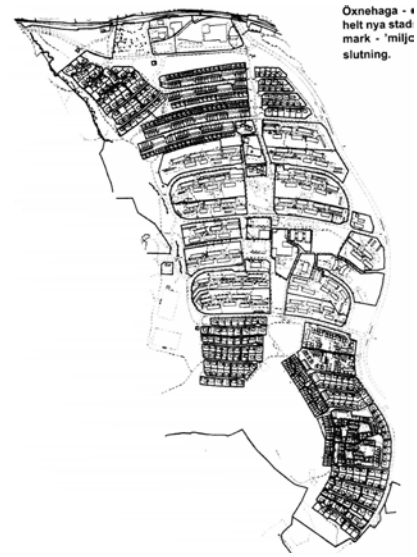

Öxnehaga 1971-1980 - miljonprogrammets avslutning i Jönköping och den senaste uppbyggnaden av en hel stadsdel på jungfrulig mark.

Energisparkrav gav yttringar som tjockare ytterväggar med mindre fönster. Kv Ämbetsmannen i Ljungarum, Jönköping, av K-Konsult genom Olof Broman, 1979.

Energihusen i Taberg av Bengt Hidemark 1979. Där passiv solvärme getts ett arkitektoniskt uttryck genom de glasade partierna.

Immanuelskyrkan i Jönköping ritad av Carl Nyrén, 1976. Ett exempel på 1970-talets sätt att bygga i staden genom anpassning till den befintliga trähusbebyggelsen. Här uttrycks även ett återupptagande av traditionella fasadelement. Traditionalismen och anpassningen har här genomförts exempelvis via skalan, fönstrens utformning, material och placering, locklistpanelen, sadeltak samt burspråk.
Dessa element har dock utformats med en egen modernistisk prägel i en delvis ny tappning, då särskilt träpanelen, fönstren och burspråken.
Takets utförande är i grunden ett flackt sadeltak, som brutits i olika nivåer. Fönstren är osymmetriskt placerade eller i horisontellt präglade fönsterband som anpassats till den äldre bebyggelsen utmed Klostergatan.

Postmodernismen i Europa innebär i grunden ett försvar för äldre kulturella och konstnärliga värden som modernismen övergivit bl.a. genom att göra stora ingrepp i stadskärnorna.

Charles Jencks är en arkitekturhistoriker som skrivit boken, The language of Post Modern Architecture (1977). I denna bok benämner han den moderna arkitekturens dödsögonblick, den 15 juli 1972 kl 15.32, när Pruitt Igoeområdet i St Louis, Missouri jämnades med marken med hjälp av dynamit.

Även den inflytelserika spanska arkitekten Ricardo Bofill bör nämnas. Hans arkitektur blev allt mer monumental och klassisk med sin ökande verksamhet i Frankrike. Motiv som Teatern och Akvedukten låg till grund för palatslika bostadsområden i Paris, som till skalan kan jämföras med Ludvig XIVs Versailles. Utformningen av bostadsområdena har kopplingar både till 1800-talets pompösa barock och 1700-talets franska revolutionsarkitektur, men har benämnts som ”folkliga palats”.

Postmodernism på svenska

Arkitekturens förutsättningar förändrades på flera olika sätt under 1970-talet. Den stora utbyggnadsperioden i form av miljonprogrammet, med större enskilda statsdelar på jungfrulig mark, avslutades under decenniets gång. Men utbyggnaden av framför allt småhusbebyggelse fortsatte även under 1970-talets avslutning, många gånger i form av samlade grupphusområden. Det som byggdes nu hade ofta att ta hänsyn till den angränsande befintliga bebyggelsemiljön. Oljekrisen gav energisparkrav, vilket bland annat gav fysiska yttringar i byggnadernas utförande med t.ex. tjockare väggar samt mindre fönster som gärna drogs in i fasaden. Bostadsbebyggelsen i kv Ämbetsmannen i Ljungarum, Jönköping, utgör ett karaktäristiskt exempel på detta, och ritades 1979 av K-Konsult genom Olof Broman. Den uppfördes dock i början av 1980-talet. Vidare födde energikrisen tankar kring ekologiskt byggande, med energiåtgången i fokus. På detta tema bör de mycket uppmärksammade energihusen i Taberg nämnas, vilka ritades av Bengt Hidemark 1979. Här praktiserades passiv solvärme som en kompletterande uppvärmningsform.

1970-talet innebar en intensiv internationell diskussion som har sammanfattats i begreppet postmodernism. Denna arkitektoniska utveckling kom till Sverige mycket snabbt delvis till följd av att förändringen var förankrad i en stark svensk tradition. Men det var först under 1970-talets andra hälft som det på allvar började komma till fysiskt uttryck i Sverige.

I Fersenska terassen i Stockholm 1976 visar Carl Nyrén på tidens sätt att bygga i staden genom att knyta an till den befintliga bebyggelsen (stenstaden) och innehåller återkommande burspråk i fasaden som kom att bli stilbildande (stockholmsburspråk).

Immanuelskyrkan i Jönköping är ännu ett bra exempel på hur man byggde i staden enligt 1970-talets tankesätt. Det nya anpassades till det redan befintliga samtidigt som man tilläts lägga till ett delvis nytt formspråk med exempelvis traditionella fasadelement som burspråk, spröjsade fönster och locklistpanel i ny tappning. Här bör även Carl Nyréns Biblioteksgård från 1979 inom Södra Vätterbygdens Folkhögskola nämnas. Den har framför allt en modernistisk och brutalistisk prägel, men de tvådelade spröjsade fönstren visar på postmodernismens upptagande av traditionella arkitektoniska uttryck.

Arkitekten Gert Wingårdhs villa Nordh i Göteborg från 1978 räknas som ett av de första uttalat postmodernistiska husen i landet, där inspiration hämtats bl.a. från Robert Venturis mycket välkända Vanna Venturi Haus i Pennsylvania (1962-1964).

High-tech
High-tech är ytterligare en internationell arkitektonisk falang som växte fram under 1970-talet, som en gren av strukturalismen och som en följd av 50-talets brutalism. Här uttrycks fascinationen för ny teknik genom att den exponeras i fasaden, bl.a. genom konstruktion, rör, ledningar och ventilation m.m. Detta är en arkitektur vars utseende, produktion och sammansättning har inspirerats och präglats av högteknologi. Detta kommer delvis till uttryck i Jönköping under 1980-talet, se exempel under följande decennium.

Bostadshus

Under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet fick villabyggandet något av ett genombrott i Sverige, från 20 000 nyproducerade villor 1968 till drygt 33 000 1975. Andelen småhus av den totala bostadsproduktionen ökade snabbt efter år 1970. En ökande inflation gjorde det allt mer fördelaktigt att investera kapital i egen bostad. Efterfrågan på småhus steg och samtidigt ökade andelen hus som uppfördes utan statligt stöd. De senare var ofta villor med rejält tilltagna ytor och en påkostad exteriör, med burspråk, murade arkader, valmade tak m.m.

Den genomsnittliga bostadsytan ökade med 20 kvm från 115 till 135 kvm i de styckebyggda hus som uppförts med hjälp av statliga lån. I slutet av 70-talet förändrades dock förutsättningarna delvis p.g.a. ekonomisk nedgång och dyrare uppvärmning. Ökningen av bostadsytan bland de gruppbyggda småhusen var inte lika omfattande. Bostadsytan ökade drygt 10 kvm, från knappt 110 till 120 kvm.

Inför uppförandet av gruppbyggda småhus gjordes ofta noggranna bedömningar av behovet på den lokala bostadsmarknaden, därmed blev konkurrensen om köpare kraftigt begränsad. På styckehusmarknaden var däremot konkurrensen om köpare hårdare och stora resurser satsades på marknadsföring och andra säljfrämjande åtgärder som påkostade villabroschyrer och olika typer av tillvalsutrustning. Mångfalden av material och den arkitektoniska gestaltningen gav ett resultat av stor formrikedom som skiljer sig från föregående decenniers småhusbyggande.

Efterfrågan på småhus blev stor även i Jönköpings kommun och prefabriceringen av hus utvecklades. Produktionen av långa serier gav ofta att marken anpassades efter husen. Vanligt förekommande var att likartade hus uppfördes på stora arealer. Ett flertal småhusområden växte fram i kommunen: Bankeryd, Lekeryd, Kaxholmen, Gränna, Tenhult, Bråneryd, Öxnehaga, Odensjö, Tokarp, Hisingstorp, Vätterslund, Grästorp m.m.

Kategorisering
Leif Jonsson har delat in 1970-talets villaproduktion i tegelvillan och trähusvillan. Uppdelningen berör i huvudsak den yttre utformningen.

Tegelvillans planlösning är till stor del beroende av om det är ett 1 1/2 plans- eller enplanshus. Enplansvillan under mitten av 70-talet hade ofta källare. Taket var vanligen ett flackt valmat sadeltak med mörka betongpannor, taksprång och fasaden kunde ha ett smalt indraget parti

Biblioteksgården på SVF ritades av Carl Nyrén 1979, främst med en modernistisk och brutalistisk prägel, men även postmodernistiska influenser ses i de tvådelade spröjsade fönstren i ett för 1970-talet typiskt rektangulärt liggande utförande.

Kv Utkanten 9 i Vättersnäs, 1970. Tidig 1970-talsvilla då plant utskjutande tak med kraftig omfattning i liggande träpanel.

Kv Sirus 4 på Bymarken, 1974, AB Åsedahus, med flackt valmat sadeltak och mörkt bruna fönsterbågar och fjällpanelsräcken.

Kv Storken 20 på Bymarken, 1977, SWEDHUS, med flackt valmat sadeltak med mörka takpannor och mörkt bruna fönsterbågar m.m.

Kv Stadsgården 10 på Bymarken byggt 1977 med brant sadeltak, s.k. joddlarbalkong, mörka takpannor, rödbrunt fasadtegel, mörkt bruna träytor i fönster och räcken.

Villa med tegelklätt sadeltak, träpanel och mörka fönsterbågar, i kv Ungdomen 25 i Vättersnäs byggt 1979.

Kv Rapphönan 15 på Bymarken, 1970-tal, Eurohus, med brant utsvängt valmat sadeltak klätt med mörkt tegel och fasaden i kalksandsten samt mörkt färgsatta fönsterbågar.

Exempel på ett större område med likartad karaktäristisk 1970-tals småhusbebyggelse i Lekeryd mellan Biodlarv. och Blomodlarv. Området uppfördes mellan 1975-1976 och husen är producerade av Gullringshus AB.

Tegelvillan *under 1970-talet karaktäriseras av följande utförande: Enplans med källare eller 1 1/2-plans utan källare. Rektangulär grundform men styckebyggda ofta i vinkel. Garaget är ofta kopplat direkt till byggnaden. Valmat sadeltak med mörka betongpannor eller plant tak med kraftig omfattning. Fasad i mörkt rött eller brunt tegel alt. vit kalksandsten. Fönster kvadratiska enlufts, kopplas gärna samman med träpanelspartier och entrédörr i teak. Planlösningen domineras av utrymmen för umgänge och bostaden omfattar vanligen 5-6 rok på 110-130 kvm. Kv Rapphönan 8, Bymarken,1975.*

Trähuset *under 1970-talet karaktäriseras av följande utförande: 1 1/2- plans utan källare dominerar men även enplans kommer mot slutet. Rektangulär grundform och separat garage. Brant sadeltak med mörka betongpannor och utskjutande takfot, taket kunde även kompletteras med takkupor eller verandatak. Fasader i målad lockpanel. Fönstren är spröjsade och ofta i låga breda proportioner med fasta fönsterluckor vid sidan om. Entrédörr i allmogestil som kunde kompletteras med veranda under tak. Planlösningen domineras ofta av utrymmen för umgänge och bostaden omfattar vanligen 5-6 rok på 110-130 kvm.*

under takfoten. Men även plana tak med utskjutande kraftig takomfattning förekom under årtiondets första hälft. Fasaden är vanligen i mörkt rött eller brunt tegel alternativt vit kalksandsten. Fasaden öppnades med träpanelsinslag mellan fönstren som skapar ett horisontellt band i fasaden. Tegelvillans fönster var vanligen näst intill kvadratiska, ospröjsade och entrén är indragen i en nisch.

Trähuset från 1970-talet är vanligen i 1 1/2-plan utan källare. Taket var vanligen ett brant sadeltak med språng och belagt med svarta betongpannor. Fasaden kläddes till stor del med lockpanel och fönstren var ofta spröjsade och med fasta fönsterluckor. Ytterdörren hade vanligen en gammaldags allmogeprägel. I början av 70-talet var det vanligt med balkonger som sträcker sig längs byggnadens övre gavelparti och det förlängda taket skyddade dessa. Vid slutet av 70-talet blev dessa mindre vanliga och istället försågs villorna med en eller flera takkupor. Entrépartiet betonades ofta med en romantiskt utformad verande/förstukvist. Arkitekturen har en romantisk prägel med rötter i landsbygdens byggnadsskick. Denna romantiska bild förstärktes med garagen som små stugor.

Flerbostadshuset

Under miljonprogramstiden fram till 1975 utgjorde lamellhuset i tre våningar basen för miljonprogrammets flerbostadshusbyggande, med totalt 300 000 lgh i landet under dessa tio år. De var stadsplanemässigt lätta att hantera kring öppna gårdar eller i parallell placering och kunde byggas utan hiss. När hisskravet infördes för trevåningshus avtog byggandet av dessa lamellhus under 1970-talets senare del.

Det traditionella lamellhuset i tre våningar utvecklades istället till en 2 1/2-planstyp. Med denna plantyp fick lägenheterna i bottenplan egna ingångar och ett utanpåliggande trapphus ledde upp till lägenheten på det andra planet. Detta gav kvalitéer som liknade småhusboendet.

Utformning och material

Allmänna karaktärsdrag

Arkitekturen i Sverige blev allt mer en del av den internationella utvecklingen som präglades av postmodernismen, vilken bl.a. innebar en folkligare arkitektur där traditionella uttryck återupptogs för att förmedla ett ”språk” som alla kunde ta till sig. Det som byggdes under 1970-talet hade ofta en befintlig bebyggd miljö att ta hänsyn till och på olika sätt sökte man att knyta an till denna bebyggelse. Man gick tillbaka till de traditionella elementen i staden: slutna kvarter, gaturum och platsbildningar, blandade funktioner, stilhistoriska fasader och symmetriska kompositioner. 1970-talets variationsideologi innebar en mycket varierad arkitektur med bl.a. skiftande material och uppbrutna volymer m.m. Husen platsbyggdes i större utstäckning för att klara variationerna av fasaderna.

Utförandet av större bostadsområden som präglas av elementbyggandets upprepningsarkitektur skiftade under decenniets gång från att i huvudsak bestå av större enskilda stadsdelar med en stor del flerbostadshus till småhusområden med likartade hus i långa serier på plangjord mark. Även samlade småhusområden med styckebyggda hus i varierat utförande blev en allt större del av bostadsproduktionen. Bostadsproduktionen minskade totalt sett trots att antalet färdigställda lägenheter i småhus var relativt konstant under perioden. Bostadsbebyggelsen, främst i stadens centrala delar, visade nu prov på en större variation både stadsplanemässigt och exteriört. Byggnaderna placerades kring

mer eller mindre slutna trafikfria gårdsrum genom att byggas samman i hörn, vinkelrätt eller i vinkel, storgårdskvarteren från seklets början var tillbaka. Husgrupper innehöll ofta byggnader med ett varierat antal våningar och en större omsorg ägnades åt utformningen av detaljer.

Tak

Takens utformning blev allt mer traditionell. Det var både dåliga erfarenheter av läckande plana tak eller motfallstak m.m. och den postmoderna arkitekturutvecklingen som medförde att sadeltaket återkom. Sadeltakets utformning varierade med allt ifrån flackt traditionellt sadeltak eller valmat sadeltak till brant sadeltak ofta i kombination med takkupor, frontespis eller verandatak. Dessa tak kläddes vanligen med mörka betong- eller tegelpannor. Taken hade återigen i allmänhet taksprång. Under decenniets första år var även det plana utskjutande taket, med en kraftig omfattning klädd med liggande träpanel, eller ej utskjutande plana taket vanligt förekommande. I stadsmiljö kunde den övre våningen vara indragen och vinden inredd, vilket gav brantare tak och takkupor.

Fasad

Som en följd av energikrisen i början av 1970-talet blev ytterväggarna tjocka och ofta frikopplade från den bärande konstruktionen. Under 1970-talets första år byggdes de sista av miljonprogrammets karaktäristiska flerbostadshus, se 1960-talet. I offentliga kontorskomplex m.m. förekom vanligen mörkt rött tegel, puts och naturstensplattor. Under decenniet dominerade dock den småskaligare bostadsbebyggelsen allt mer och fasadmaterialet dominerades av mörkt hugget tegel i bruna eller röda nyanser, vit kalksandsten (mexisten) och träpanel ofta i lockpanelsutförande. Det övre gavelpartiet kläddes ofta med träpanel i kontrast till tegelfasaden i övrigt.

Fönster och dörrar

Fönstren varierade även de under 1970-talet. De kunde vara odelade näst intill kvadratiska och placerade i band uppbrutna av träpanelspartier. Även spröjsade fönster kom tillbaka. Dess proportioner var ofta låga och breda och omgavs av fasta fönsterluckor. Fönsterbågarna dominerades av träbågar som ofta var mörkt brunt målade/laserade, men vitt och blått var även vanligt förekommande. Även aluminiumbågar förekom och de kunde kanske vara brunt lackerade eller bruneloxerade. Energikrisen gav även mindre fönster som drogs in i fasadlivet för att minimera energiförlusten.

Entrédörrarna i byggnader med en tydlig anknytning till traditionellt trähusbyggande utformades i robust allmogestil. Däremot präglades ofta bebyggelsen i tegel eller sten något mer av en stramare modernistisk arkitektur och dessa dörrar hade ofta en enklare utformning i liggande eller stående fasspontpanel. Dörrarna kunde vara i fernissat träutförande (t.ex. teak) eller bemålade.

Balkonger

En mycket vanlig balkongtyp var den så kallade ”joddlarbalkongen”, som löper längs övervåningens gavelparti, indragen och täckt av sadeltaket. Mot 1970-talets slut frångick man denna och byggde istället takkupor, frontespiser och verandor. Entréverandor byggdes ofta med överliggande balkong som anslöt till en takkupa, vilken ledde ut till balkongen. Balkongens räcke var då i trä. Villor i två plan med vinklar och flacka tak hade ofta balkonger i hörn uppburna av tegel-/kalksandstenspelare. Dessa räcken kunde vara i trä eller böljande järnsmide.

2 1/2-planshus kom p.g.a. hisskravet för trevåningshus. Exempelvis radhusen i kv Attarp 2:555 Bankeryd, ritade 1978 av Widéns arkitektkontor via Gösta Fahlgren.

Burspråken och träpanelen innebär återupptagande av traditionella uttryck och byggnaden har anpassats till den tidigare angränsande befintliga trähusbebyggelsen. Kv Helgonet 7 ritat av Carl Nyrén 1976.

Valmat sadeltak med mörka betongpannor och fasaden i tidsenlig kalksandsten (mexisten). Vadfiskaren 9 på Västra Ekhagen.

Sadeltak och träpanelsklädd takgavel i kontrast till det röda teglet. Visthuset 13 på Ekhagen, Göran Björklund, 1970.

Plant svagt utskjutande tak som markeras med en mörk takomfattning. Kalksandsten och mörkt bruna fönsterbågar och träpanel. Kedjehus i Spiken 13-22 på Bymarken, 1973-76, AB Götene träindustri.

Fasad i sandsten med karaktäristiskt indragna mindre fönster i mörkt bruna bågar. Graniten 15 i Västra centrum

Mörkt röd-brunt hugget tegel, flackt valmat sadeltak med mörka tegelpannor och mörkt brunt målade träytor; fönsterbågar/-bröstningar, räcken, takomfattningar m.m. Stallet 1 på Bymarken byggdes 1977.

Tvådelade spröjsade fönster och fönsterluckor på Tornsvalan 2 på Bymarken, 1972.

Odelade fönster näst intill kvadratiska och placerade i band uppbrutna av stående träpanelspartier i gult i konstrast till den liggande mörka träpanelen för att ge horisontell verkan. Spiken 13-22 på Bymarken, 1973-76, AB Götene träindustri.

Bemålad dörr i liggande träpanelsutförande med sidoljus. Tornsvalan 2 på Bymarken, 1972.

Burspråk

När man talar om utformning under 1970-talet är det näst intill ett måste att även nämna något om burspråk. De kom tillbaka i 1970-talets bostadsbyggande. De blev en del i variationsideologin, att söka variation i fasaderna. Det var även ett sätt att ge bättre utsikt och större bostadsyta. I det postmoderna skedet anknyter även många av burspråken utformningsmässigt till nationalromantikens burspråk under 1910-talet, men nu i ett något rakare och enklare utförande.

Balkongtypen som löper indragen längs övervåningens gavelparti var mycket vanlig under 1970-talet, även kallad joddlarbalkong. Kv Utanverket 2 i Vättersnäs, 1977 av Modulent- Ernström.

Balkong på pelare klädda i sandkalksten och räcke i brun fjällpanel. Kv Sirus 12 på Bymarken, uppfört 1974 (AB Åsedahus).

Burspråk enligt 1970-talet. Postmodernismen innebar bl.a. ett återupptagande av traditionella element som burspråket och här ser vi en modernistisk version. Kv Juvelen 4 i Västra centrum, 1979.

80

1980-talets bebyggelsehistoria

1980 - talet

Den svenska modellen

1982 blev det åter regeringsskifte. Det borgerliga styret ersattes återigen av socialdemokrati och under 1980-talet fortsatte statens kostnader att öka, delvis som ett resultat av subventioner. Statens inkomster ökade dock något genom att hyreshusavgiften som infördes under mitten av 1970-talet nu ersattes av en generell fastighetsskatt, vilket även gav en mer rättvis fördelning mellan bostadsmarknadens aktörer.

Mot slutet av 1980-talet gjorde den inflationsbetingade spekulationsekonomin allt starkare avtryck i samhället. Byggbranschen fick några guldkantade år och den svenska statens ställning försvagades genom ett avstatligande. Den svenska enhetskulturen blev allt mer ett pluralistiskt samhälle. Den medelväg mellan kapitalism och socialism som det svenska samhället färdats på sedan 1930-talet under stor enighet delade sig nu i olika vägval.

Statlig styrning och planering avvecklades allt mer. Den nya Plan- och bygglagen (1987:10) innebar att kommunerna fick en ökad självständighet. Även den statliga styrningen av byggnadsutformningen minskade. Delvis som en följd av nya PBL kom Planverket och Bostadsstyrelsen att slås samman till Boverket 1988, vars uppgift kom att bestå mer av kunskapsutveckling än direkt styrning.

Efter en kort konjunkturuppgång några år in på 1980-talet, som förstärktes ytterligare genom devalveringar, blev åren runt 1990 dramatiska och 1989 avreglerades valutamarknaden helt.

Bostäder och byggande
Den tidigare schablonbeloppsstyrda belåningen ersattes återigen 1980 av en produktionsanpassad belåning och vidare tillkom även en ny bostadsanvisningslag samma år. Det var tänkt att ge de kommunala bostadsförmedlingarna bättre tillgång till lägenheter inom det privata byggnadsbeståndet. Ett år senare fick hyresgäster möjligheten att bilda bostadsrättsförening genom att tillsammans köpa huset de bodde i.

Efter regeringsskiftet 1982 infördes statliga regleringar som skvallrade om att det fanns ett hot mot allmännyttan. Regleringarnas syfte var att hindra kommunerna från att sälja sitt bostadsbestånd och tömma bostadsföretagen på deras kapital.

1986 genomfördes en avreglering av kreditmarknaden. Företagen fick nu istället vända sig direkt till kreditinstituten eller den internationella kreditmarknaden. Friheten blev större för företagen, men också risken. Tidigare lämnades kredit via staten och bostadsstyrelsen som fördelade krediten till företagens bostadsproduktion. Detta vittnade om att nya tider var på väg.

Nedgången av bostadsbyggandet i landet fortsatte under 1980-talet, med undantag av de sista åren då byggboomen började ta fart, till följd av ett buffrat kapital och en inflation, som gjorde det fördelaktigt att investera i exempelvis fastigheter. Låntagandet blev därmed stort, till följd av en spekulativ marknad.

Samma mönster kan avläsas i Jönköpings kommuns bostadsstatistik. Efter en stadig nedgång, med något enstaka undantag vad gäller flerbostadshus 1982, vände det åter uppåt igen 1987. Trots nedgången kompletterades ett flertal kommundelar med grupper av småhus och flerbostadshus: Tokarp, Vattenledningsområdet, Södra Ljungarums kyrkby, Sveahäll, Fagerslätt, Nyarp, Gränna m.m. Kvarvarande tomma tomter i centralt läge från tidigare rivningar började bebyggas med bostäder, t.ex. kv Dolken intill Östra torget, utmed Bäckalyckevägen på platsen för den nedlagda Västra Tändsticksfabriken samt kv Rustmästaren i Huskvarna.

1983 infördes ett statligt ROT-program (reparation, ombyggnad, tillbyggnad), som syftade till att sätta igång förnyelse av det äldre byggnadsbeståndet och stimulera byggbranschen. Programmet innebar att man kunde göra skatteavdrag på arbetskostnaden för reparation, ombyggnad och tillbyggnad av bostäder, så kallade ROT-avdrag. Resultatet blev vanligen fönster- och fasadbyten samt tilläggsisoleringar som många gånger gav bebyggelsen en kraftigt förändrad karaktär. Nedgången av bostadsbyggandet under stora delar av 1980-talet hade delvis sin grund i statens satsningar på ombyggnad istället för nybyggnad. Men byggherrarnas stora intresse för mer lukrativa investeringsprojekt i form av bl.a. kontorshus i storstadsregionerna bidrog även till nedgången.

Det har hävdats att bostadsstandarden sjönk under 1980-talet både vad gäller utförande och planlösningar. Man minskade bl.a. bostadsytan genom att kravet på en neutral kommunikationsyta till varje rum togs bort.

Arbete

Konflikter uppstod mellan arbetsmarknadens olika parter, särskilt inom den offentliga sektorn, då det bl.a. ställdes krav på en friare arbetsmarknad, en minskad offentlig sektor och differentierade löner m.m. Detta var ett uttryck för hur man sökte anpassa sig till internationella villkor.

Medinflytande genom förhandling mellan fack och arbetsgivare om bland annat arbetsmiljön har varit en del av den svenska modellen. Under 1980-talet förstärktes denna tradition bl.a. genom internationella management-trender mot mindre toppstyrda organisationer och större individuellt ansvar.

Löpande bandets korta ensidiga arbetsmoment ersattes allt mer med längre och mer varierade arbetsmoment i lag. Det goda arbetet, utvecklas vidare under 1980-talet. Arbetsmiljön blev allt viktigare och exempel på anläggningar där man arbetat på ett genomtänkt sätt med arbetsmiljön under 1980-talet är spårvagnshallarna i Göteborg och Volvos fabrik i Uddevalla 1989. Exempelvis hade arbetscyklerna inom de olika arbetsmomenten i Volvos fabrik ökats från ett par minuter till 2-3 timmar.

Här kan det vara intressant att nämna flytten av lasarettet från Väster till Ryhov. Processen påbörjades med en tävling under 1960-talet och utbyggnaden startade 1972 och sjukhuset stod till stor del färdigt i slutet av 1980-talet. ETV arkitektkontor genom Gösta Eliasson, Anders Tengbom och Kai Vang låg bakom utformningen av området.

Vattenledningsområdet i kv Mörten 27 i Mariebo - ett karaktäristiskt småhusområde uppfört 1989 och ritat av Atrio arkitektkontor i Jönköping.

Flerbostadshus i kv Preussen 21 på Bäckalyckan uppfördes 1985 och ritades av HSB:s Riksförbund - ett karaktäristiskt flerbostadshusområde.

Tilläggsisolerade bågformade lamellhus på Österängen. Till stor del en följd av ROT-bidragen under 1980-talet.

Utbyggnaden av Ryhov utgör ett exempel på ett storskaligt lokalt arbetsplatsprojekt med en sammanhållen gestaltning. Där den stora skalan har behandlats väl genom takens oregelbundna utformning.

Råslätt genomgick en stor förändring under 1980-talet. Nya burspråk och entréer tillkom och ett stort ommålningsprojekt genomfördes både exteriört och i trappuppgångar. Konstnärerna Jon Pärson och Lennart Joanson ledde målningsprojektet.

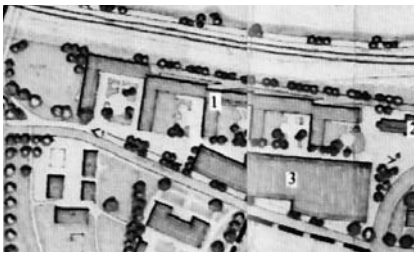

Ett av de förslag som tilldelades 2:a priset i arkitekttävlingen rörande omvandlingen av tändsticksområdet till bostadsområde 1980. Förslaget ovan lämnades av CGC Arkitektkontor AB Göteborg, där den äldre industrimiljön skulle bevaras inåt staden och bostädernas placering och utformning skulle ge skydd från motortrafik, bra väderstrecksförhållanden och till stor del även vätterutsikt.

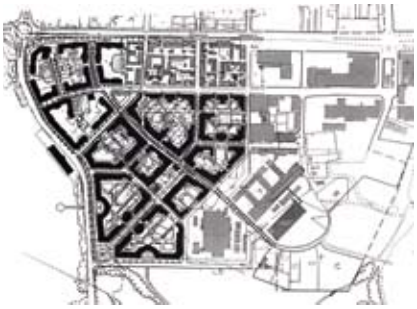

Under 1980-talet arbetades det med olika förslag till områdesplaner för Kålgården, men 1986 upprättades ett handlingsprogram som bl.a. fastslog att västra delen av området skulle innehålla bostäder. Denna plan från 1990 visar ett stadsmässigt utförande med kringbyggda storgårdskvarter. Planen visar även en omsorg om det offentliga rummet bl.a. genom ett torg centralt i bostadsdelen och gatornas planläggning med alléträd.

Att bygga i det redan byggda

Nybyggarsamhället Sverige var färdigbyggt. Bostadsytan hade under efterkrigstiden, fram till miljonprogrammets slut, gått från en av Europas lägsta till en av de högsta. Rekordårens regionala befolkningsprognoser skulle sammantaget ha inneburit en flerdubbling av landets befolkning. Både infrastrukturen, kommersiella och offentliga lokaler hade byggts ut med dessa siffror som underlag.

Miljonprogrammets slut och oljekrisen gjorde det klart att expansionen inte kunde fortsätta. För att bättre kunna anpassa byggandet efter samhällets behov kom uppgiften för en lång tid framöver att bestå av att bygga i det redan byggda, genom förtätning och komplettering i form av små enheter i befintliga områden. Under 1980-talets senare del svarade ombyggnationer för hälften av allt byggande. En omfattande verksamhet bland dessa bestod av upprustning och förnyelse av städernas förorter från 30-, 40-, 50- och 60-talen. Det gällde allt från tekniska förbättringar till estetiska och sociala förnyelseambitioner. I Jönköpings kommun kan Österängen och Råslätt nämnas.

Sveriges byggsektor hade moderniserats i samma snabba takt som det övriga samhället. Byggindustriföretagen hade utvecklat en storskalighet och en stark ställning i byggprocessen till följd av de stora programmen. Detta kom naturligtvis i konflikt med de nya småskaligare uppdragen med större behov av anpassning till det befintliga.

För en ny generation arkitekter innebar detta av naturliga skäl ett behov av en bättre kunskap i arkitekturhistoria och äldre byggnadsteknik samt att kunna arbeta tillsammans med befintliga brukare.

Det internationella byggnadsvårdsåret 1975 markerade ett perspektivskifte, där bevarandeaspekterna fick större genomslag. Detta skifte kom till stor del som en reaktion på de kraftiga omvandlingar som genomförts i städernas centrala delar. I Jönköping kan denna utveckling illustreras med programmet för en allmän arkitekttävling 1979 rörande tändsticksområdets omdaning. Den utgick ifrån att stora delar av området skulle rivas och ersättas med nya flerbostadshus. Tävlingsprogrammet nämnde dock kort att i den mån det var förenligt med huvudmålsättningen för bostadsbebyggelsen var det av kulturellt intresse att delar av industribebyggelsen bibehölls som t.ex. bostadskomplement. Året därpå fanns det två vinnare men efterfrågan på bostäder visade sig nu vara överskattad och samtidigt hade bevarandeintressena fått en större betydelse och rivning av tändsticksområdet var inte längre ett alternativ. Ungefär samtidigt beslutade man att bygga ett bostadsområde på Kålgården. De första planutkasten utgick från att den befintliga bebyggelsen skulle rivas och en ny stadsdel uppföras, men man ändrade delvis inriktning i arbetet och bibehöll delar av den befintliga bebyggelsen och tillförde även ny. De nya husen anknöt till de äldre. Det blev en blandning av hushöjder och material som trä och puts. Den fortsatta utvecklingen av området lades fast under 1980-talet och visade hur planidealet gick mot ett mer stadsmässigt utförande, helt enligt postmodernismens tankegångar, med gaturum, platsbildningar, alléträd och slutna storgårdskvarter.

Postmodernism och byggboom

Den ideologiska omprövningen av modernismen till postmodernism som påbörjades under 1970-talet var intensiv kring 1980, lagom till 50-års jubileet av stockholmsutställningen. Arkitekten som intellektu-

ell, med historieboken i ena handen och pennan i den andra hade aldrig varit något ideal i det mer realistiska och resultatinriktade Sverige. Men här verkade det som en förändring var på väg. Magasin Tessin var en tidskrift som startades 1980 och drevs till 1987 av arkitekten Thomas Hellqvist. I tidskriften behandlades bland annat den internationella postmodernismens teoridiskussion. Lite intressant är även att Palladios Fyra böcker om arkitektur gavs ut i nytryck 1983 och Konstakademin tillägnade honom en särkild utställning i mitten av 1980-talet.

Den senare delen av 1980-talet kom att bli en marknad för arkitektur. Det har kallats en byggboom som var både oväntad och orimlig och slutade också tvärt i en djup kris i början av 1990-talet. Bakom denna boom låg byggföretag, försäkringsbolag, fastighetsbolag, fackförbund m.m., som sökte investeringsobjekt i inflationstider, vilket gjorde fastigheter intressanta. De förväntade värdena steg och lånekarusellen var ett faktum.

De gyllene tiderna för arkitekterna under årtiondet innebar många uppdrag som efterfrågade framstående arkitektur och postmodernismens rika, brokiga och mångfasetterade arkitektur passade väl för uppgiften. Bra exempel på sådan arkitektur i Jönköpings kommun under 1980-talet utgörs av järnvägsstationen som ritades av Carl Nyrén och uppfördes mellan 1982-84, Södra Vätterbygdens Folkhögskolas kapell ritat av Carl Nyrén 1984 samt Rosenlundsbadet som ritades av Projektplanering Arkitektgrupp AB.

En del av det som byggdes fick dock bristande kvalitet till stor del p.g.a. den raska takten. Samtidigt åstadkoms mycket god arkitektur under 1980-talet, inte minst vad gäller kulturbyggnader som blev en viktig uppgift under decenniet då tankegångar från Tyskland influerade med kulturen som lokaliseringsfaktor. I Jönköpings kommun kan Kongress- och konserthuset som ritades av Gunnar Sjöberg nämnas.

Till stor del var det den privata sektorn som byggde kontor och gallerior i de större städerna. De externt lokaliserade kontorshusen utgör ett 1980-talsfenomen och komplexen präglas ofta av en centralt belägen och livfull inomhusgata som söker bidra till att skapa en stadsmässighet. Nära hälften av landets byggnadsuppdrag under 1988 utgjordes av nya kontorshus. Även höghus blev populärt i landet, och de innehöll bland annat hotell och kontor.

Det finns även en mängd kontorshus inom Jönköpings kommun värda att nämna: Försäkringskassans komplex utmed Norra Strandgatan ritat av Erik Thelaus arkitektkontor AB i Stockholm (kv Apoteket 6), Ansvarshuset (kv Droskan 12) ritades av Broman arkitekter, Länsförsäkringar (kv Härden 5) utmed Barnarpsgatan ritat av Carl Nyrén, kv Gripen 6 utmed Barnarpsgatan ritat av Helmer Flensborns arkitektkontor, Kontor för Riksbanken (kv Jordgubben) i Västra centrum ritat av Paul Niepoort, Kontorsbyggnad i kv Positronen i Huskvarna samt kontorskomplexet i kv Öriket vid Munksjöns strand ritades av Alf Pernstedt. De uppfördes i början av 1990-talet men tillhör ändå 1980-talets typiska kontorskomplex med centrala inomhusgator.

I Jönköpings kommun utgör A 6 Köpcenter och Eurostop två externa etableringar. Nya A 6 invigdes 1987 och var ett kommersiellt projekt med en butiksarea som motsvarade halva centrums totala butiksarea. Även Eurostop har en stor del butiksarea, men även hotell och bilservice. Båda dessa anläggningar är belägna utmed E 4:an och har därmed ett anpassat läge för konsumenter med bil enligt amerikanska förebil-

Järnvägsstationen ritad av Carl Nyrén 1982-84, utgör ett utmärkt exempel på arbetad arkitektur enligt postmodernismens rika, brokiga och mångfasetterade arkitektur.

Kapell - ritat av - Carl Nyrén för Södra Vätterbygdens Folkhögskola. Postmodernismen framträder med lunettfönstret som använts på ett fantasifullt sett.

Elmia Kongress - Konserthus ritades av Gunnar Sjöberg. Postmodernistisk byggnad som präglas av 30-talets modernism, men den pelarförsedda entrén återkopplar till klassicismen.

Kontorskomplexet i kv Öriket söder om Munksjön ritades av Alf Pernstedt under slutet av 1980-talet, men uppfördes under 1990-talets första år. Karaktäristiskt kontorskomplex med tre inomhusgator som söker skapa stadsmässighet och öppnar sig mot utsikten över Munksjön och staden.

Kontor för Riksbanken ritad av Paul Niepoort ,1982, i kv Jordgubben 1 på Väster. Byggnaden präglas av modernismens horisontalitet, plana tak, skarpt skurna fasader m.m. och tegelfasaden är mycket orginell i stående utförande i vitt och brun-beige färgsättning.

A 6 Köpcenter utmed E4:an invigdes 1987. Ett externt kommersiellt projekt signifikativt för slutet av 1980-talet. Denna typ av glasade gallerior i form av inomhustorg och glasade entréer m.m. är karaktäristiskt för 1980-talet.
Nya A6 presenterades delvis som ett bevarandeprojekt genom att det tidigare regementets kasernbyggnader skulle ges nytt innehåll och integreras i köpcentrat.

Eurostop ett kommersiellt projekt utmed E4:an med hotell, bilservice och butiker i form av bl.a. ett höghus som blev populärt under 1980-talet.

Saab-Combitechs industribyggnad uppfördes 1986 och ritades av Mats Olsson. Byggnaden innehöll en produktion av högteknologiska komponenter, vilket uttrycks i fasaden av glas och aluminium.
Byggnaden visar prov på High-techarkitektur, men utgör även ett exempel från 1980-talet på hur man söker skapa en bild av företaget genom byggnadens arkitektur - design management och Corporate image.

der. Detta fick stora konsekvenser för stadskärnan, med kraftig nedgång i butikernas omsättning och centrums funktion som naturlig plats för handel, kultur och möten var inte längre självklar, vilket resulterade i rehabilitering och förnyelse av både Huskvarna och Jönköpings centrum under 1990-talet.
Förhandlingsplanering var vanligt förekommande och blev ett begrepp i tiden, exempelvis då ett privat företag tilläts bygga kontor på kommunal mark och erbjöd sig att finansiera någon inrättning för allmänheten. Globen i Stockholm, som blev klar 1989, är kanske ett av de tydligare exemplen på detta.

Behovet av nya visioner, gärna med rötter i historien, var stort i det sena 1900-talets Sverige. I en tid som präglades av enskild lyx och offentlig sparsamhet fanns paradoxalt nog en strävan mot en sekelgammal vision, i form av Camillo Sittes konstnärliga stadsrumsideal från en tid som snarare präglades av offentlig lyx och enskild sparsamhet.

Industriarkitektur - bild av företaget
Industriarkitekturen genomgick en stor förändring under 1980-talet. Design management och Corporate image var begrepp som nådde svensk arkitektur. Industribyggnaderna var inte längre enbart funktionella, de var även tänkta att förmedla en bild av företaget. Industriarbetet närmade sig allt mer kontorsarbetet och decenniets kontorsmiljöer vimlade av så kallade kreativa gator. Framgångsrika svenska företag som etablerade sig utomlands blev via sina uppförda byggnader symboler för en svensk företagskultur, som ofta är mindre formell och hierarkisk än vad som är vanligt på många andra håll.

Internationalisering
Under 1900-talets senare del har utländska arkitekter börjat bjudas in för viktiga uppdrag på ett sätt utan motsvarighet under hela 1900-talet. Ett exempel på detta är Volvokoncernens huvudkontor från 1984, som ritades av den amerikanske arkitekten Ronaldo Giurgola. Ett annat är flygbolaget SAS:s huvudkontor i Solna från 1987, som ritades av den norske arkitekten Niels Torp. Denna utveckling har sedan fortsatt under följande decennier.

Svensk nymodernism
Strikt renodlad nymodernism är inte särskilt vanlig i Sverige, istället strävar svenska arkitekter vanligen mot en nyansering av modernismen. Fasaderna tar intryck av omgivningen och genom skiftande material och uppbrutna volymer uttrycks tidens variationsideologi.

Ett av få svenska arkitektkontor som kontinuerligt har arbetat utifrån modernistiska förtecken är Rosenberg & Stål. Ett exempel på detta är Postterminalen i Tomteboda, Solna 1983. Den byggdes då landet övergick till automatisk postsortering. Terminalen är funktionalistiskt uppdelad i olika byggnadskroppar för olika funktioner i kubiska former och skarpt skurna fasader av betong samt horisontella fönsterband med träinslag.

High-tech
High tech och avantgardistisk arkitektur är två internationella riktningar som endast fick liten genomslagskraft i Sverige. Vad det beror på är naturligtvis svårt att säga. Avsaknaden av skickliga ingenjörer ter sig inte sannolikt, utan snarare ett ointresse, i en pragmatisk arkitektkultur, för manifestationer som byggnader i glas och stål utgör.

Denna arkitekturriktning som växte fram under 1970-talet kom i enstaka fall till uttryck i kommunen under 1980-talet. Här uttrycks

fascinationen för ny teknik genom att den exponeras i fasaden. Det är en arkitektur vars utseende, produktion och sammansättning inspirerats och präglats av högteknologi. Det kanske mest framstående exemplet på detta i kommunen är Saab-Combitech. Byggnadens innehåll med en produktion av högteknologiska komponenter och dess exteriör med fasader av glas och metall har på ett tydligt sätt högteknologin som gemensam nämnare.

Utformning och material

Allmänna karaktärsdrag

Att bygga i befintliga bebyggelsemiljöer aktualiserade anpassnings- och bevarandefrågor. Denna nya situation för byggandet i Sverige stämde bra överens med postmodernismens mångsidiga och brokiga arkitektur, som bl.a. innehöll ett återupptagande av traditionella inslag inom arkitekturen som sadeltak, burspråk och markerade takfötter m.m. Postmodernismens mångfasetterade uttryck innehöll allt från renodlad historicism till collagebetonad lek med modernismens och traditionalismens grundformer. Denna mångfald och öppenhet för det traditionella uttrycket ledde till att pastischen blev mer eller mindre accepterad under 1980-talet, från att tidigare ha varit bannlyst. Den tidiga modernismen hade också blivit historia, som man kunde referera till.

Stadsplaneidealet formades till del av internationella förebilder, där den traditionella stenstaden tjänade som förebild. Dessa tankar yttrade sig bland annat i form av slutna kvarter, omsorg om det offentliga rummets gator och torg, alléträd, symmetriska kompositioner, stilhistoriska fasader och blandade funktioner m.m. Kålgården har nämnts tidigare som exempel på denna utveckling, se ovan under avsnittet Att bygga i det redan byggda.

Den nya arkitekturen utformades vanligen på ett uttrycksfullt sätt, t.ex. för att saluföra företaget bakom de olika spekulationsbyggnationerna. Ofta fanns ekonomiska möjligheter att förse byggnaderna med bl.a. naturstensfasader, gediget hantverk samt påkostade detaljer och interiörer. Stora spekulationsobjekt i form av kontorshus blev ett vanligt fenomen under 1980-talet. Ett framstående exempel på en påkostad kontorsbyggnad, uppförd under 1980-talet i Jönköping, är arkitekt Carl Nyréns byggnad för Länsförsäkringar utmed Barnarpsgatan.

Den glasade gallerian blev vanlig och man sökte skapa inomhustorg. En vanlig lösning vid förtätning av stadens centrala delar var inglasning av innergårdar, för att kunna använda dem på ett mer effektivt sätt. Lokalt exempel på glasarkitektur i form av glasade gallerior är A6 köpcenter som invigdes 1987. Viktoriahuset, från 1880-talet i kv Harpan 5 på Väster, bör nämnas som ett typiskt exempel på en inglasning av en innergård, vilken genomfördes i slutet av 1980-talet.

Tak

Postmodernismens tak varierade stort både vad gäller material och dess utformning. Byggnadernas många gånger uppbrutna volymer och varierade taknivåer skapade ofta ett livfullt taklandskap, där flacka sadeltak kombinerades med pulpettakspartier. Det förekom även plana tak, osymmetriska, brutna-, valmade- och avvalmade sadeltak, välvda tak samt tälttak m.m. Indragna övre våningar skapade ofta ett varierat taklandskap. Materialen var till stor del plåt och tegel. Det var inte ovanligt att plåten målades i kopparlik färg. Det förekom även koppartak.

Historiserande fasader, enligt postmodernismens frihetliga formuttryck, där pastichen blir mer eller mindre accepterad i arbetet med att anpassa de nya byggnaderna till de äldre kring Hovrättstorget. Kv Advokaten 5, 1984, ritat av Arkitekthuset.

Järnvägsstationens takkupor mot Vättern innebär ett återupptagande av lunettfönstret i ett nytt fritt postmodernistiskt utförande. Fasaden är i rött tegel och taket är klätt i plåt (troligtvis koppar). Kv Väster 2:2, 1982-84, ritat av Carl Nyrén.

Kontorshus uppfört 1986 och ritat av Carl Nyrén i kv Härden 5 utmed Barnarpsgatan på Väster, med en karaktäristisk och kvalitativ arkitektur från 1980-talet, med exempelvis motiv från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet i form av hörntornet, de burspråksliknande fönstren samt de kombinerade balkong/burspråkspartierna i postmodernistisk tappning. Plåttaket är kopparfärgat och har en indragen övre takvåning, med bl.a. ett runt glasat rum, som ger en varierad takutformning. Även dörrar och fönster är lackerade i samma koppargröna kulör.

Byggnadens uppbrutna volymer ger ett varierat taklandskap med sadeltak och pulpettak i kombination i olika vinklar. Flerbostadshus i Huskvarna, kv Rustmästaren, som uttrycker en framsynt modernism med internationella förtecken ritades av Broman arkitekter 1989.

Fasaden är klädd i sandstensplattor och har hämtat inspiration bland klassiska formelement som pilastrar på ett förenklat modernistiskt vis. Fönsterbågar i bruneloxerad aluminium. Kv Droskan 12 stod färdig 1990 och ritades av Broman arkitekter i slutet av 1980-talet.

Klassicerande motiv med ett frontespisliknande mittparti i modernt utförande och kolonnmotiv över entrén enligt postmodernismens ideal. Även här bruneloxerade aluminiumprofiler i glasfasaden. Fastighet likt föregående.

Radhuslänga i Vättersnäs kv Utkanten 22-31 med träpanel färgsatt i pastellfärg (aprikos). Ritat av Flensborns arkitektkontor genom Curt Andersson 1988.

Kv Dolken 10 ritades i slutet av 1980-talet av Helmer Flensborns arkitektkontor genom Curt Andersson. Här uttrycks ljus puts, markerad sockel genom grövre puts och kvaderstensliknande partier, snedställda kvadratiska fönster, burspåk m.m.

Varierad osymmetrisk fönsterindelning i vitmålade träfönsterbågar med snedställd träpanel i fönsterpartiet färgsatt i ljus pastellfärg. Kv Cisternen i Östra centrum ritat av Atrio.

Fasad

Fasaderna under 1980-talet hämtade många gånger motiv bland den klassicistiska arkitekturen med symmetrisk uppbyggnad av bebyggelse och fasader samt fasaddekorationer i form av stiliserande klassicistiska formelement. Bl.a. förekom frontespiser (ofta ett mittparti som skjuter upp över taklisten) och markerade bottenvåningar som hade sin grund i renässansens italienska palats och det svenska 1800-talets stenstad. Kolonnmotiv kunde uttryckas via svagt utkragade partier eller genom materialverkan och färgsättning som skapade kolonnliknande mönster i fasaden. Det var vanligt att bottenvåningen även markerades genom t.ex. annan färg på teglet. I putsade fasader kunde markplanet markeras med en kvaderstensliknande struktur. Det förekom även mönster i fasaden med klassicistiska motiv som listverk i fasaden. Vidare var burspråket vanligt förekommande och det var ett element som man hämtade från 1910-talets nationalromantik.

Fasadmaterialen dominerades av puts och tegel. Men även natursten och plåt var vanligt förekommande. Till de nämnda materialen tillkom även träpanelen i småhusbyggandet. Färgsättningen var ofta i ljusa pastellfärger och detaljer och infällningar i fasaden kunde ha en kraftigare färgton. I samband med fönsterpartier var även snedställd träpanel vanligt förekommande.

Fönster och dörrar

Här bör återigen nämnas fasadernas många gånger symmetriska uppbyggnad, vilket fick konsekvenser för fönstrens placering och utformning. Fönstrens utformning varierade även de med en stor mångfald. Det förekom enluftsfönster i olika utförande, två- eller flerluftsfönster med eller utan spröjs, symmetriskt och osymmetriskt indelade, lunettfönster, runda fönster, kvadratiskt snedställda etc.

Materialen i fönsterbågarna dominerades av trä och aluminium, kombinerat eller var för sig. Vanlig färgsättning av bågarna var vitt, kopparimiterande grön eller kraftigare pastellfärger, även den obehandlade gråa aluminiumytan eller bruneloxerade profiler var frekventa.

Dörrar kunde variera från flerbostadshus och offentliga byggnaders många gånger glasade entréer i lackerade eller obehandlade aluminiumprofiler till småhus och villors ofta allmogeinspirerade bemålade trädörrar vanligen med ett lunettfönster i dess övre del. De kunde även ha en relativt enkel utformning i vitmålat träutförande i stående eller sneställd panel.

Balkonger

Balkonger var vanligt förekommande och utformningen varierade mycket, men inglasade och halvt indragna balkonger i burspråksliknande partier bör nämnas som ett relativt nytt uttryck. Balkongerna kunde vara helt utanpåliggande, halvt eller helt indragna och placerade i stort sett var som helst i fasaden men oftast med en vertikalt genomgående placering i band utmed fasaden. De kunde vara rektangulära, kvadratiska, eller rundade och räcken kunde bestå av allt från sten och betong till aluminium, glas och korrugerad plåt. Räcken innehöll ofta öppna partier enligt sent 40-tal och 50-tal, men de öppna partierna kunde förses med glas eller korslagda alternativt raka aluminiumprofiler.

Vanliga material i samband med balkongräcken och fronter var alltså aluminium, plåt, glas och trä. Även betongpelare och järnsmide förekom i samband med balkongraderna, enligt 20-30-talets villaarkitektur.

Halvt indragna inglasade balkonger i burspråksliknande partier i kv Dolken 10 som ritades i slutet av 1980-talet av Helmer Flensborns arkitektkontor genom Curt Andersson.

Dörr till stor del glasad i bruneloxerad aluminium i kv Bäret 1 i Östra centrum byggt 1984 och ritat av Arkitekthuset.

Garagedörr i karaktäristiskt vitmålat sneställt träpanelsutförande tillhörande ett kedjehus på Skänkeberg i kv Plätten.

Utanpåliggande balkonger med aluminiumräcken och fronter i korrugerad plåt med öppna partier försedda med raka enkla aluminiumräcken. Även runda tvådelade fönster och mönstermurat tegel ses här i fasaden. Kv Citadellet 29 i Östra centurm ritat av Atrio arkitektkontor, 1989.

90

1990-talets bebyggelsehistoria

1990 - talet

Kv Hälsan i Västra centrum stod inflyttningsklart 1994 och ritades av Flensborns arkitektkontor genom Curt Andersson och Sverker Björklund. Bostadskomplexet har tydliga kopplingar med Södra Stationsområdet i Stockholm exempelvis i planstrukturen med tre inre gårdar och de tvåvåningshöga entréerna, även kallade urbana fönster. Arkitekturen präglas av postmodernism genom motiv som hörntorn och burspråk som omskapats enligt ett enklare modernistiskt uttryck.

Individualitet ersätter folkhemmet

Den internationella konjunkturen vände nedåt igen 1990. I Sverige resulterade det i att arbetslösheten ökade rekordartat och att spekulationsbubblan då främst i den överhettade fastighetsbranschen sprack, vilket medförde en bankkris.

Under 1990-talets inledning blev det åter regeringsskifte till en borgerlig favör och det genomfördes en skattereform vars syfte var att öka individens möjligheter att själv styra sin konsumtion genom sänkning av inkomstskatten. Finansieringen av denna skattesänkning skedde näst intill hälften på bekostnad av bostadssektorn genom en höjning av fastighetsskatten och sänkta räntebidrag.

Reformen var både ett svar på omvärldens krav och ett uttryck för en strävan mot individens frihet att välja. Alltså den omvandling som inleddes kring 1975 fick sitt genombrott under 1990-talets första år. Omvandlingarna berörde produktion, konsumtion, teknik, politik och internationella relationer.

Det svenska välfärdssamhället som formats under näst intill ett sekel förändrades delvis under den senare delen av 1900-talet. Den offentliga sektorn ersätts delvis genom olika privata lösningar och den generella välfärdspolitiken ersätts allt mer av riktat stöd till speciellt behövande.Vidare förändrades synen på hur det goda livet skall förverkligas. Folkhemmets likhetstänkande byttes ut mot ett större mått av individualitet och anpassning till olika behov och skilda preferenser. Det skedde även en bostadspolitisk avreglering under 1990-talets inledning som sammanföll med den fastighetskris som i sin tur orsakade bankkrisen. Denna kris följdes av ett regeringsskifte 1994.

Bostadsbyggandet hade nu defenitivt förlorat sin roll som motor i svensk ekonomi, efter en överproduktion under slutet av 1980-talet som resulterat i mer än 30 000 tomma lägenheter vid mitten av 1990-talet. Denna roll togs till stor del över av stora satsningar på utbyggnad av infrastrukturen.

Bostaden - Politik - Ekonomi

Efter den korta men markanta uppgången av bostadsbyggandet i landet under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet och den följande byggkraschen med skyhöga räntor avstannade bostadsbyggandet näst intill helt. År 1995 var bostadsbyggandet nere på under 10 000 lgh/år i hela Sverige, den lägsta nivån under hela efterkrigstiden. Bostadssektorns lån med räntebidrag medförde att statens utgifter ökade i allt högre takt, med den stigande räntan.

Den korta uppgången av bostadsbyggandet i Jönköpings kommun under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet vände 1991 och var 1998 nere på mycket låga nivåer, med drygt 100 lägenheter under året i flerbostadshus och ca 20 lgh i småhus. Huruvida det var rekordlåga siffror under hela efterkrigstiden har inte statistiken kunnat ge underlag till att bedöma, men sannolikt var så fallet. Trots denna kraftiga

nedgång av bostadsbyggandet i kommunen under 1990-talets första hälft byggdes en del bostäder framför allt i form av centralt belägna flerbostadshus. Det uppfördes bostäder i kv Hälsan i Västra centrum 1994 som ritades av Flensborns arkitektkontor genom Curt Andersson och Sverker Björklund, kv Peru i Bäckalyckan som ritades av Arkitekthuset genom Ingvar Selse under 1990-talets första hälft, kv Pilten där Svenska Fläktfabriken låg tidigare uppfördes punkthus och radhus ritade av Atrio arkitektkontor genom Carl-Göran Spaak mellan 1991-1994, inom Kålgårdens västra del där Nydahls gjuteri legat tidigare uppfördes flerbostadshus ritade av Arkitekthuset genom Ulf Jansson även det under 1990-talets inledning. Värt att nämna är även flerbostadshusen i kv Rörsmeden 1 utmed Dunkehallavägen som byggdes 1990.

Bostäder uppfördes även utanför de mest centrala delarna, dock i mindre omfattning. Här bör särkilt Åbolid nämnas, vars planstruktur visar hur Scaft-tänkandet (SCAFT 1968: Riktlinjer för stadsplanering med hänsyn till trafiksäkerhet, Stadsbyggnad, Chalmers, Arbetsgruppen för Forskning om Trafiksäkerhet, se vidare under 1960-talet) med trafikseparering och differentiering frångicks med en gatusträckning avsedd för all typ av trafik genom hela området (Åbolidsringen). Även i Vattenledningsområdet, Sveahäll, Trånghalla, Egnahem/Fagerslätt, Bottnaryd, Barnarp, Taberg m.m. finns mindre omfattande exempel på bostäder uppförda under 1990-talet.

Byggandet av bostäder styrs helt naturligt av efterfrågan och tillgång som så mycket annat. Bostadsytan per person hade fördubblats under efterkrigstiden till att 1989 ligga på 46 kvm. Vidare berodde nedgången av bostadsbyggandet på höga byggkostnader, minskade subventioner och sämre privatekonomi, som skapade mindre efterfrågan. Det genomfördes försök att minska byggkostnaderna genom normfria bostäder, krympta ytor och produktionstekniska förändringar, men dessa försök blev dock mindre framgångsrika.

Med regeringsskiftet 1991 skedde ett bostadspolitiskt systemskifte under borgerlig ledning. De allmännyttiga bostadsföretagen förlorade de ekonomiska fördelarna som de hade haft tidigare, dels genom att den schablonmässiga beskattningen togs bort. Det så kallade Danellsystemet infördes vilket innebar en avveckling av räntebidragen och att allmännyttan fick samma finansiella förutsättning som övriga aktörer på bostadsmarknaden. Den garanterade räntenivån togs bort samtidigt som byggregler förenklades. Den nya bostadspolitiken kan sammanfattas med att alla byggherrar tvingades ta större risker och att allmännyttans särställning försvagades genom att ges samma ekonomiska förutsättningar som övriga aktörer.

Följden av detta blev att kommunerna fick ta över de ekonomiska riskerna, genom upp- och nedgångar på bostads- och kreditmarknaderna, som staten tidigare hade stått för. Avvecklingen av det statliga subventionssystemet medförde även att den enskilda ekonomiska styrkan blev allt viktigare och bostadsföretagens framtidsbedömningar blev allt mer komplexa. Kommunernas bostadsförsörjningsprogram och politiska mål var inte längre tillräckligt heltäckande, utan man tvingades själva ta fram kunskap om hushållens förändringar, inkomster och flyttmönster m.m. för att kunna göra strategiska framtida investeringar.

Fastighets- och den medföljande bankkrisen tvingade regeringen till en kostsam räddningsaktion för bankerna, vilket även förde med sig att de privata fastighetsägarna klarade sig genom krisen. Ekonomisk

Kv Peru på Bäckalyckan ritades av Arkitekthuset genom Ingvar Selse under 1990-talets första hälft. Dessa flerbostadshus präglas delvis av postmodernism genom markerade markplan och gavelmotiv.

I kv Pilten byggdes punkthus och radhus, ritade av Atrio arkitektkontor genom Carl-Göran Spaak mellan 1991-1994.

Inom Kålgårdens västra del, där Nydahls gjuteri legat tidigare, uppfördes flerbostadshus av Arkitekthuset genom Ulf Jansson under 1990-talets inledning. Kv Draken 13 illustreras på bilden.

Kv Trälisten utmed Åbolidsringen utgör ett karaktäristiskt exempel på bostäder i form av småhusbebyggelse från 1990-talet i området Åbolid som näst intill uteslutande innehåller 1990-tals bebyggelse.

Hinden 8 i Västra centrum utmed Barnarpsgatan ett exempel på centralt beläget boende. Byggt 1998 och ritat av Lund & Vallentin arkitekter AB.

Bostadskomplexet utgör ett exempel på 1990-talets något exklusivare bostäder i attraktivt läge utmed Norra Strandgatan till stor del med utsikt över Vättern med omnejd. Aktern 1 byggdes 1999 och ritades av Creacon Consult AB arkitekter genom Gunilla Gustafsson.

Kategoribostäder i form av äldreboende i kv Granaten 2 i Västra centrum byggdes 1992 och ritades av Gunilla Gustafsson. En byggnad som till stor del sökt en anpassning till den gamla brandstationen och spårvagnsstallarna.

stöttning till de allmännyttiga företagen kom från kommunerna.

Sannolikt är att dessa dyrköpta erfarenheter gjorde att Danell-systemet inte avvecklades då socialdemokraterna åter tog över makten 1994, vilket kan tolkas som att socialdemokraterna var på väg bort från ett generellt välfärdssystem och ekonomiskt ansvar för bostadsförsörjningen. Men när de tillträdde makten inrättades dock ett tillfälligt stöd till företag med många tomma lägenheter, insatsen kom att kallas bostadsakuten. Allmännyttan stod inför en helt ny bostadspolitisk situation vid 2000-talets inledning. Grunden kvarstod dock att den skall verka långsiktigt, utan enskilt vinstintresse och med socialt ansvar för de boende.

Från produktions- till boendepolitik

Läget för boendefrågan vid mitten av 1990-talet sammanfattas i den bostadssociala utredningen 1996, Från produktions- till boendepolitik. Utredningen beskriver ett paradigmskifte, som innebar att det inte längre handlade om att bygga nytt utan att istället förvalta och utveckla det redan byggda. En annan viktig uppgift enligt utredningen var att komma till rätta med den växande ekonomiska och etniska segregeringen i förorterna. Den innehöll tankar kring återtåg från den generella välfärdspolitiken och sökande efter nya värden i ekologi, jämställdhet och arkitektonisk kvalitet.

Bostadsbrist återigen...!

Under 1990-talets senare hälft började dock en ökande bostadsbrist märkas i de större städerna till följd av en snabb omflyttning från glesbygd till storstäder då särkilt bland de unga. Utvecklingen gick allt snabbare och mot sekelskiftet var bostadsbristen omfattande. Boendet blev återigen en stor politisk fråga. Byggandet gick dock trögt att få igång och kostnaderna för de nyproducerade lägenheterna blev höga och därmed även boendekostnaderna. I Jönköpings kommun kom denna utveckling till uttryck exempelvis genom Ankaret 9 utmed Östra Storgatan som byggdes 1997 och ritades av Creacon Consult AB arkitekter. I Västra centrum bör följande fastigheter nämnas: kv Hinden 8 från 1998 som ritades av Lund & Vallentin arkitekter samt Hammaren 2 vilken byggdes 1999 och ritades av Atrio genom Carl-Göran Spaak.

Kategoribostäder

Till det lilla som byggdes under 1990-talet hör framför allt kategoribostäder. Exklusiva bostäder i attraktiva lägen, inte minst innerstadsprojekt intill vatten i större städer. Dessa bostäder kunde ofta genomföras med kvalitativ planlösning och kvalitativa material. Speciella utformningar och planlösningar hade funnit en efterfrågan då marknaden var mättad på goda normalbostäder. Vidare finansierades olika boenden som äldre-, senior- och ungdomsbostäder samt gruppboenden för olika handikappade genom särskilda stöd. Aktern 1 utgör ett exempel på boende i attraktivt läge mitt i Jönköpings centrala del till stor del med utsikt över Vättern, ritat av Creacon genom Gunilla Gustafsson och uppfördes 1999. Äldreboende uppfördes i Västra centrum i kv Granaten 2, 1992, ritat av K-Konsult genom Gunilla Gustafsson samt kv Jordaxeln 1, 1997, ritat av Arkitekthuset genom Susanne Tollbo. Här bör även Jönköpings första seniorboende nämnas trots att det byggdes 1987 i kv Harpunen 5, ritat av HSB:s riksförbunds arkitektkontor genom Ragnhild Winzell.

Byggprojekt med satsningar på arkitektonisk kvalité

Universitet och högskolor

Under 1990-talets kraftiga lågkonjunktur var universitet och högskolor en av de stora byggnadsuppgifterna där man även lade stor vikt vid den arkitektoniska aspekten. De placerades oftast inom städernas centrala delar ofta i återanvända industribyggnader eller nerlagda regementen.

I Jönköping genomfördes en stor satsning på ett samlat högskoleområde på en plats där Jönköpings Mekaniska Verkstad legat utmed Munksjön sedan senare delen av 1800-talet. Delar av denna industribebyggelse bibehölls och sammanfördes med den nya. Exempelvis gjorde man genom om- och tillbyggnad om den f.d. monteringshallen från 1914 till bibliotek. På ett fördelaktigt sätt bibehöll man den äldre delens exteriör och även interiört genom traverser och konstruktion m.m. Tillbyggnaden utformades i en starkt präglad nymodernism tillhörande slutet av 1990-talet, med slät puts, plant tak, fönsterband, solskärmar, en pelarförsedd loggia i den runda byggnadskroppen m.m. 1930-talets funktionalism utgjorde en tydlig inspirationskälla och byggnaderna ritades av White arkitekter AB i Göteborg genom Åke Johansson 1995-1996.

Bakom denna omfattande satsning på universtitet och högskolor låg framställan av det kunskapsbaserade samhället, där kunskap hade blivit en viktig produktionsfaktor. Även det faktum att universitetsstäder växte mest i landet förde med sig en kamp mellan kommuner att etablera högskolor. Det hade till viss del blivit en regionalpolitisk fråga.

Universitetets/högskolans betydelse för staden och stadens för universitetet/högskolan blev allt tydligare, med ett rikare kultur- och caféliv som inte ägt rum tidigare. Nya generationer förde med sig inslag av internationella vanor från mer urbana kulturer och en annan offentlighet växte fram i tidigare organisations-Sverige.

Kommunikationer - Resecentrum

Kollektivtrafiken har varit en viktig del av den välplanerade svenska modellen sedan 1950-talet. Busshållplatsernas torftiga och väderutsatta utformning jämfördes ofta under 1970-talet med flygresenärernas påkostade miljöer.

Cityterminalen från 1989 i Stockholm är ett tidigt svar på dessa diskussioner och det är en stor anläggning med ett storslaget glasrum, avsedd för bussresenärer. Enligt förhandlingsplaneringsmodell finansierades anläggningen av centralt belägna kontorsytor. SJ kom att bygga nya resecentra på olika håll i landet, enligt liknande modell.

Ett resecentrum i Jönköping uppfördes senare under 2000-talets inledning (se vidare under upplevelseekonomi och arkitektur under 2000-talet).

Företag skapar arkitektonisk kvalité

Företag inbjöd ofta till arkitekttävlingar för att åstadkomma en hög arkitektonisk kvalité. 80-talets nydanande idéer om att genom industribyggnadernas arkitektur skapa en bild av företaget utvecklades vidare och under 90-talet är det framför allt global modernism snarare än klassisk ordning och marmor som är rådande stilideal. Saab Training systems AB på Stensholm i kv Stensholm 1:443 utgör ett tydligt exempel på denna utveckling och ritades av White arkitekter genom Åke Johansson. I Jönköpings kommun kom denna utveckling fullt i blom under 2000-talet, se nästkommande decennium.

Högskoleområdet i Västra centrum ritades av White arkitekter AB i Göteborg genom Åke Johansson mellan 1995-1996. Området arkitektur präglas av nymodernismen med stark anknytning till 1930-talets funktionalism. På området låg tidigare Jönköpings Mekaniska Verkstad sedan slutet av 1800-talet. Delar av den äldre industribebyggelsen har bibehållits och sammanförts med den nya på ett förtjänstfullt sätt.

Karta över ekobyn, Smeden i Ljungarum Jönköping. 24 hushåll i 12 parhus som är placerade kring en inre gård.

Närmiljö - söder om Ekobyn Smeden.

Parhusen i Ekobyn - Smeden i Ljungarum, ritade av Arkitektrådet AB.

Ett hållbart välfärdssamhälle - det gröna folkhemmet

Idén om ett uthålligt välfärdssamhälle passar bra in i den svenska politikens tradition. En fysisk riksplanering togs fram under 1960-talet och fick sin politiska form under 1970-talet. Miljömässiga ekologiska utgångspunkter fanns redan då men tillväxten var helt central som förutsättning för välfärden. Hushållning med mark och vatten samt att lösa konflikter mellan industri, friluftsliv och boende i attraktiva kustområden var ämnen som behandlades.
I framtidsvisionerna gjordes en avvägning mellan konkurrenskraft och bärkraft, alternativt mellan det effektiva samhället och det goda livet. Efter 1970-talets gröna våg kom 1980-talets förkärlek för storstaden och Manhattan. 1990-talet letade efter en ny konklusion av de två motpolerna, något med samma genomslagskraft som folkhemmets effektiva och goda samhälle. Arkitekten Olof Eriksson har i en studie av regional utveckling fört fram en framtidsbild som han kallar ”kombi”, en medelpunkt mellan grön och turbo. Denna ordlek illustrerar förhållandet mellan de två dimensionerna autonom eller internationaliserad ekonomi respektive utspridd eller koncentrerad bosättning.

Vid Göran Perssons tillträde som statsminister 1996 markerade socialdemokraterna tydligt sitt stöd för ett ekologiskt omställningsprogram. Olof Erikssons idéer om att bygga om Sverige till ett bärkraftigt land blev officiell politik. Framtagandet av programmet genomfördes via statliga satsningar och via överenskommelser mellan byggbranschens parter inom Byggsektorns kretsloppsråd. Inom den privata sektorn har organisationen, Det Naturliga Steget, spelat en viktig roll sedan 1989.

FN:s miljökonferens i Rio de Janeiro 1992 antog en agenda för en ekologisk hållbar utveckling inför det 21:a århundradet, som 180 nationer stod bakom. Agenda 21 är ett handlingsprogram utifrån tre grundfaktorer: sociala, ekologiska och samhällsekonomiska. Jönköpings kommuns första lokala Agenda 21 antogs av kommunfullmäktige 1996.

I detta sammanhang bör även de 16 nationella miljömålen nämnas, som är en del i det internationella arbetet med miljö och hållbar utveckling. Miljömålen antogs 1999 och har kompletterats sedan dess. Målen beskriver det tillstånd för landets miljö, natur- och kulturresurser som är ekologiskt hållbara på lång sikt och ett miljöråd har inrättats av regeringen som ansvarar för uppföljning av målen. Ett av målen benämns God bebyggd miljö och hanterar viktiga aspekter för ett hållbart byggande och en hållbar hantering av den befintliga bebyggelsen, t.ex. mål som berör planeringsunderlag, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, energianvändning, avfall, inomhusmiljö m.m.

Ekologiskt stadsbyggande och boende
Under 1990-talet propagerade Boverket för det man kallar Den måttfulla staden, att ta till vara och utveckla de befintliga mindre städerna utifrån deras egen identitet, dess blandade funktioner och närhet till naturen.

Trädgårdsstaden var ett ideal som åter togs upp i slutet av 1980-talet som en sammanfattning av stadsmässighet och kretsloppstänkande, planering och individuell frihet. Många stora utbyggnadsprojekt utarbetades men genomfördes aldrig på grund av den vikande byggkonjunkturen i början av 1990-talet. Ett par projekt genomfördes dock i Malmö och Göteborg, där områdenas detaljplaner reglerar gaturummets gestaltning likt Per Olof Hallman och Albert Lilienbergs planer från början av 1900-talet.

Mer långtgående projekt i form av ekobyar har genomförts i landet, exempelvis med HSB som arkitektkontor och byggherre. Dessa projekt kräver dock en omfattande brukarmedverkan och dessa projekt startas oftast på initiativ av de boende i området. Solfångare, pelletspanna, urinseparering och sunda material är standard i dessa områden.

I Jönköpings kommun representeras denna utveckling framför allt av ekobyn Smeden i Ljungarum. Projektet drevs på initiativ av framtida boende vilket ofta är en förutsättning för att en ekoby skall uppföras. Idén med ekobyn är att skapa ett långtgående lokalt kretslopp av råvaror och energi, där även det sociala livet spelar en viktig roll. De boende är med i planeringen av området och har stort inflytande på området i övrigt. En ekoby får ha högst 50 hushåll och Smeden har 24 hushåll i form av 12 parhus. Här följer exempel på egenskaper som en ekoby skall ha: området skall försörjas med kollektivtrafik, natur och kultur tas tillvara, odling för alla hushåll, jordkällare, lokalt omhändertagande av avloppsvatten och dagvatten, lågt värmeenergibehov, energieffektiv utrustning, gärna lokal elproduktion, hälsosamma byggnadsmaterial samt gemensamhetslokal och gemensamma aktiviteter m.m.

Skolor i framkant för ekologiskt byggande
Skolorna hade blivit den byggnadstyp där man hittar flest exempel på ekologiskt byggande vid sidan om bostäder. Waldorfskolorna har varit föregångare och arkitektoniskt stilbildande. Christer Nordström och White arkitekter är några exempel på arkitekter som arbetat med ekologiska skolprojekt.

I mitten av 90-talet hade det ekologiska byggandet tagit steget från en alternativkultur i marginalen till ett mer etablerat synsätt, vilket bl.a. gav en större frihet i den arkitektoniska utformningen, då ekologin blev en aspekt bland flera att ta hänsyn till.

Hur arbetade man då mer allmänt inom byggandet med de ekologiska aspekterna? Man använde sig av bättre metoder för värmeisolering och energihushållning bl.a. genom värmeväxlare och självdragsventilation. Vidare använde man sig i större utsträckning av sunda material och nya bostadsområden planerades vanligen med lokalt omhändertagande av dagvatten.

Arkitekturen på frammarsch

I början av 1990-talet ritade den spanske arkitekten Rafael Moneo bl.a. nya utställningslokaler för arkitekturmuseet i Moderna museets gamla exercishus och även en ny flygelbyggnad med kontor och bibliotek. Detta kan tolkas som att arkitekturen var på väg att återerövra en plats i kulturlivet efter en lång nedgångsperiod. Motsvarande byggnadsexempel i Jönköpings kommun, som visar denna utveckling, är tillbyggnaden av Jönköpings läns museum (1991) samt folkhögsskolans bibliotek på Visingsö (1994), båda ritade av Carl Nyrén.

Denna trend förstärktes ytterligare genom den kulturutredning som lades fram 1995. För första gången togs arkitekturen upp som en del av kulturen och riksdagen fattade beslut om ett arkitekturpolitiskt program enligt internationell förebild. Viktigt i sammanhanget var att arkitekturen som kultur i ett svenskt perspektiv omfattade både arkitektur som konst och arkitektur som vardagsliv. Detta avspeglade sig även i Arkitekturmuseets folkbildande uppgift med mottot Arkitektur angår alla. På så sätt strävade man mot att nå ut till både brukare, beställare och byggare och därigenom ge förutsättningar för god arkitektur.

Tillbyggnaden av Länsmuseet ritat av Carl Nyrén tillkom 1991. Byggnaden visar prov på en lekfull postmodernism, där industriarkitekturens karaktäristiska sågtak har använts på ett modernistiskt sätt.
År 1991 tilldelades byggnaden och Nyréns arkitektkontor Kasper Salin-priset av SAR, för årets bästa byggnad arkitektoniskt sett (utdelades dock först 1994).

Folkhögskolans bibliotek på Visingsö ritades av Carl Nyrén och vann stadsbyggnadspriset 1994, första gången detta pris utdelades. Byggnadens form visar på dess centrala funktion i skolans verksamhet och fasaden i obehandlad ek anknyter starkt till platsen, Visingsö, med sin välkända ekskog.

Villa Ståhl i kv Tumlaren 5 på Bymarken uppfördes 1999 och ritades av arkitekten Love Arbén. Villan uttrycker en kvalitativ nymodernism genom dess plåtklädda osymmetriskt välvda tak samt ljust slätputsade och skarpt skurna fasader.

Villa Ljungqvist - i Egnahem Huskvarna ritad av Erik Ståhl i en karaktäristisk nymodernism.

Högskolan för lärande och kommunikation ritades av Erséus, Frenning & Sjögren arkitekter AB i Göteborg 1998 och vann stadsbyggnadspriset år 2000 då den stod klar. Väl genomförd nymodernism i kvalitativa material som trä, tegel, natursten m.m.

Ankaret 9 utmed Östra Storgatan visar på ett 1990-tal som genom en modernistisk arkitektur sökt anpassa sig till platsens tradition. Exempelvis genom avvalmat sadeltak klätt med rött tegel och mindre takkupor, ljus puts och natursten i sockelvåningen samtidigt som kanske främst fönster och dörrar förmedlar ett tydligt 1990-tal både genom dess material och utförande.

Internationella handelshögskolan ritad av White arkitekter i Göteborg 1995-96 visar en starkt präglad nymodernism med tydlig förankring i 30- och 40-talets funktionalism genom dess plana tak, skarpt skurna fasader, de ljust slätputsade fasaderna och de horistonella fönsterbanden som förstärks ytterligare genom solskärmarna.

Nymodernism en falang inom postmodernismen
En krets yngre arkitekter, bland andra Staffan Henriksson från Berg arkitektkontor, önskade föra in andra perspektiv och spetsa till den ibland alltför förnuftiga debatten kring svensk arkitektur, vilket de sökte åstadkomma genom att starta tidskriften Mama (Magasin för Modern Arkitektur) 1992. De sökte en samtida arkitektur i nymodernismen, däribland Staffan Henrikssons värmeverk från 1987 beläget i Hammarbyhamnen i Stockholm. Byggnaden uppvisar en nyrationalism med strikt kubiska former och bitvis väl synlig betongelementkonstruktion. Denna strikta nymodernism var dock inte särkilt vanlig i Sverige.

Svensk arkitektur strävade istället vanligen mot en nyansering av modernismen. Som väl genomförda nymodernistiska byggnader från 1990-talet inom Jönköpings kommun kan nämnas exempelvis Villa Ljungkvist i Huskvarna Egnahem ritad av Erik Ståhl, Villa Ståhl på Bymarken i kv Tumlaren 5 ritad av Love Arbén samt högskoleområdets byggnader ritade av White arkitekter AB i Göteborg (se ovan). Här bör även Högskolan för lärande och kommunikation (HLK) nämnas trots att den stod klar 2000 och tilldelades stadsbyggnadspriset samma år. Byggnaden ritades 1998 av Erséus, Frenning & Sjögren arkitekter AB i Göteborg.

I slutet av 1990-talet stod svensk arkitektur säkrare än på länge. Byggkrisen under decenniets inledning hade nu vänts i en mer positiv ekonomisk situation och därmed byggdes det i större utsträckning igen och delvis även med höga ambitioner. Som nämnts ovan hade vi fått regeringens ord på vikten av arkitektonisk kvalitet i handlingsprogrammet från 1995. Svensk arkitektur hade även återigen uppmärksammats internationellt, exempelvis på en stor utställning på tyska arkitekturmuseet i Frankfurt.

Utformning och material

Delvis till följd av att det blev dyrare att bygga genom avpolitiseringen av byggandet under 1990-talets första hälft kan man se hur arkitekturen med lågkonjunkturen blev mer återhållsam. Samtidigt blev den än mer mångfasetterad enligt postmodernismens synsätt. Motiv hämtades ur funktionalism, nyrealism, nymodernism, regionalism, traditionalism, rationalism, minimalism m.m. Arkitekturens stilepoker upprepades ibland näst intill som rena pastischer.

Två huvudfåror har identifierats i 1990-talets arkitektur. Den ena utgår ifrån platsens särdrag och lokala kultur. Den andra söker ett internationellt uttryck med anspråk på universell giltighet mycket till följd av den ökande globaliseringen och utvecklingen i Europa med bl.a. en gränslös arbetsmarknad och med tankar kring nationalstaternas upplösning.

Den yngre generationen arkitekter visade en tendens att söka återupptäcka funktionalismen. Under 1990-talets andra hälft inspirerades arkitekturen allt mer av nymodernism och funktionalism.

Stadsplaneringen började innehålla ekologiska förtecken, delvis genom att ny bebyggelse ofta placerades på mark som tidigare använts till andra ändamål, såsom hamn-, industri-, eller sjukhusområden. Exempel i Jönköping är högskoleområdet som uppfördes inom ett tidigare industriområde från slutet av 1800-talet och bostadskvarteret Hälsan där Västra Klinikerna tidigare var beläget samt Kålgården där bostäder

uppfördes på tidigare industrifastigheter.
Planeringen inriktades mer på centrala områden med tillgång till god kollektivtrafik. Planstrukturen utformades till stor del för att ge de boende utsikt mot vatten i havs-/sjönära lägen, t.ex. genom U-formade planer i hamnområden. Det offentliga rummets utformning var en viktig del i planeringen. Men många gånger saknades dock sociala funktioner som skola och daghem m.m.

Intressant att nämna här är även att byggnaders konstruktion dominerats av betong under efterkrigstiden, men i och med 1987 års PBL infördes nya utgångspunkter för beräkning av brandbelastning. Det blev därmed möjligt att genom extra brandskydd åter använda trä i stommen på flerbostadshus upp till fem våningar.

Tak
Under 1990-talets inledning hade taklandskapet ett utförande med mycket stor variation likt 1980-talets, men i något mer återhållsamt utförande och det tegelklädda sadeltaket var kanske det vanligaste. Men med nymodernismens insteg dominerades takens utformning allt mer av plana eller flacka tak. De flacka tak som inte var plana kunde utgöras av traditionella sadeltak, flacka valmade sadeltak, pulpettak eller lätt välvda tak osv. Taken hade varierade avslut, utskjutande eller ej utskjutande. Vanligt förekommande var kraftiga taksprång i gavlar vända mot vattnet, då vattennära bostäder var en stor del av bostadsbyggandet under decenniets senare del. Utskjutande takpartier hade ofta ett mycket lätt uttryck ofta med motiv från funktionalismens lätta och eleganta skärmtak. Vanligt förekommande var en indragen översta våning som utgjorde en takvåning, vilket minskade den upplevda skalan sett från gatan och möjliggjorde förekomsten av trevliga altaner med utsikt över vatten.

Taken kläddes till stor del med plåt, men vanligt var även tegel. Plåttaken målades ofta i grått eller svart och alternativt i obehandlat grått blankt utförande.

Fasader
Decenniets första hälft hade ett varierat utförande likt det sena 1980-talet, dock något mer återhållsamt. Fasadmotiven togs ur hela arkitekturhistorien, dock dominerade klassicismen, traditionalismen och funktionalismen. Tegel och puts var i 90-talets inledning de dominerande materialen. Färgsättningen gick ofta i ljusa pastellinspirerade färger.

Under 1990-talets andra hälft blev nymodernismen och funktionalismen den allt mer dominerande inspirationskällan och fasaderna dominerades allt mer av ljusa slätputsade fasader. Men trä och tegel förekom. När sekelskiftet närmade sig började det även bli vanligt med träinslag i putsen ofta i samband med balkonger eller takvåningar m.m. Även glas, stål och plåt samt mörka eller ljusa fasadplattor exempelvis i natursten började förekomma allt mer mot sekelskiftet.

Fönster och dörrar
Fönsterbågarnas material dominerades av aluminium och trä i kombination eller var för sig. Lackeringen av aluminiumbågarna varierade men vitt och senare under decenniet var grått kanske mest förekommande, men även gult, grönt och rött. Tidigt under decenniet förekom även mer pastellartade färger. Fönsterbågar i trä var vanligen vita eller i fernissat ädelträutförande.

Fönstrens utformning under 90-talets inledning varierade mycket. Runda och kvadratiskt snedvinklade fönster var vanligt förekommande.I

Kv Utmeland 15 i Vättersnäs visar en putsad fasad i pastellton med violetta träpanelspartier i fönster kring hörn. Villan ritades av Arkitekten genom Alf Pernstedt 1993.

Kv Peru på Bäckalyckan ritat av Ingvar Selse. Visar exempel på tegelklädda sadeltak i olika nivåer och en karaktäristisk tegelfasad med historicerande element som gavelmotiv och markerad sockelvåning m.m. Teglet är gult och terrakottafärgat typiskt för det tidiga 1990-talet.

Här illustrerar Internationella handelshögskolan och Jönköpings tekniska högskola ljust slätputsade fasader och plana tak karaktärisktiskt för 1990-talets senare hälft.

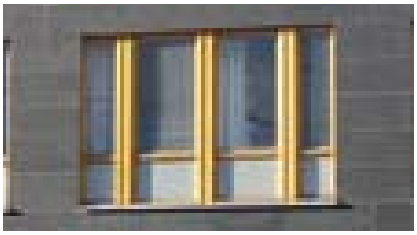

Högskolan för lärande och kommunikation visar här en fasad i mörka fasadplattor möjligen i natursten och osymmetriskt indelade fönster med lågbröstning och fernissat träutförande möjligen i ek.

Hinden 8 i Västra centrum visar här fönster i rödlackad aluminium. Fönstret löper runt hörn och har låg bröstning mycket typiskt för slutet av 1990-talet.

Karaktäristiskt kvadratiskt snedvinklat fönster enligt 1990-talets första hälft. Exemplet är tagit från Kålgården kv Dragonen 3.

En dörr på ett flerbostadshus på Kålgården i karaktäristiska aluminiumprofiler med indelade fönsterpartier.

Till stor del glasad dörr i fernissad träram i ett enkel sparsmakat modernistiskt utförande, kv Ankaret 9 i Östra centrum.

Halvt indragna och inglasade balkonger i burspråksliknande partier i modernistiskt utförande enligt 1990-talets inledning i kv Hälsan utmed Kungsgatan

och med att nymodernismen gjorde allt större intåg och bostadsbyggandets sjönära placering var mer regel än undantag blev fönsterytorna allt fler och större. De stora fönsterytornas placering i fasaden anpassades för att skapa utsikt för de boende, exempelvis kunde utvinklade partier i fasaden förekomma. Fönstrens utformning och placering präglades starkt av 1930- och 40-talets två- och flerdelade fönster. Vidare dominerade en horisontell strävan i de nymodernistiska byggnaderna bl.a. genom fönsterband och fönstrens enskilda utformning. Indelningen av fönstren kunde även vara osymmetrisk med inspiration från 1950- och 1960-talet. Tvärposter eller spröjs som var osymmetriskt lågt eller högt placerade förekom och fönstren kunde ofta ha låg bröstning.

Dörrarna var till stor del glasade i lackerade aluminiumprofiler. Trädörrar förekom även i flerbostadshus och offentliga byggnader, men främst i villor och annan småhusbebyggelse. Även trädörrarna var till stor del glasade. Då nymodernismen blev allt mer förhärskande fick även trädörrarna ett mer sparsmakat utförande med mindre runda, kvadratiska eller smalt stående rektangulära glasinfattningar m.m. Trädörrarna var vanligen i bemålat eller fernissat utförande.

Balkonger och altaner

Under 1990-talets första hälft var balkongernas utförande mycket varierande. Halvt indragna och inglasade balkonger i burspråksliknande partier fortsatte att förekomma. Balkongerna kunde vara helt utanpåliggande, halvt- eller helt indragna och placerade i stort sett var som helst i fasaden, men oftast med en vertikalt genomgående placering i band utmed fasaden. De kunde vara rektangulära, kvadratiska eller rundade och dess räcken kunde bestå av aluminium, järn, betong m.m. Fronterna var vanligen i korrugerad plåt och de innehöll ofta öppna partier som t.ex. räckets övre del eller ett begränsat vertikalt genomgående parti enligt sent 40-tal och 50-tal. De öppna partierna kunde förses med glas eller raka aluminiumprofiler. Att aluminiumräcken kombinerades med fronter i korrugerad plåt och glas var inte ovanligt och även trä förekom, men då ofta i samband med småskaligare bebyggelse.

De sjönära lägena som eftersträvades allt mer i bostadsbyggandet mot decenniets avslut påverkade förekomsten, placeringen och utförandet av balkongerna och terasserna starkt. De blev fler och större och sökte havs- och sjöutsikt i största möjliga mån. Utdragna, indragna eller vinklade partier i fasader var vanligt förekommande och skapade lämpliga placeringar av balkonger. Vidare förekom balkonger kring hörn vilket för tankarna till funktionalismen och svenskt 30- och 40-tal. Altaner var vanliga i samband med de indragna takvåningarna.

Balkongfronterna präglades allt mer under decenniet både av funktionlismen och det sjönära marina läget. Enkelt smide och skivor eller nät i olika utförande som ofta anknyter till svenskt 30- och 40-tal. Genomsiktligheten dominerade stort och fronter i glas, som ibland kombinerades med enkelt liggande eller stående smide, med överliggare i stål eller trä började förekomma. Dessa liggande smidesräcken med överliggare i trä för tankarna till marina förebilder. Enkelt stående eller liggande smidesräcken i järn eller aluminium var även vanliga utan glas eller skivor och räckenas tvärslår kunde även bestå av vajer.

Balkongfront i form av ett aluminiumräcke klätt i korrugerad plåt med ett övre parti klätt i glas. Exemplet är tagit från Bäckalyckan kv Peru.

Balkongfront i form av ett aluminiumräcke klätt i korrugerad plåt med ett öppet parti i form av ett enkelt stående aluminiumräcke. Exemplet är tagit från Kålgården.

Kv Hammaren 2 ritat av Atrio 1999 visar en rundad balkong med ett enkelt järnsmidesräcke utan glas eller skivor.

Kv Jordaxeln 1 i Västra centrum visar exempel på balkonger med aluminiumräcke med öppet parti i glas och andra vita skivor.

Kv Tumlaren 5 på Bymarken visar ett exempel på ett balkongräcke i järnsmide klätt med glasskivor.

Balkongräcke tillhörande Villa Ljungqvist i Huskvarna - Egna Hem, ett järnsmidesräcke med tvärslår i form av vajer

00

2000-talets bebyggelsehistoria

2000 - talet

Samhällelig bakgrund

Krasch vid millennieskiftet
Vid millenieskiftet fanns det stora farhågor kring hur datorerna skulle kunna hantera skiftet till ett nytt millenium. Men farhågorna besannades inte, datorerna fungerade även på nyårsdagen. Några månader in på 2000-talet sprack dock IT-bubblan och börsen visade en kraftig nedgång. Konsekvenserna för byggandet och byggsektorn blev dock övergående. Den uppåtgående högkonjunkturen avstannade under några år men tog sedan fart igen.

Globalisering
Den samhällsomvandling som började utvecklas i slutet av 1990-talet fortsatte enligt liknande förtecken. Globalisering och internationell konkurrens påverkade starkt den svenska vardagen. Staten genomförde snarare storstadssatsningar än regionalpolitik. Upplevelseindustrin har pekats ut som ekonomins mest expansiva del och ofta inkluderas även arkitekturen i denna. Att genom spektakulär arkitektur sätta en stad på världskartan är ett gammalt fenomen, men har åter blivit aktuellt och getts begreppet City branding. Malmö har t.ex. gjort stora satsningar för att ändra sin image.

De fortsatta uppdragen till internationella arkitekter kan ses som ett uttryck för den fortsatta globaliseringen. Det är framför allt danska arkitekter som varit framgångsrika i tävlingar men även fått direkta uppdrag. Vidare representeras arkitekter från England och Schweiz som tilldelats prestigefyllda projekt i Sverige.

Politik
Det blev åter borgerligt styre 2006. I valet var det till stor del frågan om att sätta fler människor i arbete som stod i centrum. Detta skall enligt regeringen åstadkommas genom ökade incitament till arbete genom; lägre inkomstskatt, högre fack- och arbetslöshetskasseavgifter samt lägre ersättning vid sjukdom, då särskilt för långtidssjuka.

Fastighetsskatten var en framträdande fråga i debatten, som enligt den borgerliga alliansen bör sänkas eller tas bort och ersättas med en kommunal avgift. Den borgerliga alliansen föreslog även att gällande investeringsbidrag för byggande av hyresrätter och studentbostäder skulle tas bort vid årsskiftet 2006/2007. Samtidigt föreslogs räntebidragen snabbt trappas av. Vidare ställer sig alliansen positiv till en omvandling av kommunalt ägda hyresrätter till bostadsrätter.

Vad kommer detta att få för konsekvenser, t.ex. för bostadsproduktionen som visat en uppåtgående trend under 2000-talet?

Byggandet tar åter fart

Bostadsbrist och ett ökat bostadsbyggande
Ett förändringstryck som länge varit känt har skapat ett eftersatt behov av bostäder. Behovet har skapats bl.a. genom stor omflyttning främst bland de yngre till de större städerna med pendlingsomland och universitets-/högskolestäder. Sysselsättningsfaktorn är dock inte längre den

avgörande drivkraften för flyttning, utan till allt större grad önskemålet om en attraktiv livsmiljö med utbud av t.ex. kultur och service. Även näringslivsmönstret styrs allt mer av kvaliteter och värden i ortens livsmiljö. Vidare sker en stor hushållssplittring i landet vilket skapar ett behov av mindre lägenheter för ungdomar, ensamstående och äldre. Delvis till följd av detta uppgav merparten av Sveriges kommuner 2005 en rådande bostadsbrist. Denna utveckling har under perioden 2000-2006 resulterat i ett ökat bostadsbyggande.
En hög prisnivå på andrahandsmarknaden och hushållens många gånger starka ekonomiska situation, delvis till följd av stigande disponibla inkomster kan vara bidragande orsaker till att bostadsbyggnationerna stadigt ökat. Historiskt låga räntor har med all säkerhet även spelat en viktig roll i byggandets växande utveckling. Vidare har statliga bidrag för flerbostadshus (hyresrätter), studentbostäder och ekologiskt byggande troligtvis bidragit ytterligare till ökningen. Ett återkommande problem som verkar återhållande på produktionen är dock de ständigt ökande produktionskostnaderna, då framför allt vad gäller flerbostadshus.

Även i Jönköping har det skett en ökning av bostadsbyggandet. Byggandet av flerbostadshus ökade markant under 2001, men gick sedan ner. Från 2003 ökade flerbostadshusbyggandet kraftigt igen, genom flerbostadshus i stadens centrala delar, bl.a. på Kålgården. Utmed Munksjöns norra, östra och västra strand genomförs ett stort utvecklingsprojekt som bland annat innehåller bostäder. Men flerbostadshus har även uppförts på Ekhagen, Söder, Bäckalyckan m.m.

Småskaligare bostadsbebyggelse i form av villor, radhus och kedjehus m.m. har ökat, dock ej lika markant som byggandet av flerbostadshus. Det har byggts bostäder på: Ekhagen, Lerhagen, Mariebo trädgård, Fagerslätt och Hisingstorp. Det planeras inga helt ”nya” stadsdelar, utan istället kompletterar man redan befintliga områden genom förtätning eller med relativt små utbyggnader i anslutning till de befintliga.

Vid sidan om vardagsarkitekturen har påkostade villor blivit en allt större arkitektuppgift. I Jönköpings kommun bör Villa Ståhl nämnas, i kv Tumlaren 5 på Bymarken ritad av arkitekt Love Arbén, trots att den stod klar 1999. Vidare bör nämnas Villa Såthén i kv Vagnfabriken 2 utmed Bergsgatan i centrala Gränna ritad av arkitekt Per Fransson, Utposten 7 och 9 i Vättersnäs ritad av arkitekt Christer Bodén, Villa Arketorp i kv Bankeryd-Torp 1:2 ritad av Erik Ståhl, Villa Ottosson i kv Utposten 16 Vättersnäs ritad av Ingemar Thorsén, Utposten 12 i Vättersnäs ritad av Curt Andersson, Trumpeten 1 på Lerhagen ritad av Gunilla Gustafsson, Villa Nätt i kv Trånghalla 3:511 ritad av Atrio arkitekter genom Stig Axell, Villa Sahlin i kv Vickern 2 på Ekhagen ritad av Erik Ståhl samt Villa Holmer i kv Trollberget 7 i Vätterslund ritad av Per Franson och Mattias Wreland.

Var byggs det?
Till följd av den kraftiga utvecklingen i storstadsregionerna så dominerar de i antalet nya byggnadsprojekt. Några regionala centra, ofta i form av högskoleorter, visar på ett något ökat byggande, bl.a. i Växjö, Linköping, Borås och Jönköping i vårt närområde.

Flerbostadshus på Ekhagens södra del kv Vyn uppfört 2005 ritat av Atrio arkitekter genom Stig Axell.

Kv Eskadern 31 på Kålgården flerbostadshus uppfört 2004 och ritat av Arkitekthuset.

Kv Vagnfabriken 2 (Villa Såthén) i den äldre stadsmiljön i centrala Gränna utmed Bergsgatan, 2001, ritad av Per Fransson.

Kv Vickern 2 på Ekhagen, Villa Sahlin, 2006 ritad av Erik Ståhl.

Kv Utposten 7 och 9 i Vättersnäs 2001, ritat av arkitekt Christer Bodén.

Villa Arketorp i Bankeryd, 2002, ritad av arkitekt Erik Ståhl.

HLK ritades av Erséus, Frenning & Sjögren arkitekter AB i Göteborg 1998 och vann stadsbyggnadspriset år 2000 då den stod klar. Här ser man byggnadens dubbla fasad mot söder med en inre fasad klädd i gula plattor och den yttre i glas mycket karaktäristiskti för inledningen av 2000-talet.

Skiss över den pågående stadsbyggnadsvisionen, Projekt Norra Munksjön, gällande Jönköpings centrum ur ramprogrammet och samrådshandlingen från 2002.

Munksjöbron stod klar under sommaren 2006 och ritades av Dissing & Weitling.

Jönköpings resecentrum vann stadsbyggnadspriset 2001 och ritades av PeGe Hillinge FFNS arkitektkontor AB Göteborg.

Vårdcentrum i Huskvarna uppfört 2005 och ritat av Creacon arkitekter genom Gunilla Gustafsson och Håkan Albeman. Samma år tilldelades byggnaden stadsbyggnadspriset inom God livsmiljö.

Utbildning och forskning

I den globala konkurrensen som omtalats ovan uttryckes ett icke sinande antal ambitiösa högskoleprojekt att utbildning och forskning fortsätter att vara en viktig konkurrensfaktor. Denna tendens, som tog fart under 1990-talet, visar inga tecken på att avta. Dock handlar det oftast inte längre om nyetableringar utan istället om kompletteringar av nuvarande anläggningar. Intressant att nämna är att många högskolor kompletterar med nya bibliotek i tider då information på nätet blir allt vanligare. Visby, Västerås, Karlstad, Linköping, KTH är exempel. Ett nytt fenomen är att företag sponsrar högskolor, t.ex. IKDC i Lund som är byggt med pengar från IKEA.

Jönköpings högskola planerar för en omfatttande komplettering i form av en stor anläggning innehållande idrottshall, stora föreläsningssalar, lokaler för forskning, lokaler för hälsa och friskvård m.m. Anläggningens belägenhet planeras ner mot Munksjön mellan Internationella Handelshögskolan och Hälsohögskolan och benämns som inspirationscentrum. Här bör även Högskolan för lärande och kommunikation (HLK) nämnas som stod färdigt inom Högskoleområdet 2000 och tilldelades även stadsbyggnadspriset inom God arkitektur detta år.

Upplevelseekonomi och arkitektur

Till upplevelseindustrin hör museer, konsthallar, kulturhus, men även bostadshus och gallerior m.m.

I Jönköping står Östra centrum inför ett stort utvecklingsprojekt delvis med anknytning till upplevelseindustrin genom en ny stor anläggning inom kvarteret Atollen som planeras innehålla bland annat affärsgalleria, kontor och bostäder m.m. Vidare planeras Munksjöns strandlinjer förses med kajer och strandpromenader m.m, utmed vilken även bostäder, restauranger, caféer och andra verksamheter planeras. En betydande del i projektet har även det planerade kulturhuset söder om brofästet. Kulturhuset väntas utgöra en viktig faktor för upplevelseindustrin i kommunen både i form av själva byggnadens arkitektur och dess innehållande verksamhet.

Kanske kan resandet ses som en förutsättning för den ökade besöksnäringen och även som en upplevelse i sig. I samband med resandet uttrycks även arkitektur som broar och resecentrum. I Jönköping kan vi se exempel på både en ny bro över Munksjön (Munksjöbron ritad av Dissing och Weitling), som förutsättning för centrumutvecklingen, och ett nytt resecentrum för av- och påstigande bussresenärer. Resecentrumet uppfördes i Jönköping under 2000-talets inledning och tilldelades Jönköpings kommuns stadsbyggnadspris för god arkitektur 2001. Det byggdes samman med järnvägsstationen från 1980-talet. Byggnaden ritades av arkitekten PeGe Hillinge, FFNS arkitektkontor AB Göteborg. Resecentrat sträcker sig längs järnvägen och glas dominerar fasaden, men även ljus slät puts och träytor ingår i fasaden. Att fasaden till stor del består av glas möjliggör en genomsikt och en utsikt ut över Vättern inne från staden och från vänthallen.

I samband med upplevelseekonomi och arkitektur bör även Polarmuseet i Gränna nämnas vilket ritades av Per Rudenstam.

Även bostadsarkitekturen har gjort insteg på upplevelsescenen, exempelvis Malmös Turning Torso. I Malmö gav den stora satsningen BO 01 även andra bostäder och parker med hög arkitektonisk kvalité att minnas och uppleva.

Huskvarna vårdcentrum i kv Åbonäs ritades av Creacon arkitekter ge-

nom Håkan Albeman och Gunilla Gustafsson och mottog stadsbyggnadspriset 2005. Vänthallen innehåller stora arkitektoniska kvalitéer och utgör främst för kommuninvånarna en stor upplevelse.

Bostadsarkitekturen - en allt större arkitektonisk uppgift
Bostadsprojekt har tilldelats en allt större roll inom arkitekturen. Till viss del på grund av att det många gånger funnits politiskt stöd för detta i strävan att skapa en positiv bild av regionen. Denna bild av en dynamisk och växande region med goda framtidsutsikter förväntas föra med sig en positiv utveckling för regionen, med inflyttning av nya företag och invånare m.m.

BO01 (2001) och Turning Torso har redan nämnts som framstående bostadsutställning och bostadsprojekt, men här bör även nämnas bostadsutställningarna i Stockholm 2002 och i Göteborg 2005. Norra Älvstranden (Göteborg) och Hammarby Sjöstad (Stockholm) bör nämnas som framstående stadsbyggnads- och bostadsprojekt. Under perioden har sex Kasper Salin-priser delats ut och två av dessa har tilldelats bostadsprojekt: Kv Slottsvången i Helsingborg 2000 och Hammarby Sjöstad i Stockholm 2005. Detta förmedlar att bostadsbyggandet idag många gånger innehåller goda arkitektoniska kvalitéer.

I samband med Jönköpings kommuns stadsbyggnadspris under 2000-talets inledning har bland annat olika bostadsprojekt uppmärksammats i gruppen God arkitektur. Förutom den bostadsbebyggelse som redan nämnts här tidigare har följande bostadsprojekt nominerats eller tagit pris i denna tävling: radhus på Torp Bankeryd ritade av Creacon arkitekter, flerbostadshuset i kv Pilten 8 i Jönköping ritat av Atrio arkitekter, flerbostadshus i kv Vandringsmannen 6 på Ekhagen ritat av Arkitekthuset, flerbostadshus i kv Eldoradot 24 på Kålgården ritat av Creacon genom Håkan Albeman och Gunilla Gustafsson, flerbostadshus i kv Eskadern 31 på Kålgården ritat av Arkitekthuset, flerbostadshus i kv Bore 6 och 7 i Huskvarna ritat av Leijonberg arkitekter.

Nymodernismen präglar periodens bostadsbebyggelse starkt även om det också förekommer mer traditionell arkitektur i Sverige.

Ekologi
Under 1990-talets senare del utvecklades den ekologiska aspekten inom arkitekturen till ett etablerat område. Intresset har dock svalnat något under 2000-talets första decennium. Men perioden, med ekologin i centrum, har dock lämnat en del fasta rutiner enligt ett ekologiskt fördelaktigt byggande ofta i form av energisnåla hus, t.ex. genom bättre metoder för värmeisolering och energihushållning. Även nya bostadsområden förses oftast med lokal dagvattenhantering.

Industri- och kontorsbebyggelse
Kontorshus var under föregående högkonjunktur en stor del av spekulationsobjekten. Detta lämnade efter sig ett överskott och därmed har inte något större behov funnits. Inte heller uppförandet av ny industribebyggelse har varit särskilt omfattande trots kraftigt ökad produktion. Produktionen har till stor del utökats inom befintliga ramar.

I Jönköpings kommun har ny kontorsbebyggelse varit sällsynt under 2000-talet. Kinnarps kontorshus i kv Vägvalet 2 är ett av få tillkomna. Däremot är ny industribebyggelse vanligare i kommunen.

Flera industribyggnader har uppmärksammats i samband med stadsbyggnadspriset under 2000-talets inledning inom gruppen god arkitektur: Vapenrocken 1 i Jönköping ritad av Architekten Kaschal & Muhl-

Radhus på Torps ängar i Bankeryds-Torp byggdes 2001 och ritades av Creacon arkitekter. Ljus puts och liggande träpanel, pulpettak, skarpt skurna fasader, osymmetriskt placerade och indelade fönster och även mindre liggande och kvadratiska fönster. Karaktäristisk nymodernism med inspiration från 30- till 60-tal.

Nymodernistiskt präglat flerbostadshuskomplex på Kålgården kv Eldoradot 24 med flackt lätt utskjutande plåtklätt tak och ljus slätputsad skarpt skuren fasad. Ritat av Creacon arkitekter genom Håkan Albeman och Gunilla Gustafsson på uppdrag av HSB Göta. Arkitekterna tilldelades kommunens stadsbyggnadspris 2004.

Kv Bore 6 och 7 i Huskvarna uppfört 2006 och ritat av Leijonberg arkitekter. Mycket karaktäristiskt utförande enligt 2000-talets nymodernism: genom plant utskjutande tak i samband med den indragna översta våningen som har en altan som sträcker sig mot vätterutsikten, den ljust putsade fasaden i kombination med träpanelspartier och fönstren är delvis placerade i horisontella band med bågar i grålackerad aluminium.

Vapenrocken 1, uppfördes 2001 och ritades av Architekten Kaschal & Muhlfellner. Byggnaden nominerades samma år till stadsbyggnadspriset inom gruppen god arkitektur.

Itabs anläggning nominerades till stadsbyggnadspriset 2002 och ritades av Arkitekthuset.

Unimerco AB tilldelades stadsbyggnadspriset 2003 inom gruppen God arkitektur och arkitekten Henrik Kousgård ritade byggnaden.

Kraftvärmeverket på Torsviks industriområde tilldelades stadsbyggnadspriset 2006. Verket ritades av Liljewall arkitekter genom Bjarni Ingvason på uppdrag av Jönköping Energi AB. Foto Anders Arvidsson.

fellner, ITAB:S anläggning i Jönköping ritad av Arkitekthuset och Unimerco AB ritad av arkitekt Henrik Kousgård fick stadsbyggnadspriset 2003. Kraftvärmeverket på Torsviks industriområde ritades av Liljewall arkitekter genom Bjarni Ingvason och vann stadsbyggnadspriset 2006. Utvecklingen som började ta fart under 1980-talet med en industriarkitektur som sökte skapa en bild av företaget utvecklades därmed ytterligare under denna period.

I samband med kontors- och industribebyggelse bör glasbyggnadsteknikens utveckling och starka genomslag nämnas. Intressant är även att vinnaren av Kasper Salin-priset 2003 utgjordes av ett kontorshus, Kv Katsan i Stockholm (White arkitekter). Byggnaden förenar glasbyggnadsteknik och miljömedvetenhet i en nyskapande process. Detta var möjligt till stor del på grund av att White arkitekter var både beställare och arkitekt.

Arkitekturideologin och diskussionen - går den framåt

År 2001 var det arkitekturår i statlig regi och det skrivs och publiceras mycket om arkitektur, men trots detta tar inte diskussionen riktigt fart och visar på framtiden med nya idéer och riktningar. Byggbranschen är istället inne i en period av självrannsakan, vilket även resulterat i en statlig utredning som stod klar 2002, Skärpning gubbar! I denna utredning fann man en rådande situation med låg innovationsgrad, bristande kvalitet och höga kostnader. De orsaker som utredningen funnit till detta är framför allt dålig samverkan och brist på förtroende.

Men arkitekturen har dock haft en uppgångsperiod med ett större intresse hos en bred allmänhet. Det finns ett fokus i media på arkitektur och den utgör inslag i kulturdebatten. Den ingår även som en självklar del i allmänhetens krav på kvalitet i samhället och levnadsmiljön. Arkitekturen tjänar även som värdeskapare och varumärkesbyggare.

Stadsplanering och hållbar utveckling

Till stor del formar negativa erfarenheter från modernismens planeringsideal dagens tankar och visioner kring stadsbyggande. Begrepp som enhetlighet, storskalighet, rationalisering, optimering och differentiering är näst intill skällsord inom ämnet, stadsplanering. Istället arbetar man oftast utifrån komplexitet, variation och mångfald. Men liksom inom designområdet går utvecklingen allt mer mot en ny rationalitet, en ny differentiering (dock inte på funktionsplanet) samt en ökad strävan efter en ny samhällsnyttig ordning.

Etiketten på 2000-talets planideal har diskuterats i former av postmodernism, senmodernsim och antimodernism. Man talar om mogen trött modernism med förlorat idéinnehåll snarare än en helt ny riktning. Utformningsfrågan inom planering och stadsbyggande bär på en mängd nya idéer om ett bättre stadsliv. Men det kommunala planinstrumentet enligt Plan- och bygglagen har uttryckts fortfarande tillhöra modernismens rationella, reduktionistiska och objektiva synsätt både till form och innehåll. Kanske bör även byggsektorns storskaliga struktur och byggandets ökade produktionskostnader tas med som en betydande orsak till det många gånger kvardröjande modernistiska och rationella angreppssättet.

Den omoderna modernismen
Vad gjorde att tiden rann ur modernismen? Övergången från industrisamhället till kunskaps-/konsumtionssamhället ger helt andra förutsättningar för människors vardag och därmed andra förutsättningar inför stadsplanering. Utvecklingen har lett till en ökad urbanisering och ett allt mer mångkulturellt samhälle. Den tidigare mer homogena kulturen gjorde den rationella planeringen möjlig genom att en enighet kring gemensamma värden rådde och det var därmed lättare att se till det allmännas bästa som en grund för politiska beslut.
Alla nya stadsbyggnadsidéer förhåller sig till nutiden och det kan ofta vara svårt att se till riktningar inom idéutvecklingen mitt i förloppet, men tre begrepp eller idéer är kanske mer framträdande än andra: Den hållbara staden, Den mångkulturella staden och Den eviga staden.

Den hållbara staden innebär en grundtanke där människan inte står över naturen, utan bör fungera inom naturens kretslopp. Utvecklingen har gått från att den hållbara staden enbart har varit en biologisk/ekologisk fråga, med Agenda 21 som grund, till att innehålla en avvägning mellan ekologisk, social, ekonomisk och kulturell hållbarhet. Hur detta bör appliceras på stadsplanering råder det dock delade meningar om. Det finns två riktningar inom utvecklingen av den hållbara staden. En riktning anser det vara bäst att staden blir större genom stadsutbredning. Den andra riktningen menar att förtätning med en tät mindre stad som resultat är den mest lämpliga lösningen, Green City - Compact City. Den mångkärniga staden, Blandstaden samt det amerikanska uttrycket Sprawl, som uttrycker stadsutglesning, är uttryck som förekommer i samband med dessa båda riktningar.

Den mångkulturella staden innefattar idéer om en fruktbar och fredlig samexistens mellan stadens allt mer kulturellt varierande grupper. Som fysiskt uttryck och förebild mot detta mål har man återupptagit 1800- och 1900-talens europeiska kvartersstad, trots de stora olägenheter som rådde i dessa tider, som man strävade bort ifrån under modernismen. Troligtvis tar man fasta på den sociala blandning som ändå rådde i denna typ av stad, där rika och fattiga bodde i samma stadsdel. Kvartersstaden anses därmed ge förutsättningar för en mer socialt integrerad stadsbild. Men ser man till hur det ser ut idag så bor inte de ekonomiskt svaga i dessa 1800-talets kvartersstäder. Denna mångfaldsromantik kan anses naiv men kanske utgör den ändå ett steg mot acceptans och samexistens mellan olika grupper i samhället. Genusteori, Det allmännas intresse, Den andre och Det offenliga rummets privatisering är uttryck som förekommer i samband med Den mångkulturella staden.

Den eviga staden innebär en strävan mot en stad som tål förändring både av funktion och befolkningsstruktur. Gentrifiering som innebär en statushöjning av ett område, ofta till följd av genomgripande renoveringar, ses inom sociologisk teori ofta som något negativt något som förstör gamla sociala mönster och tvingar fram omflyttning. Inom den eviga staden ses gentrifiering istället som själva kärnan i stadens historia. Stadens strukturer och byggnader som kan återanvändas av kommande generationer och till nya verksamheter ses som kvalitativt och som förutsättning för stadens existens och utveckling. Utformningsmässigt anknyter idén till arkitekter som bröderna Krier och Aldo Rossi, enligt vilka staden har en inneboende struktur, förankrad i landskapet och vardagskulturen, som skapas till en enhet av sina invånare; staden är en scen för vardagens dramatik och sociala utveckling. Industrisamhällets återanvändning, New Urbanism samt Trädgårdsstaden är begrepp som förekommer i samband med Den eviga staden.

Villa Nätt i kv Tråghalla 3:511 uppfördes 2005 och ritades av Atrio arkitekter genom Stig Axell. Utgör exempel på 2000-tal som tar upp tradition, med träpanel i falurött och sadeltak klätt med rött tegel.

Kv Eldoradot 24 på Kålgården. Flerbostadshuset får här illustrera nymodernism enligt 2000-talets inledning med anspråk på internationell giltighet. Byggnaden karaktäriseras främst av det flacka lätt utskjutande plåtklädda taket vars plåt är i grått utförande och ljus slätputsad skarpt skuren fasad med stora fönsterpartier.

Exempel på vidareutvecklingsplaner inom stadsbyggnadsvisionen av södra delen av Munksjöområdet. Där de för 2000-talets inledning karaktäristiska halvöppna kvarteren som sträcker sig mot sjöutsikten illustreras.

Utposten 12 i Vättersnäs visar ett karaktäristiskt 2000-tal genom plåtklätt pulpettak, den ljust gråa putsen med träinslag i fönsterpartier och fönstrens grålackerade fönsterbågar med osymmetrisk och varierande indelning, utförande och placering. Villan ritades av Curt Andersson.

Utformning och material

Arkitekturen under 2000-talets inledning dominerades av nymodernism samtidigt som tidens utformning var relativt pluralistisk. Det förekom sadeltak och plana tak, odelade fönster och flerluftsfönster, spröjsade fönster och stora glaspartier, asymmetri och symmetri samt traditionsanpassning och modernism. De två huvudfåror som tidigare identifierats i 1990-talets sena arkitektur var fortfarande gällande. Den ena utgick ifrån platsens särdrag och lokala kultur. Den andra sökte ett internationellt uttryck med anspråk på universell giltighet mycket till följd av den allt ökande globaliseringen.

Stadsplanering - från ekologi till hållbar utveckling
1990-talets planering med ekologiska förtecken vidgades till att istället utgå från en hållbar utveckling med överväganden kring ekologiska, sociala, ekonomiska och kulturella faktorer med utgångspunkt från begrepp som Den hållbara, mångkulturella och eviga staden. I sin helhet handlade det om idén om staden som en organism, med en naturlig form och framväxt och som i sin helhet inte kunde planeras fram. En opposition mot rationell planering eller kanske snarare en uppgradering av stadsbyggandet som konstform. Man frångick allt mer idén om det perfekta livet i den perfekt fungerande moderna staden. Istället sökte man skapa möjligheter för människor att ta till sig, välja och bearbeta. Man såg staden som en fast scen avsedd för människors liv och som ledstjärna har man arkitekten Aldo Rossis ord: ”...kan ju aldrig garantera individen något, bara erbjuda.”

Som resultat av stadsplanering utifrån en hållbar utveckling avses demokratifrågor och medbestämmande komma i ett helt nytt läge. Tidigare och nuvarande planering har handlat och handlar till stor del om markanvändning i termer av bostäder, handel och kontor, centrumfunktion, industri m.m. Idén om den eviga staden innebär istället en markanvändning i form av ägande, en indelning mellan offenligt och privat och vilka regler som gäller mellan dessa. Stadsbyggnadsidén om den eviga staden blir till stor del en fråga om de offentliga rummens gestaltning med husen i staden som väggar.
Den påbörjade utvecklingen under 1990-talets senare del fortlöpte till stor del under 2000-talets inledning, framför allt med ett ökat bostadsbyggande i vattennära läge, ofta i form av mer eller mindre exklusivt boende, uppfört på tidigare hamn-, industri- eller sjukhusområden oftast relativt centralt placerade med tillgång till god kollektivtrafik m.m. Det har t.ex. uppförts och uppförs bostäder på Kålgården i Jönköpings centrum på äldre industrimark i sjönära läge utmed Munksjön.

Planeringen av flerbostadshus var ofta relativt öppen med kombinationer av friliggande lamellhus eller punkthus och halvslutna kvarter och man utgick till stor del från att ge de boende utsikt mot vatten i havs-/sjönära lägen. Det offentliga rummets utformning var som tidigare nämnts en viktig del i planeringen ofta med gedigen markbehandling, strandpromenad, planteringar, bryggor, armaturer m.m.

Tak
Naturligtvis hade takens utformning och material en mycket stor variation, men takens utformning hade kommit att allt mer domineras av plana eller flacka tak. De flacka tak som inte var plana utgjordes ofta av symmetriska eller osymmetriska sadeltak med kraftigt taksprång, pulpettak eller lätt välvda pulpettak osv. Taken hade varierade avslut, utskjutande eller ej utskjutande. Vanligt förekommande var kraftiga taksprång särkilt i gavlar vända mot vatten, då vattennära bostäder är och har varit en stor del av bostadsbyggandet under 2000-talets inled-

ning. De utskjutande takpartierna har ofta ett mycket lätt uttryck ofta med motiv ifrån funktionalismens och nyrealismens lätta och eleganta tak. Vanligt förekommande var en indragen översta takvåning, vilket minskar den upplevda skalan sett från gatan och möjliggjorde större altaner ofta med utsikt över vatten. Taken på villor, radhus och kedjehus m.m. under 2000-talets inledning dominerades starkt av pulpettak kombinerade i olika vinklar. Pulpettaken kunde även kombineras med sadeltak.

Taken kläddes till stor del med plåt och takpapp, även sedum, trä och tegel förekom. Plåttaken målades ofta i grått eller svart eller alternativt i obehandlat grått utförande.

Fasader

Under 2000-talets första sex år var nymodernismen den dominerande inspirationskällan och fasaderna dominerades allt mer av ljusa slätputsade fasader ofta med träinslag och då vanligen i form av ek, men även lärk och cederträ kunde förekomma. Träinslagen förekom ofta i samband med markplanet eller takvåningen samt i samband med balkonger. Putsens färgsättning kunde även vara inom gråskalan, allt från mycket mörk till relativt ljus. Vidare var glasfasader mycket vanligt förekommande. De förekom som dubbla fasader. Representativt för 2000-talet var även naturstensplattor eller plattor i liknande material i ljust grå/beige ton exempelvis sandsten alternativt i mycket mörkt grå eller svart färgsättning. Även tegel började återupptas och träpanel var relativt vanligt förekommande, ofta i form av fjällpanel eller liggande, stående, smal eller bred slät- eller fasspontpanel. Träet behandlades oftast med järnvitriol eller någon form av oljeimpregnering så att dess naturliga struktur bibehölls. Alternativt kunde panelen målas eller laseras i grått, ljust näst intill vitt eller svart. Vidare förekom även plåtfasader både korrugerad och ej ofta i dess naturligt blanka gråa utförande eller lackerad i grått.

En svag tendens inom nymodernismen under 2000-talets första sex år innebar ett återupptagande av 1950- och 1960-talets modernism gärna med amerikanska förtecken som t.ex. Mies van der Rohes och Philip Johnsons klassiska elegans i svart stål och glas. En tendens fanns även till motiv från brutalismen med dess ärlighet i materialframställan och fasader som öppet visar stomme och installationer samt även dess grafiska skärpa. Råa betongytor i olika utförande och en kontrastverkan mellan olika material i fasader har blivit vanligare. Den berömda Hunstanton School ritad av Peter & Alison Smithson 1949-53 i Norfolk (Storbritannien) var gjord i glas, betong, stål och tegel, vilket även är vanligt förekommande i dagens arkitektur.

Fönster och dörrar

Fönsterbågarnas material dominerades som tidigare av aluminium och trä i kombination eller var för sig. Lackeringen av aluminiumbågarna varierade, men grått och svart var kanske mest förekommande, men även andra dova färger i grönt och rött m.m. Även vitt förekom naturligtvis. Fönsterbågar i trä är ofta i fernissat ädelträutförande.

Fönstrens utformning under 2000-talets inledning varierade stort likt avslutningen av 1980-talet och 1990-talet. Men i och med att nymodernismen gjorde allt större intåg och bostadsbyggandets sjönära placering blev mer regel än undantag blev fönsterytorna allt fler och större. De stora fönsterytornas placering i fasaden anpassades till stor del för att skapa utsikt för de boende. T.ex. utvinklade partier i fasaden kunde förekomma i detta syfte. Fönstrens utformning och placering präglades starkt av 1930- och 40-talets symmetriskt två-, tre- och flerdelade

Kv Trombonen 1 på Lerhagen visar bl.a. ett karaktäristiskt lätt pulpettak med kraftigt tasprång. Vidare uttrycks 2000-talet t.ex. via ljus puts, grålackerad plåt, räcke med glasfront och överliggare i trä m.m.

Kv Bore 6 och 7 i Huskvarna uttrycker 2000-talet genom sitt plana tak med indragen takvåning med altan och utskjutande tak i samband med denna. Vidare är fasaden i ljus puts med träinslag och fönstrens placering domineras av horisontella band med två- och flerluftsfönster i grålackerade bågar, men även mindre kvadratiska, lågt liggande och stående runt hörn varierar fasaden.

Kv Tuban 3 på Lerhagen visar bl.a. ett karaktäristiskt pulpettak delat i två nivåer. Fasaden mellan nivåskillanden försågs ofta med lågt liggande fönster. Fasad i ljus slätputs kombinerat med träpanelspartier.

Kv Apeln 38 i Östra centrum. Parkeringshuset byggdes 2006 och visar en karaktäristisk glasfasad. Samma år nominerades byggnaden till stadsbyggnadspriset inom gruppen god arkitektur.

Kv Eleven 2 utmed Kålgårdsgatan visar en karaktäristisk slät stående och liggande träpanel troligtvis oljeimpregnerat trä eller liknande i kontrats till den övriga plåtfasaden.

Kv Tamburinen 6 på Lerhagen uttrycker en smalt stående träpanel mörkt färgsatt. Fasadens fönstersättning varierar med runda, lågt liggande, odelade stående m.m..

Kv Kabeln 4 på Söder utmed Klostergatan visar en mörkt putsad fasad med indragen takvåning klädd i sinuskorrugerad obehandlad plåt. Fönstren är odelade och osymmetriskt flerdelade. Byggnaden ritades av Erik Ståhl.

Kv Bore 6 och 7 i Huskvarna visar symmetriskt två- och flerdelade fönster i horisontella band där mellanpartierna är klädda i grålackerad plåt, så även fönsterbågarna.

Kv Eskadern 31 på Kålgården. Flerbostadshuset visar en fönstersättning som präglas av 1930- och 1940-talet genom odelade och symmetriskt två- och flerdelade fönster. Även dessa fönster är i lackerad aluminium.

Vårdcentrum i Huskvarna uttrycker fönsterband med osymmetrisk fönsterindelning och mörkt lackerade fönsterbågar.

bågar samt fönsterband och fönsterbågar med horisontell strävan. Men även 1950- och 60-talens osymmetriska utformning av fönster började återvända, bl.a. genom tvärposter eller spröjs som placeras osymmetriskt lågt eller högt eller en smalare och en bredare ruta i fönstret. Höga vertikalt stående fönster var även vanliga. Fönstren hade även ofta låg bröstning delvis för att skapa bra ljusförhållanden och en god ut- och insikt. Vidare var fönster runt hörn vanligt förekommande samt stora glaspartier över hela väggpartier. I syfte att anpassa till platsen och dess lokala särdrag förekom även mer traditionella spröjsade träbågar, dock tillfördes de ofta ett modernistiskt inslag.

Dörrarna var till stor del glasade i lackerade aluminiumprofiler. Trädörrar förekom även i flerbostadshus och offentliga byggnader, men främst i villor och annan småhusbebyggelse. Även trädörrarna var till stor del glasade. Då nymodernismen blev allt mer förhärskande fick även trädörrarna ett mer sparsmakat utförande med raka linjer, enkla spår och mindre, kvadratiska eller smalt stående rektangulära glasinfattningar m.m. Trädörrarna hade vanligen bemålat eller fernissat utförande.

Balkonger och altaner

De sjönära lägena som eftersträvades allt mer i bostadsbyggandet under 2000-talets inledning påverkade förekomsten, placeringen och utförandet av balkonger och altaner. De blev fler och större och sökte av naturliga skäl havs- och sjöutsikt i största möjliga mån. Utdragna, indragna eller vinklade partier i fasaden var vanligt förekommande och skapade lämpliga placeringar av balkonger. Vidare förekom ofta balkonger runt hörn. Altaner var vanliga i samband med de vanligt förekommande indragna takvåningarna.

Balkongfronterna präglades allt mer av enkelt smide ofta i kombination med glas eller nät i olika utförande. Genomsiktligheten dominerade stort och fronter i frostat eller klart glas, som ibland kombineras med enkelt liggande smide, med överliggare i stål eller trä var vanliga. Dessa liggande smidesräcken med överliggare i trä för tankarna till marina förebilder. De enkelt stående eller liggande smidesfronterna i järn/stål eller aluminium var även vanliga utan glas eller nät. Även fronter bestående av öppet placerade liggande eller stående träribbor förekom samt även räcken i slät- eller fjällpanelsutförande, men då ofta i samband med småskaligare bebyggelse.

Varierande icke symmetrisk fönsterutformning och placering, med inspiration delvis från 1950- och 1960-talens modernism i form av de stora osymmetriska tvåluftsfönstren med lågt placerade spröjs eller tvärposter.

Entréparti på Kålgården klätt med spontad träpanel i fernissat eller obehandlat utförande. Dörren är i liknande träutförande med en hög stående glasinfattning.

Entréparti på Kålgården försett med skärmtak och bestående till stor del av stora fönsterpartier i träbågar och fernissad eller obehandlad träpanel. Dörren är i träutförande med en längsgående stående glasinfattning.

Karaktäristiskt balkongräcke i grålackerad aluminium med en bakomliggande skiva i frostat glas. Balkongen är även diskret inglasad utan synliga profiler. Exemplet är hämtat från Kålgården.

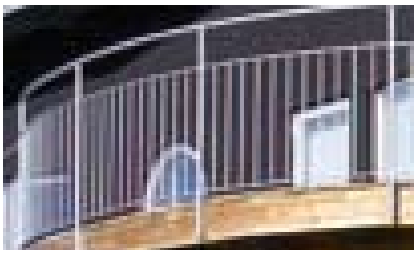

Villa på Lerhagen visar ett enkelt jänsmidesräcke i stående utförande utan front i glas, nät eller andra skivor.

Balkongräcke i obehandlad aluminium med bakomliggande frostat glas. Här är det även en rund pelare som löper vertikalt genom balkongpartiet. Exemplet är från Solstickegatan

Villa på Lerhagen har ett karaktäristiskt grålackerat räcke med liggande ribbor och en överliggare i trä samt en bakomliggande frostad glasskiva.

Indragen hörnförlagd balkong. Balkongräcket är i stål med en grålackerad plåt som front. Horisontellt i skivans övre del har fronten ett halvöppet parti i form av ett nätliknande rutmönster. Exemplet är från Kålgården.

Kv Eleven 2 på Kålgården visar ett exempel på ett järnsmidesräcke med liggande platta järn och kilformade stöttor.

Rundad balkong i Bäckalyckan med grålackerat aluminiumräcke och en halvöppen front försedd med nätliknande rutnätsmönster (små kvadratiska hål i plåten).

Balkongräcke i grålackerad aluminium med bakomliggande plåt utformad i en nätliknande struktur. Exemplet är taget från Kålgården, kv Dragonen 4.

Flerbostadshus i Huskvarna centrum med en för 2000-talet karaktäristisk altan i samband med den indragna översta våningen. Fasaden i samband med denna är klädd i liggande träpanel och ett skärmtak sträcker sig över delar av altanen.

Kulturmiljö - begrepp

Kulturmiljö – begrepp

Byggnadshistoriskt värde - En villa på Lerhagen uppförd under 2000-talets första decennium med stora fönsterytor och stor balkong. Detta berättar både om ett nytt arkitektoniskt uttryck, men även om en ny öppenhet och offentlighet av hemmet.

Byggnadsteknikhistoria - Råslätt illustrerar mycket tydligt ett industrialiserat byggande, från slutet av 1960-talet och början av 1970-talet, med prefabricerade betongelement som även skapade en mycket tidsenlig modernistisk arkitektur i brutalismens anda, då betongen utnyttjades i obehandlat utförande.

Arkitekturhistoriskt värde - Radhus på Norrängen ritade av Eric Sigfrid Persson, uppförda 1950-1951. Dess arkitektur med en avskalad och ofta ljust slätputsad funktionalism i ryggen och den för tiden rådande nyrealismen med inslag av traditionella uttryck som tegelklädda sadeltak och fasadtegel, här i gult mättat utförande, är mycket karaktäristisk för slutet av 1940-talet och 1950-talet.

Kulturmiljö

Kulturmiljö är ett nyckelbegrepp i sammanhanget. Riksantikvarieämbetet förklarar begreppet på följande vis: Med kulturmiljö menas i princip hela den miljö som har formats av oss människor genom tiderna. Det kan vara alltifrån en enskild plats eller byggnad till hela landskap.

Kulturhistoriskt värde

Kulturhistoriskt värde är ett begrepp som inte lätt låter sig beskrivas. Tidigare sågs detta värde som en mer objektiv sakkunskap. Men synen har förändrats till att idag snarare innefatta bedömningar av estetisk och kulturell art som utgår från betraktaren.Vi har valt att i detta sammanhang anlägga en uttalat konstruktivistiskt synsätt som utgår från betraktaren, där kulturhistoriskt värde betraktas som ett mer eller mindre subjektivt värde som tillskrivits ett objekt eller en miljö.

Kulturhistoriska värdebegrepp

Dessa begrepp som följer här nedan utgår från Riksantikvarieämbetet metodutveckling, som togs fram 2002 av Axel Unnerbäck genom boken, Kulturhistorisk värdering av bebyggelse.

Utifrån dessa motiv, som är indelade i dokumentvärden, upplevelsevärden och förstärkande/övergripande motiv, görs en samlad bedömning som i sin tur leder till en lämplig bevarandeambition och val av skyddsform.

Dokumentvärden

Byggnadshistoriskt värde: Bebyggelsen är ofta präglad av olika tiders estetik och användning. Enligt detta värdebegrepp behöver inte byggnaden vara i ursprungligt skick, utan en byggnads förändringar och ombyggnader kan även innebära värdefulla uttryck. Dessa förändringar kan berätta om byggnadsteknik och material. Bebyggelsen kan i detta avseende även ge information om sin omvärld, praktiska krav, estetiska ideal samt funktioner och användning. Detta begrepp är tätt sammankopplat med byggnadsteknikhistoriskt, samhällshistoriskt och socialhistoriskt värde.

Byggnadsteknikhistoriskt värde: Det finns byggnader från alla epoker där byggtekniken har primär betydelse, exempelvis tekniska innovationer och användningen av speciella material och metoder. Industrialiseringen av byggandet, som utvecklades under slutet av 1950-talet till 1970-talet, med mer eller mindre monteringsfärdiga byggnader är ett exempel. I den ”moderna” bebyggelsen kan tidiga exempel på en byggnadsteknik med bärande betongstomme vara av kulturhistoriskt värde.

Arkitekturhistoriskt värde: Detta värdemotiv kan inkludera byggnader som blivit mönsterbildande eller uttrycker höjdpunkten av en utveckling, som löst ett arkitektoniskt problem på ett speciellt sätt eller

där användning av en ny teknik blivit ett arkitekturskapande verktyg. Samhällshistoria och arkitekturhistoria är ofta tydligt sammankopplade, då olika samhällsfunktioner resulterar i en viss arkitektonisk gestaltning, t.ex. 1950- och 60-talets förnyelse av bostadsbyggandet eller 1950- och 60-talets förortscentra m.m. Detta värde är även nära kopplat till ett rent konstnärligt arkitektoniskt värde.

Det arkitektoniska värdet kan även vara kopplat till den enskilde arkitekten och då kan ett tidigt verk av arkitekten vara av värde trots att det inte har samma kvalité som dennes mest framstående byggnader.

Sällsynthet eller representativitet är begrepp som här är av betydelse. En arkitekts enda kvarvarande byggnad är intressant i sällsynthetsperspektiv. I andra fall där beståndet är stort gäller det att hitta representativa exempel. Här är det frågan om att berätta om en konstnärlig utveckling på ett tydligt sätt. Därför är även det pedagogiska värdet relevant.

Samhällshistoriskt värde: En byggnad eller byggnadsmiljö kan berätta om samhällets historia både i stort och på en mer regional och lokal nivå. Det kan här gälla bebyggelse som beskriver ortens framväxt och utveckling. Det handlar delvis om att visa kvarvarande exempel på företeelser och system som inte längre existerar eller blir mer och mer sällsynta. Det kan gälla enskilda offentliga byggnader som skolor och centrumbebyggelse m.m., men även hela miljöer som egnahemsområden, grannskapsenheter, satellitstäder m.m. Tätt sammankopplat med detta värde är bland annat socialhistoriskt värde.

Socialhistoriskt värde: Den främsta skillnaden gent emot det samhällshistoriska värdet är att detta värde främst handlar om människans situation i samhället. Det handlar alltså om byggnader och miljöer som berättar hur människor har levt, arbetat och umgåtts.

Personhistoriskt värde: Kända personligheters livsmiljö har vanligen setts som en viktig del av kunskapen kring personen ifråga som bakgrund och förklaring till dennes liv. Livsmiljön kan ge en bakgrund till exempelvis författares eller konstnärers verk. Autenticitet är här en viktig del, men en sådan här miljö som har förändrats kan ändå fungera som en symbol och ett minnesmärke. Även den pedagogiska aspekten spelar här en roll.

Teknikhistoriskt värde: Oftast förknippas det teknikhistoriska intresset med industrins byggnader och miljöer. Många industrimiljöer har uppmärksammats så sent att den maskinella utrustningen och andra teknikhistoriska detaljer har förnyats eller försvunnit. Trots detta har det teknikhistoriska värdet ofta fungerat som huvudmotiv för bevarande av t.ex. industribyggnader, men oftast förekommer det med stöd av samhällshistoriska, arkitektoniska, socialhistoriska och byggnadshistoriska motiv. Autenticitet är här ett förstärkande kriterium av betydelse för värdet för att på ett pedagogiskt sätt kunna visa den tekniska processen.

Patina: Se under upplevelsevärden nedan.

Upplevelsevärden

Arkitektoniskt värde: Arkitektoniskt värde kan vara kopplat både till enskilda byggnader och större miljöer. Detta värde berör framför allt byggnaden som helhet, dess fasader och proportionering. Lika viktigt

Samhälls- och socialhistoriskt värde - Österängen som ny grannskapsenhet blev en tydlig lösning på den samhälleliga och sociala situationen som rådde i slutet av 1940-talet med bl.a. stor trångboddhet.

Teknikhistoriskt värde - Häggebergsverket är en anläggning utmed Kortebovägen för vattenförsörjningen som uppfördes 1955, ritad av Vattenbyggnadsbyrån. Byggnadens stora glasade partier visar stolt upp anläggningens inre teknik.

Arkitektoniskt värde - Muséets tillbyggnad ritad av Carl Nyrén har ett arkitektoniskt värde genom en väl genomförd tillbyggnad i lekfull postmodernism. Industriarkitekturens sågtak och det traditionella lunettfönstret har använts på ett modernistiskt sätt för att skapa ändamålsenliga utställningslokaler.

Konstnärligt värde och kvalitet - Österängskyrkan uppfördes 1961 och ritades av Johannes Olivegren. Kyrkan sträcker sig likt en skulptur mot skyn. Byggnadens konstnärliga arkitektur är mycket kvalitativ med omsorgsfulla detaljer och karaktäristisk för sin tids modernism.

Miljöskapande och Identitetsvärde -
I Norra Grästorp är dessa småhus uppförda i en mycket speciell planstruktur. Det är fristående hus placerade i fem ringar och varje ring har en inre ring med garage som skiljs från husens tomter med en halvprivat gångväg. Varje ring har även en gemensam gård i ringens mitt. Av miljöskäl är här varje byggnad omistlig utan att ha något omistligt egenvärde. Bostadsområdet kallas allmänt för Ringarna. Både dess planstruktur och att området är allmänt känt i staden skapar en upplevelse av samhörighet, trygghet och identifikation för de boende.

kan det dock vara att se till interiören, dess planlösning och enskilda rums gestaltning samt även deras förhållande till varandra och exteriören. Även den yttre miljön behöver ofta vägas in. Värdet kan uttryckas genom ett område eller en byggnadsgrupp, vilken utformats utifrån en enhetlig idé. Det kan gälla en modern förort där höghus, grupphusområden och centrumbebyggelse komponerats till en arkitektonisk helhet. I sådana områden har planstrukturen en stor betydelse för den arkitektoniska gestaltningen, men även andra faktorer som vegetation och topografi m.m. Autenticiteten spelar här roll, men behöver inte alltid gälla ner i minsta detalj. Av naturliga skäl spelar de enskilda detaljerna större roll ju enklare formspråket är.

Konstnärligt värde: En byggnads konstnärliga värde ligger oftast i dess arkitektur. Det är ovanligare att en byggnad bär på detaljer eller en interiör med konstnärligt värde i snävare mening, t.ex. en fasad med rika skulpturala utsmyckningar eller en interiör med målningar etc.

Patina: Patina fungerar både som dokumentvärde och upplevelsevärde på grund av att det dokumenterar spår från gångna tider, samtidigt som det förmedlar en upplevelse av tid och åldrande, ofta med estetisk dimension. Patina kopplas traditionellt samman med byggnader av hög ålder och byggnadshistoriskt värde, men patina kan även förekomma i samband med varje äldre byggnad oavsett vad den i grunden representerar. Patina fungerar både som förstärkande kriterium och som ett självständigt motiv.

Miljöskapande värde: Det miljöskapande värdet kan gälla en byggnad i en enhetligt eller oenhetligt utformad miljö där varje byggnad av miljöskäl kan vara omistlig utan att ha något betydande egenvärde. Exempelvis är den moderna förorten ofta uppförd enligt en arkitektonisk helhetsidé som genomsyrar allt från stadsplanemönster, topografi och vegetation till utformningen av husens enskilda detaljer.

Identitetsvärde: Identitetsvärdet för samman de egenskaper hos en miljö eller miljödel som ger människan en upplevelse av samhörighet, identifikation och trygghet med/i sin miljö. Det handlar alltså om ett socialt värde. Den fysiska miljön som viktig faktor för människans välbefinnande och förmågan att fungera i ett komplicerat samhälle är idag allmänt erkänd.

Kontinuitetsvärde: Kontinuitetsvärdet rör främst det större miljösammanhanget och berättar om den historiska framväxten och den kontinuerliga förändring som sker i ett levande samhälle. Detta värde kan vara av betydelse utan enskilda byggnader av egentligt kulturhistoriskt eller miljöskapande värde. En stadsmiljö kan illustrera en stads framväxt samt hur en stad utvecklats, förändrats, slitits och reparerats under olika generationer.

Traditionsvärde: Platser och byggnader kopplas ofta samman med speciella händelser eller traditioner. Ibland ger dessa traditioner bebyggelsen ett klart samhällshistoriskt eller socialhistoriskt intresse. Traditionsvärdet sammanfaller ofta med andra motiv som samhällshistoriskt värde, kontinuitetsvärde, identitetsvärde och symbolvärde. Exempel på en plats med traditionsvärde är Bantorget i Stockholm som fungerat som arbetarrörelsens samlingsplats sedan Hjalmar Brantings tid. Detta värde är särskilt tydligt på lokal nivå, där platser och lokaler ofta bildar ramen kring föreningsliv, nöjen, folkrörelsearbete, lokalt näringsliv etc.

Symbolvärde: En byggnad kan utgöra en symbol för ett ort, en nation, en samhällsfunktion, ett begrepp eller ett högre värde m.m. Byggnader som förmedlare av ett budskap har uråldrig tradition, bl.a. för att illustrera makt, rikedom, inflytande, samhällsnytta, etiska värden, idéer, ideologier och rättsskipning.

Förstärkande / övergripande motiv

Kvalitet: I den medvetna arkitektoniska gestaltningen finns kvalitetsbegreppet ofta inbyggt. Goda material och omsorgsfulla detaljer är egenskaper som vanligen förknippas med en god arkitektur. Därav kopplas det konstnärligt – arkitektoniska värdet ihop med kvalitetsbegrepp som hållbarhet, slitstyrka och funktionsduglighet. Begreppet har alltså både en estetisk dimension och en mer praktisk sådan. Kvalitet i utformning, konstruktion, hantverk och material har tidigare haft stor betydelse vid urvalet av bevarandevärd bebyggelse. Detta är inte lika självklart i dagens kulturvård som syftar till att vårda och bruka all slags bebyggelse. Här kan t.ex. avsaknaden av kvalitet illustrera sociala förhållanden viktiga att beakta.

Autenticitet, äkthet: Traditionellt sett har bevarandetillståndet starkt påverkat om byggnaden setts som kulturhistoriskt värdefull eller ej. Begreppet innefattar både en objektiv konstaterbar äkthet och orördhet och en mer subjektiv upplevelse av äkthet och ålder. Begreppet leder ibland till konflikter; en arkitektoniskt värdefull fasad kan genom åldersförändringar ha förlorat stora delar av sin autenticitet i det arkitektoniska uttrycket. Samtidigt kan autenticiteten ligga i de åldrade materialens information om äldre byggnadsteknik m.m.

Pedagogiskt värde, tydlighet: Detta värde fungerar som förstärkande framför allt av de historiska grundmotiven, då det är av betydelse att byggnadens eller miljöns budskap går fram så tydligt som möjligt. Det pedagogiska värdet blir av stor betydelse då en miljö eller byggnad ska väljas ut som den mest representativa ur ett större bestånd.

Sällsynthet: Sällsynthet kan vara en starkt förstärkande faktor om det vid en inventering visar sig att en byggnad eller miljö är den enda bevarade i sitt slag. Detta kriterium kan som regel inte stå som ensamt bevarandekriterium annat än i undantagsfall.

Representativitet: Detta begrepp används framför allt när det rör sig om att göra ett urval inom en stor och väl företrädd grupp. Det gäller då att plocka ut vilka byggnader inom beståndet som bäst representerar en viss företeelse.

Kontinuitetsvärde - I stadsdelen Östra centrum uttrycks en tydlig kontinuerlig förändring från 1600-talet till 2000-talets första decennium. Ovan ser vi Hovrätten från 1665 och Parkeringshuset från 2006.

Traditionsvärde - Pingstkyrkan innehåller lokaler för en av landets största frikyrkoförsamlingar. Jönköping har länge haft en mycket stark kyrklig tradition med ett stort antal kyrkor och en befolkning med en hög andel troende kristna.

Patina och Autenticitet - Enbostadshuset uppfördes på Bymarken 1952 och är delvis i ursprungligt skick. Garageporten uttrycker en vackert åldrande patina och autenticitet med dess glasinfattningar och smal stående träpanel, vilket talar tydligt om 1950-talet.

Sällsynt - Denna musikestrad ritades av dåvarande stadsarkitekten Gösta Planck 1952 i en för tiden mycket karaktäristiskt och elegant betongutförande. Den utgör ett sällsynt inslag i stadsbilden.

Symbolvärde - Länsstyrelsebyggnaden har en framträdande placering i stadsbilden och symboliserar statens makt och Jönköpings framväxt, under 1950- och 1960-talet, som länets centralort.

Källförteckning

Arkitekturmuseet (1996), En miljon bostäder, Stockholm: Arkitekturmuseet.

Källförteckning

Tryckta källor och litteratur

Ahlberger, C. (2001), *Den svenska staden – vinnare & förlorare*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Arkitekturmuseet (1995), *Femtiotalet* , Stockholm: Arkitekturmuseet.

Arkitekturmuseet (1996), *En miljon bostäder*, Stockholm: Arkitekturmuseet.

Arvinius, M. (2004), *Sady, The Swedish Architecture & Design Yearbook 2004,* Stockholm: Arvinius Förlag AB.

Bergström, I. & Forshamn, M. (2003), *Nya stadsbyggnadsidéer – forskning och utveckling,* Stockholm: Stiftelsen Arkus.

Björk, C. (2002), *Så byggdes husen 1880-2000*, Stockholm: Stockholms stadsbyggnadskontor och statens råd för byggforskning.

Boverket (2005), *Många mål – få medel. Boverket utvärdering av statliga stöd till bostadsbyggandet 1993-2004,* Karlskrona: Boverket.

Caldenby, C. & Hultin, O. (1999), *Arkitektur i Sverige 1995-1999*, Borås: Arkitektur Förlag AB i samarbete med SAR.

Caldenby, C. & Hultin, O. (2005), *Arkitektur i Sverige 2000-2005*, Laholm: Arkitektur Förlag AB i samarbete SAR.

Caldenby, C. (1998), *Att bygga ett land*, Stockholm: Arkitekturmuseet och Byggforskningsrådet

Centrala Jönköping "Från tanke till handling" EN STADSBYGGNADSVISION (2000), Jönköping: Jönköpings kommun, Stadsbyggnadskontoret.

Centrala Jönköping – Från tanke till handling – Genomförande av en stadsbyggnadsvision – Projekt Norra Munksjön Ramprogram (2002), Jönköping: Jönköpings kommun, stadsbyggnadskontoret, samrådshandling.

Eklund, K. (2004), *Vår ekonomi: en introduktion till samhällsekonomin,* Stockholm: Prisma.

Framtidsformer – Sveriges handlingsprogram för arkitektur, form och design, (2001) Stockholm: Kulturdepartementet.

Generalplan för Jönköping (1949), Stockholm: Vattenbyggnadsbyrån.

Hall, T. (1999), *Rekordåren – en epok i svenskt bostadsbyggande,* Karlskrona: Boverket.

Hultin, O. (2004), *Arkitekternas villor – 20 svenska villor och fritidshus ur tidsskriften Arkitektur 1999-2004,* Laholm: Arkitektur Förlag AB.

Hultin, O. (1983), *Arkitektur i Sverige 1973-1983*, Laholm: SAR och Arkitektur Förlag AB.

Hultin, O. (1989), *Arkitektur i Sverige 1984-89*, Laholm: Arkitektur Förlag AB i samarbete med SAR.

Hultin, O. (1994), *Arkitektur i Sverige 1990-1994*, Borås: Arkitektur Förlag AB i samarbete med SAR.

Inventering och utvärdering av den moderna bebyggelsen i Jönköpings kommun (Pågående), Jönköping: Jönköpings kommun, Stadsbyggnadskontoret.

Johansson, Bengt O. H. (1997), *Den stora stadsomvandlingen: erfarenheter från ett kulturmord,* Stockholm: Arbetsgruppen för arkitektur och formgivning, Regeringskansliet Fritze.

Jonsson, L. (1985), *Från egnahem till villa. Enfamiljshuset i Sverige 1950-1980,* Stockholm: Statens institut för byggforskning.

Jönköpings stads historia, del 4 (1984), Jönköping: Jönköpings kommun, Kulturnämnden.

Kindblom, J. & Bergquist, M. och M. (2002), *Bygga och Bo*, Stockholm: Svenska turistföreningen.

Kulturhistorisk utredning och förslag till bevarandeprogram (slutet av 1980-talet), Jönköping: Jönköpings kommun Stadsarkitektkontoret & Jönköpings läns museum.

Larsson, M. (1993), *Norra Guldheden kulturmiljö av riksintresse*, Göteborg: Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län.

Prop 2000 / 01:100, *Svensk ekonomi – Bilaga 1*, Stockholm: Regeringskansliet.

Prop 2002 / 03:1, *Svenska ekonomi – Bilaga 2*, Stockholm: Regeringskansliet.

Prop 2003 / 04:1, *Svensk ekonomi – Bilaga 2*, Stockholm: Regeringskansliet.

Prop 2005 / 06:100, *Svensk ekonomi – Bilaga 1*, Stockholm: Regeringskansliet.

Prop 2006 / 07:1, *Svensk ekonomi – Bilaga 2*, Stockholm: Regeringskansliet.

Ramberg, K. (2000), *Allmännyttan – Välfärdsbygge 1850-2000*, Laholm: Byggförlaget.

Rider, C. (1998), *En introduktion till ekonomisk historia: kapitalismens bakgrund och utveckling i främst Västeuropa, USA och Japan,* Malmö: Liber ekonomi.

Rudberg, E. (1992), *Folkhemmets byggande under mellan- och efterkrigstiden*, Norrköping: Svenska turistföreningen.

SCAFT 1968: Riktlinjer för stadsplanering med hänsyn till trafiksäkerhet (1968), Göteborg: Chalmers Tekniska högskola, Institutionen för Stadsbyggnad i samverkan med Statens plan- och vägverk.

SOU 2002:115, *Skärpning gubbar! – Om konkurrensen, kvaliteten, kostnaderna och kompetensen i byggsektorn*, Stockholm: Fritzes Offentliga publikationer.

SOU 2005:77, *Får jag lov? Om planering och byggande – Slutbetänkande av PBL-kommittén del 1 och 2*, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

Statistisk årsbok 1960-2006, Jönköping: Jönköpings kommun, Utredningsenheten

Svedberg, O. (1988), *Planerarnas århundrade – Europas arkitektur 1900-talet,* Stockholm: Arkitekturförlag AB.

Söderlind, J. (text) & Skoglund, P. (foto), (2000), *Stockholmssatelliter*, Stockholm: Byggförlaget.

Thorsén, I. (1998), *Bebyggelse i Jönköpings kommun*, Jönköping: Stadsbyggnadskontoret.

Tietz, J. (2000), *Arkitekturens historia under 1900-talet*, Köln: Könemann Verlagsgesellschaft mbH.

Tykesson, T. (red), (2002), *Bostadsmiljöer i Malmö – Inventering del 1-3 1945-1975*, Malmö: Länsstyrelsen Skåne Län och Malmö Kulturmiljö.

Wängdahl, L. (2001), *Råslättsgård – Delrapport 1 Undersökning av bebyggelsemiljön*, Jönköping: Kultur Jönköpings kommun och AMS.

Otryckta källor

Arkiv

Jönköping: Jönköpings läns museums arkiv.

Jönköping: Stadsbyggnadskontorets arkiv.

Referensgruppen

Agerman, Helena: Bitr stadsbyggnadsdirektör, Jönköpings kommun, Stadsbyggnadskontoret.
Areslätt, Tomas: Länsantikvarie inom kultur- och miljövård, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Miljö- och samhällsbyggnadsavdelningen.
Franzén, Anders: Byggnadsantikvarie, Jönköpings läns museum, Kulturmiljö - bebyggelse.
Franzén, Eva-Lotta: Chef för allmänkultur, Jönköpings kommun, Kultur Jönköpings kommun.
Mattsson, Ulf M: Bitr. bygglovchef, Jönköpings kommun, Stadsbyggnadskontoret - Bygglovavdelningen
Thorsén, Ingemar: Tidigare Stadsarkitekt och Stadsbyggnadsdirektör Jönköpings kommun
Wetterbratt, Nils-Erik: Planarkitekt, Jönköpings kommun, Stadsbyggnadskontoret – Planavdelningen

Internet

Boverket: www.boverket.se, *Utvärdering av statligt stöd till bostadsbyggandet 1993-2004.*
http://www.boverket.se/upload/publicerat/bifogade%20filer/2004/manga_mal_fa_medel_sammafattning.pdf

Glasbranschföreningen: www.gbf.se, *Bygga med glas*.
http://www.gbf.se/files/File/Glasmasteri/infomaterial/bygga_med_glas.pdf

HD: www.hd.se
http://hd.se/opinion/2006/11/24/alliansens

Lotta Lanne: www.passagen.se, Ekobyar:
http://hem2.passagen.se/kompost/

Regeringen: www.regeringen.se, Budget proposition, *Svensk ekonomi*.
http://www.regeringen.se/content/1/c6/06/96/40/368566ae.pdf

…samt… *Regeringsförklaringen 6 oktober 2006*.
http://www.regeringen.se/content/1/c6/07/02/32/bcc6951a.pdf

Exempel till vidare läsning

Bodén, C. (1989), *Modern arkitektur. Funktionalismens uppgång och fall*, Helsingborg: Archilibris.

Edlund, R. (red), (2004), *Kataloghuset: det egna hemmet i byggsats*, Stockholm: Byggförlaget.

Engfors, C. (1987), *Folkhemmets bostäder 1940-1960*, Stockholm: Arkitekturmuseet.

Elander, I. (1978), *Det nödvändiga och det önskvärda: En studie av socialdemokratisk ideologi och regionalpolitik 1940-72,* Stockholm: Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia.

Erlander, T. (1979), *Sjuttiotal*, Stockholm: Tiden.

Erlander, T. (1982), 1960-talet, Stockholm: Tiden.

Haste, H. (red), (1984), *Staden vi byggde – svenska bostäder under 40 år*, Stockholm: Svenska bostäder.

Hirdman, Y. (1989), *Att lägga livet till rätta: studier i svensk folkhemspolitik,* Stockholm: Carlssons bokförlag.

Holm, L. (1991), *Från bostadsnöd till önskehem. Stockholms kooperativa bostadsförening 1916-1991*, Stockholm: Kommittén för Stockholmsforskning.

Lundevall, O. (1995), *HSB och bostadspolitiken 1950-1965*, Stockholm: HSB.
(1996), *HSB och bostadspolitiken 1965-1980*, Stockholm: HSB.
(1997), *HSB och bostadspolitiken 1981-1996*, Stockholm: HSB.

Paulsson, T. (1969), *Stad för alla eller för ingen?*, Stockholm: Natur och Kultur.

Theselius, M. (1993), *Miljonprogrammet*, Stockholm: Mama (Magasin för modern arkitektur).

Utställningskataloger

Funktionalismens genombrott och kris, svenskt bostadsbyggande 1930-1980, (1976).

Arkitektur, Form, Konst 1930/80, (1980).

Holm, L. (1998)*, Välfärdens lägenheter.*

Översiktlig hantering av svensk bebyggelseutveckling under 1900-talet

Vidén, S. & Lundahl, G. (1992), *Miljonprogrammets bostäder – bevara – förnya - förbättra*, Stockholm: Statens råd för byggforskning.

Eriksson, O. (1994), *Byggbeställare i brytningstid – Bostadssektorn och statligt byggande under miljonprogramsperioden*, Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning.

Teknik och produktionsförändring

Sandström, U. (1989), *Arkitektur och social ingenjörskonst*, Linköping: Linköpings universitet, Tema Teknik och social förändring.

Här behandlas bebyggelsens förhållande mellan teknikutveckling och produktionsförändring samt å andra sidan bebyggelsens lokalisering och utseende. Sandström konstaterar att det inte finns någon vetenskaplig grund för att hävda att normerna under rekordåren verkligen var styrande för utformningen. Han anser att det snarare är tvärtom att normer anslöt till praxis.

Skarne, A. (red), (1987), *Med kran och krok*, Stockholm: Ohlsson & Skarne.

Arkitektur- och planeringshistoria

Bohm, Y. (1996), *Hur moderniseras modernismen?*, Stockholm : Kungl. Tekniska högskolan.

Andersson, B. (1977), *Idealbostad eller nödbostad*, Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning.

Franzén, M. & Sandstedt, E. (1981), *Grannskap och stadsplanering. Om stat och byggande i efterkrigstidens Sverige*, Uppsala: Uppsala universitet.

Här analyseras grannskapsidéns svenska genomförande och konstaterar att grannskapsplaneringen under 1960- och 70-talen framstår som en paradox: där det planeringsideal som till stor del handlade om att skapa en plattform för gemenskap och demokrati istället många gånger resulterade i isolering och ensamhet.

Rådberg, J. (1988) *Doktrin och täthet i svenskt stadsbyggande*, *1875-1975,* Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning.

Johnsson, I. (1974 och 1991) *Den stadslösa storstaden: förortsbildning och bebyggelseomvandling kring Stockholm 1870-1970*, Stockholm: Statens institut för byggnadsforskning.

I denna rapport görs ett försök att decennium för decennium fånga modern svensk bebyggelsehistoria och samtidigt anknyta till Jönköpings kommuns utveckling genom lokala exempel. Kopplingen mellan arkitektur och samhälle har lyfts fram för att kunna ge en bakgrund till arkitekturens och stadsmiljöns utformning. Med denna kunskap som grund är målet att olika miljöers bakgrund och historia skall tydliggöras.

STADSBYGGNADSKONTORET
551 89 Jönköping
Tfn 036-10 50 00 Fax 036-10 77 75
stadsbyggnad@jonkoping.se
www.jonkoping.se

JÖNKÖPINGS KOMMUN
Ljuset vid Vättern